

SEKUNDARNE ANALIZE PODATAKA DOBIJENIH KROZ ISTRAŽIVANJE ANKETA O PRIHODIMA I USLOVIMA ŽIVOTA (SILC)

Program podrške razvoju istraživačkih
kadrova iz oblasti društvenih nauka

MLADI – TRANZICIJA KA TRŽIŠTU RADA: NEJEDNAKOST I IZAZOVI

Dragan Stanojević

VLADA
REPUBLIKE
SRBIJE

TIM
ZA SOCIJALNO UKLJUČIVANJE I
SMANJENJE SIROMAŠTVA

Empowered lives.
Resilient nations.

Sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života (SILC)

Program podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka

MLADI – TRANZICIJA KA TRŽIŠTU RADA: NEJEDNAKOST I IZAZOVI

Autor:

Dragan Stanojević

Izdavači:

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije i
Program Ujedinjenih nacija za razvoj

Recenzent:

Biljana Mladenović

Dizajn i priprema:

Violeta Đokić

VLADA
REPUBLIKE
SRBIJE

TIM
ZA SOCIJALNO UKLJUČIVANJE
SMANJENJE SIROMAŠTVA

Empowered lives.
Resilient nations.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

**Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC**

PODRŠKA: Izrada publikacije omogućena je sredstvima Švajcarske agencije za razvoj i saradnju u okviru projekta „Podrška unapređenju procesa socijalnog uključivanja u Republici Srbiji“.

NAPOMENA: Ova publikacija ne predstavlja zvaničan stav Vlade Republike Srbije. Isključivu odgovornost za sadržaj i informacije koje se nalaze u publikaciji snose autori/ke teksta. Svi pojmovi upotrebljeni u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.

Stavovi izneti u ovoj publikaciji pripadaju autorima/kama i ne predstavljaju nužno stavove Ujedinjenih nacija, odnosno UNDP-a ili država članica.

Poštovani/a,

Pred vama je jedna od 11 analiza koje su nastale u okviru Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka koji je, u skladu sa višegodišnjom praksom, inicirao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, i sproveo u saradnji sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj.

Ovaj ciklus Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka bio je usmeren na sekundarne analize podataka dobijene kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC. Programom su podržana i detaljnija istraživanja Ankete o potrošnji domaćinstava i Ankete o radnoj snazi, kao i korišćenje administrativnih izvora podataka, sa ciljem sveobuhvatnijeg i celovitijeg razumevanja tematike i formulisanja efikasnijih javnih politika.

Opšti cilj Programa bio je dublje razumevanje faktora koji utiču na siromaštvo, socijalnu isključenost, materijalnu deprivaciju, rizik siromaštva, nejednakost, pristup tržištu rada i druge aspekte važne za kvalitet života pojedinaca i porodica u Republici Srbiji. Program je usmeren na podizanje kapaciteta istraživača/ica na početku karijere za realizaciju komplementarnih/sekundarnih istraživanja u onim oblastima koje nisu istraživane, a koje su od velike važnosti za formulisanje efikasnih javnih politika u ovim segmentima.

Programom se ovakvim pristupom odgovorilo ne samo na zahteve za dodatnim dubinskim istraživanjima fenomena siromaštva i uslova života u zemlji, već doprinelo i kreiranju predloga politika zasnovanih na podacima.

Program je podržao 19 istraživača/ica na početku karijere¹ kojima je bila obezbeđena kontinuirana mentorska podrška ukupno sedam mentora², kao i podrška Republičkog zavoda za statistiku i podrška nezavisnog statističara.

Za uspešno sprovođenje Programa veliku zahvalnost dugujemo kolegama i koleginicama iz Republičkog zavoda za statistiku, kako na stručnim savetima i podršci, tako i na ustupanju podataka iz relevantnih anketa kojima Republički zavod za statistiku raspolaže.

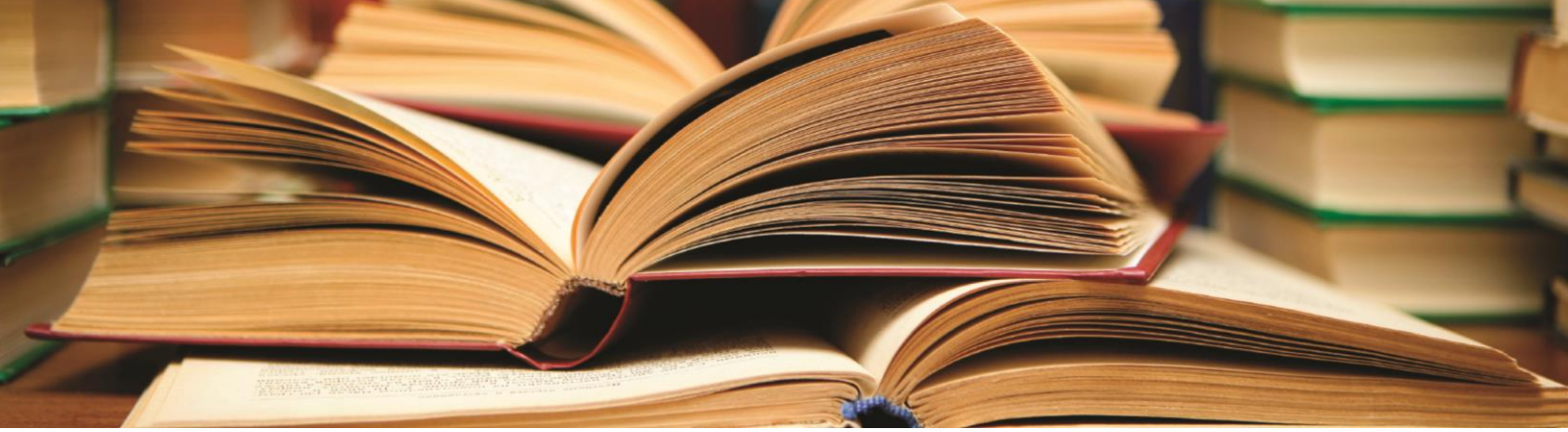
Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije i Program Ujedinjenih nacija za razvoj vas pozivaju na korišćenje predstavljenih podataka u vašem daljem radu, kao i na promociju nalaza i preporuka, sa nadom da ćemo time podstaći efikasnije unapređenje javnih politika i doprineti stvaranju inkluzivnijeg i pravednijeg društva.

Steliana Nedera, zamenica
stalne predstavnice
Program Ujedinjenih nacija za razvoj

Ivan Sekulović, menadžer
Tim za socijalno uključivanje i smanjenje
siromaštva Vlade Republike Srbije

¹ Aleksandra Anić, Aleksandra Vukmirović, Sanja Vujackov, Kaja Damnjanović, Maja Jandrić, Marko Milenković, Tatjana Milić, Natalija Mirić, Miloš Mojsilović, Ivana Savić, Dragan Stanojević, Ivana Stjelja, Jelena Stojilković Gnjatović, Svetozar Tanasković, Marko Tomašević Marijana Pantić, Dragana Paunović Radulović, Lenka Petrović i Mateja Petrušević

² Mentori koji su u ovom procesu pružili podršku izradi istraživanja su Devedžić Mirjana, Žarković Rakić Jelena, Krstić Gorana, Matković Gordana, Milić Branislav, Nojković Aleksandra i Stanić Katarina.

MLADI – TRANZICIJA KA TRŽIŠTU RADA: NEJEDNAKOST I IZAZOVI

Kakve su šanse mladih
na tržištu rada u Srbiji?

Dragan Stanojević

Dragan Stanojević, docent na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu gde radi na predmetima Sociologija porodice, Sociologija omladine, Sociologija religije i Sociološki praktikum.
dstanoje@f.bg.ac.rs ili draganstanojevich@gmail.com

Tranzicija mladih ka tržištu rada: nejednakosti i izazovi

Kakve su šanse mladih na tržištu rada u Srbiji?

Dragan Stanojević

Analiza *Tranzicija mladih ka tržištu rada: nejednakosti i izazovi* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**. Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS).

Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Ovaj rad ima za cilj da istraži nejednakost šansi na tržištu rada na osnovu resursa kojima mlade osobe raspolažu (obrazovanja, materijalnog stanja, zdravstvenog stanja), mesta u kome žive (regiona i razlika između mesta različite gustine naseljenosti) i drugih uloga u kojima se nalaze (u prvom redu roditeljske). Analiza se direktno bavi jednakošću šansi koje garantuju da će potencijali (talenti) biti iskorišćeni na adekvatan način i posredno se bavi usklađenošću znanja i veština i potreba poslodavaca. Analiza se bavi jednim od gorućih problema srpskog društva – visokom stopom nezaposlenosti mladih koja prelazi 40% (stopa nezaposlenosti u EU je duplo manja – 20%).

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

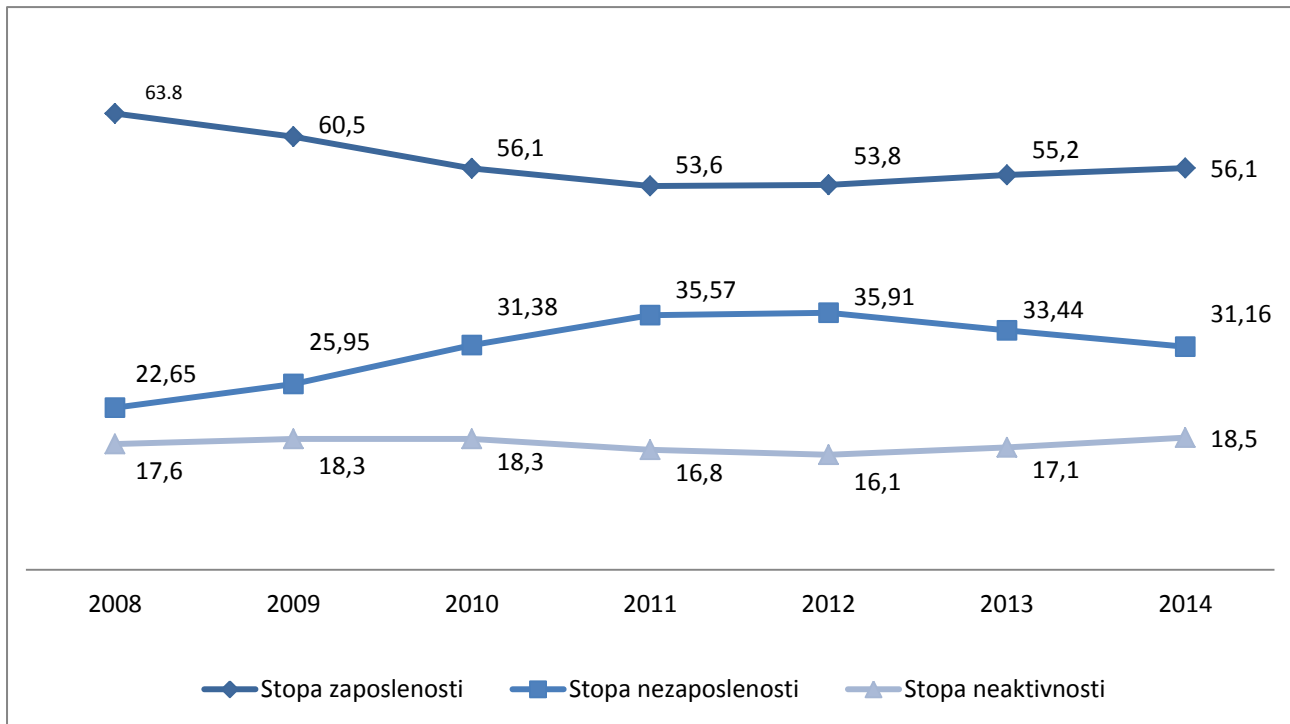
Ova analiza prati tranziciju mladih od obrazovanja ka tržištu rada i dinamiku samog tržišta na osnovu baza podataka *Ankete o radnoj snazi (ARS)* u periodu od 2008. do 2014. godine i *SILC* ankete u periodu 2013. i 2014. godine. Na osnovu *ARS* se prate trendovi zaposlenosti, nezaposlenosti, neaktivnosti, sigurnosti zaposlenja, ostvarenosti radničkih prava u odnosu na nivo obrazovanja mladih koji su izašli iz procesa obrazovanja (u poslednjih 5 godina), dok su serije podataka analizirane za period od sedam godina. *SILC* anketa ima panel dizajn koji omogućuje posmatranje

procesa na nivou promena koje ostvaruju pojedinci u periodu između istraživanja.

REZULTATI ANALIZE

Mladi u Srbiji suočavaju se sa prolongiranom i neizvesnom tranzicijom od obrazovanja ka tržištu rada, posebno usled produblivanja ekonomske krize. Prvi problem u prelasku iz sistema obrazovanja u sferu rada je veoma visoka stopa nezaposlenosti odmah po završetku obrazovanja (svega trećina mladih uspe da dođe do nekog posla), ali i nakon pet godina kada tek nešto više od polovine mladih ima posao. Da se ne radi o strukturnim oblicima nezaposlenosti otkrivaju analize o veoma visokom učešću dugoročne nezaposlenosti u celom posmatranom periodu koje sugerišu da značajan broj mladih do posla ne može da dođe jer na strani tražnje nema dovoljno radnih mesta.

Ispod polovine mladih uspe da pronađe bilo kakav posao u prve dve godine nakon završetka obrazovanja, a tek nešto iznad polovine mladih ima posao pet godina nakon završetka obrazovanja. Gotovo dve trećine mladih koji su tražili posao u 2014. godini nezaposleni su duže od godinu dana. Sa povećanjem nivoa obrazovanja opada nivo dugoročne nezaposlenosti i ova pravilnost je prisutna u celom posmatranom periodu (izuzev 2008. godine).

Stope zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti mladih (15-35 godina) koji nisu u procesu obrazovanja (ARS)

U međusobnom poređenju mladih prema nivou obrazovanja, podaci ukazuju da najbrže do posla nakon završetka školovanja (u prve dve godine) dolaze mladi koji su završili tercijarno obrazovanje, zatim mladi koji imaju završen neki od zanata (III stepen), nešto je teže onima sa srednjom školom, dok je najmanje među zaposlenima onih koji nemaju kvalifikacije, odnosno onima sa ili bez osnovne škole.

Efekti ekonomske krize počeli su da se osećaju od 2009. godine, da bi dostigli vrhunac između 2012. i 2013. godine. Od 2013. godine sledi veoma blag trend povećanja stope zaposlenosti mladih i postepenog smanjenja nezaposlenosti. Međutim, analiza pokazuje da nešto viši stepen zaposlenosti (i pad nezaposlenosti) ima svoju cenu u tipu posla koje mladi obavljaju, uslovima rada i prava koja ostvaruju na tim poslovima.

Porast rada na određeno vreme kao i rad u sezonskim i povremenim radnim angažmanima primetan je na svim nivoima obrazovanja, a udvostručio se kod mladih sa tercijarnim i četvorogodišnjim obrazovanjem (2008-2014). Ipak, sa povećanjem nivoa obrazovanja opada i značaj sezonskih i povremenih poslova, a raste učešće poslova na neodređeno ili određeno vreme.

Sa rastom nivoa obrazovanja raste i zaposlenost mladih u državnom sektoru, tako da 2014. godine svaka dvadeseta mlada osoba koja ima osnovnu školu radi u

ovom sektoru, ali zato svaka treća sa diplomom fakulteta. Tokom posmatranog perioda dolazi do smanjenja relativnog učešća radne snage zaposlene u državnom sektoru i rast u privatnom sektoru. Za mlade koji su završili samo osnovnu školu, u prvoj godini nakon izlaska iz obrazovnog procesa dostupni su samo poslovi u privatnom sektoru i to kako u registrovanim, tako i u neregistrovanim firmama. Zabrinjava podatak da se pozicija ove populacije mladih ne menja u pravcu sigurnije zaposlenosti ni nakon pet godina od izlaska iz školskog sistema. Važno je napomenuti da su ekonomska kriza i mere štednje značajno pogodile i mlade sa tercijarnim nivoom obrazovanja. Nivo dugoročne nezaposlenosti visokoobrazovanih mladih se od 2009. do 2013. godine povećao za više od 20 procentnih poena, a jedan od razloga je ograničavanje zapošljavanja u javnom sektoru koji je mladima sa diplomom veoma važna *destinacija*.

Primetan je generalni trend povećanja zapošljavanja u neregistrovanim firmama, uključujući i mlade sa visokim obrazovanjem (tokom 2013. i 2014. godine), iako je važno napomenuti da sa rastom obrazovanja opada učešće mladih koji rade u privatnim neregistrovanim preduzećima.

Analiza pokazuje da se sa smanjenjem nivoa obrazovanja mladih smanjuju i ostvarena prava koja proističu iz rada. U najnezavidnijoj poziciji su mladi sa (ili bez) osnovnim obrazovanjem. Međutim, obespravlje-

nost u svim obrazovnim kategorijama raste, dok poslednje dve godine predstavljaju godine značajnog smanjenja ostvarivanja prava koja proističu iz važećeg radnog zakonodavstva u Republici Srbiji.

Procenat mladih koji na početku radnog staža nisu ostvarili pravo na prihod povećao se sa 1.7% (u 2010) na 17.6% (u 2014. godini). Slična je situacija i sa penzijskim osiguranjem, koje 2010. nije ostvarivalo 24.2%, a 2014. godine čak 52.5% mladih koji su tek izašli iz procesa školovanja. Prava koja je najteže ostvariti u radu su plaćeno bolovanje i plaćeni odmor.

Istraživanje je pokazalo da su regionalne nejednakosti prisutne i da se beogradski region izdvaja kao tržište rada sa više mogućnosti i sigurnijim zaposlenjem. U beogradskom regionu je značajnije bolja struktura radne snage, niže su stope (dugoročne) nezaposlenosti, više je stabilnijih radnih angažmana i posledično viši stepen ostvarenosti radničkih prava. U Beogradu je 2014. godine skoro dvostruko više onih sa terciarnim obrazovanjem nego u drugim regionima i istovremeno dvostruko niže učešće mladih koji imaju samo osnovnu školu (ili ni O.Š). Podaci ukazuju da su posebno pod rizikom od (dugoročne) nezaposlenosti mladi u regionu južne i istočne Srbije. Vojvođanski region se izdvaja kao region relativno nepovoljne strukture zaposlenja, jer je u njemu najmanje stalnih zaposlenja za mlade, ali i značajno višeg udela sezonskih i povremenih poslova.

Nejednakosti su prisutne i u odnosu na pol mlade osobe. Rodna segregacija se manifestuje u višim stopama nezaposlenosti i neaktivnosti žena tokom celog ana-

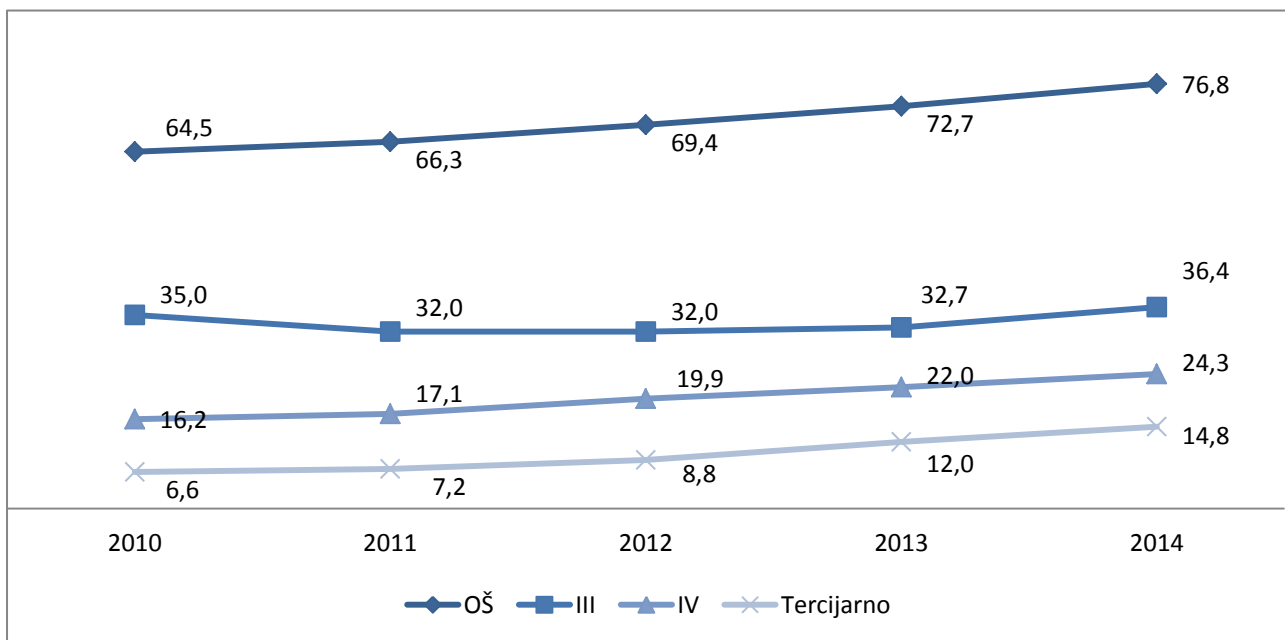
liziranog perioda (2008-2014). Muškarci su nešto češće uspevali da iz nezaposlenih pređu u status zaposlenih, ali su zato podjednake šanse oba pola da posao zadrže (ili izgube).

U istraživanju nije potvrđeno da ulazak u roditeljsku ulogu sa sobom nosi neposredno promene pozicija mladih na tržištu rada. Iako ovaj rezultat na prvi pogled deluje optimistično, on najverovatnije ukazuje da se usklađivanje posla i roditeljstva planira duže, tako da se asimetrija na tržištu javlja kao deo strategija mladih roditelja u anticipaciji rizika, a ne kao neposredna posledica ulaska u ulogu roditelja.

PREPORUKE

Prilikom analize različitih programa koji za cilj imaju zapošljavanje mladih u EU, *O'Reilly et al* zaključuju da se posledice odložene radne tranzicije prepoznaju u smanjenju daljih aspiracija mladih, padu samopoštovanja, promeni vrednosti, rastu skepse prema političkoj sferi, ali i promeni reproduktivnog ponašanja (odlaganje ili odustajanje od braka i roditeljstva). Upravo zato je važno osigurati brzu tranziciju od obrazovanja ka radu, koja bi imala za cilj iskorišćavanje punih potencijala, ali i razvijanje ličnosti mladih. Nalazi ove analize upućuju na sledeće preporuke:

1. Formirati pakete mera kojima bi se unapredio proces učenja i sticanje veština (oblast obrazovanja):
 - a. *Razvijanje znanja i veština* koje odgovaraju potrebama tržišta rada. Uspostavljanje, proši-

Ne ostvaruju pravo na plaćeno bolovanje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 (ARS)

renje i unapređivanje saradnje između sistema srednjeg i visokog obrazovanja i poslodavaca u privatnom i javnom sektoru. Poseban deo bi trebalo da bude razvijanje *preduzetničkih veština* kod mladih tokom školovanja.

b. Razvijanje programa *doškoloavanja, treninga i preobuka*. Imajući u vidu da pod uticajem novih tehnologija, veštine i znanja sa kojima mladi ulaze na tržište rada zastarevaju, neophodno je osigurati podršku doživotnom usavršavanju. Takođe, treba posebno organizovati programe stručnog osposobljavanja još uvek značajnog broja mladih bez ikakvih kvalifikacija koji su napustili proces obrazovanja.

2. Razviti paket mera u cilju poboljšanja situacije mladih koji su uključeni u tržište rada (oblast privrede):

a. *Start-up krediti, subvencije i razvojni fond* za preduzetnike. Ove mere imaju za cilj da pruže podršku za mlade preduzetnike. Poželjno je obezbediti i mentorsku i supervizorsku podršku mladim preduzetnicima, a u okviru već postojećih mera bi bilo poželjno obezbediti obaveznu kvotu za mlade preduzetnike.

b. *Pripravnički staž*. Neophodno je proširiti podršku pripravničkom stažu u javnim i privatnim preduzećima. Razvijati programe sticanja iskustva odmah nakon završetka obrazovanja, čak i ako to ne vodi direktnom zapošljavanju. Na taj način se podižu šanse mladoj osobi da ostane u struci i brže ostvari radni odnos.

3. Unaprediti mere kojima se osiguravaju prava na osnovu rada (oblast rada i socijalne zaštite):

a. Poboljšanje kontrole uslova rada i ostvarivanja prava koje proizilaze iz rada. Podaci ove analize ukazuju da se rizici sa kojima se mladi na tržištu rada suočavaju uvećavaju i da fleksibilizaciju ne prati sigurnost, već sve manje šansi da mladi ostvare prava koja im po zakonu pripadaju. Posebno treba voditi računa o pravima koja omogućavaju tranziciju mladih u porodičnom domenu, jer se finansijska izvesnost (u smislu sigurnosti prihoda i radnih angažmana) pokazuje kao veoma značajna za planiranje porodice.

a. *Javni radovi*. Ove mere neretko predstavljaju jedinu šansu za mlade bez kvalifikacija u

veoma ugroženim opštinama. Deo ovih aktivnosti pruža mogućnost sticanja određenih veština i makar privremene zarade.

4. Pokretanje mera kojima se podstiče međusektorsko povezivanje:

a. *Mere informisanja mladih* o školskim programima, vannastavnim programima i potrebama poslodavaca.

b. *Mere podrške udruženjima* koje se bave karijernim vođenjem (NVO, karijerni centri).

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

U pogledu performansi tržišta rada Srbija izrazito zaostaje za EU jer je cela prethodna decenija obeležena *rastom bez zaposlenosti*, te je registrovano dramatično pogoršanje svih osnovnih indikatora tržišta rada koji se odlikuju visokom stopom nezaposlenosti i neaktivnosti.

Evropska komisija u izveštaju o napretku Srbije konstatuje da je tokom 2015. godine došlo je do smanjenja stope nezaposlenosti i neformalne zaposlenosti, ali i da je polovina od ukupnog broja nezaposlenih mlada od 35 godina, što ukazuje na prioritete u rešavanju problema nezaposlenosti u Srbiji. Evropska komisija posebno konstatuje da je procenat mladih koji nisu zaposleni, ne obrazuju se niti obučavaju, i dalje je visok – 18,6%, iako se blago smanjuje.

Program reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP) prepoznaje problem visoke nezaposlenosti i neaktivnosti mladih i kaže da su mladi (15-24) jedina veća demografska grupa koja praktično nije učestvovala u oporavku tržišta rada u protekle dve godine. Takođe, ESRP navodi da je kod mladih naglašena obeshrabrenost, koja je posledica male verovatnoće da će naći posao zbog visoke stope nezaposlenosti. Osim toga, veliki broj neaktivnih mladih je bez radnog iskustva i stečenih praktičnih znanja, a zapadanjem u dugoročnu nezaposlenost njihove šanse za aktivacijom i zapošljavanjem postaju sve manje. Zbog toga Vlada kroz ESRP za jedan od glavnih ciljeva postavlja sprečavanje velikog rasta nezaposlenosti usled završetka procesa privatizacije i reforme javnog sektora. Sledeći cilj koji je u vezi sa rešavanjem pitanja visoke nezaposlenosti mladih je

smanjenje opšte stope neaktivnosti i povećanje stope zaposlenosti. Najzad, jedan poseban cilj ESRP-a tiče se unapređenja položaja mladih na tržištu rada. Ova analiza daje dodatne informacije i predloge koje doprinose rešavanju navedenih pitanja.

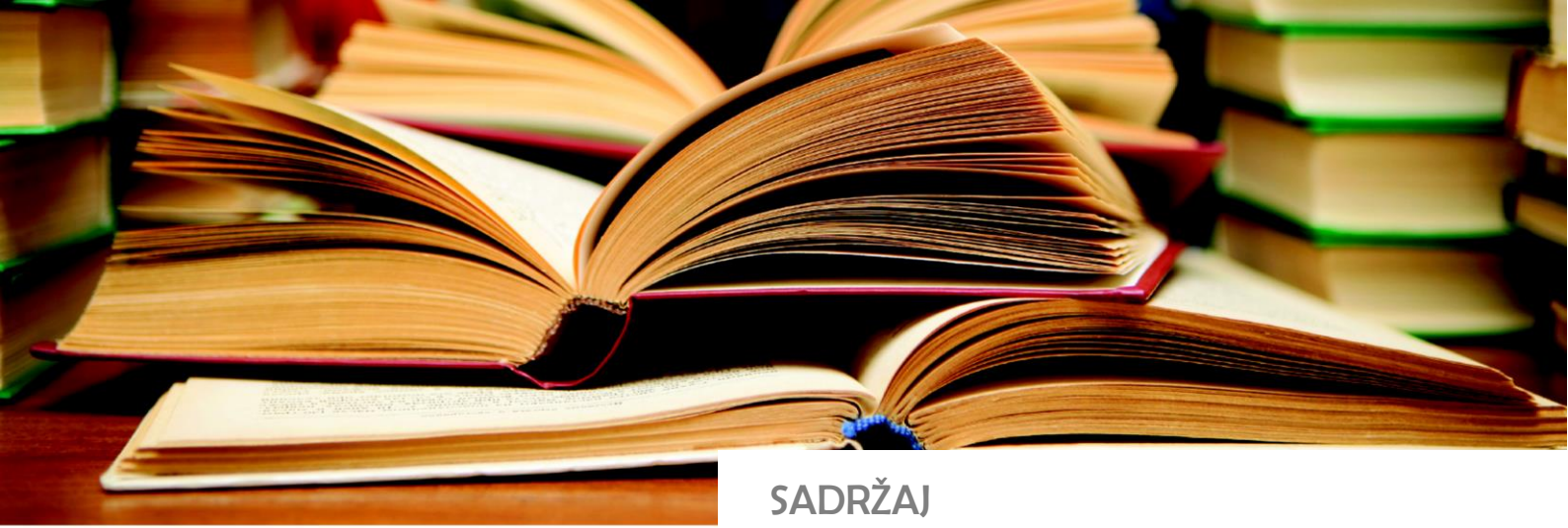
Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima i*

*Cilj 5: postići rodnu ravnopravnost i
osnaživati sve žene i devojčice,*

*Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv
ekonomski rast, zaposlenost i
dostojanstven rad i*

*Cilj 10: smanjiti nejednakost između i unutar
država.*

SADRŽAJ

1. Rezime.....	14
2. Uvod	16
3. Teorijski okvir	17
4. Metodologija istraživanja (baze podataka, metode).....	19
5. Analiza trendova	20
5.1. Zaposlenost, neaktivnost i nezaposlenost mladih na početku karijere.....	21
5.2. A kada počnu da rade	23
5.3. Geografski ekskurs – regionalne nejednakosti na tržištu rada.....	30
5.4. Individualne promene i uzroci promena.....	32
6. Zaključak.....	41
7. Preporuke.....	42
Literatura.....	44
Aneks	46

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 1. Stope zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti mladih (15-35 godina) koji nisu u procesu obrazovanja – ARS	20
Grafikon 2. Dugoročna nezaposlenost prema nivou obrazovanja mladih starosti 15-35 godina – ARS.....	21
Grafikon 3. Stope zaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završetka obrazovanja mladih starosti 15-35 godina – ARS.....	22
Grafikon 4. Stope nezaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završetka obrazovanja mladih starosti 15-35 godina – ARS.....	23
Grafikon 5. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina – ARS.....	25
Grafikon 6. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa osnovnom školom – ARS.....	25
Grafikon 7. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa III stepenom – ARS.....	25
Grafikon 8. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa IV stepenom – ARS.....	25
Grafikon 9. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa tercijarnim obrazovanjem - ARS.....	25
Grafikon 10. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina - ARS	26
Grafikon 11. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa osnovnom školom – ARS	26
Grafikon 12. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa III stepenom - ARS	26
Grafikon 13. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa IV stepenom – ARS.....	27
Grafikon 14. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa tercijarnim obrazovanjem – ARS	27
Grafikon 15. Prava koja zaposlene mlade osobe ne ostvaruju iz rada: mladi starosti 15-35 godina - ARS.....	28
Grafikon 16. Ne ostvaruju pravo na prihod, profit, zaradu, prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS	28
Grafikon 17. Ne ostvaruju pravo na penzijsko osiguranje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS	29
Grafikon 18. Ne ostvaruju pravo na zdravstveno osiguranje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS	29
Grafikon 19. Ne ostvaruju pravo na na plaćeni godišnji odmor prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS	29

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 20. Ne ostvaruju pravo na plaćeno bolovanje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS.....	29
Grafikon 21. Tip svojine firme u kojoj mladi rade: regionalna distribucija – ARS 2014.....	31
Grafikon 22. Tip ugovora na poslu regionalna distribucija – ARS 2014.....	32
Grafikon 23. Prava koja zaposlene mlade osobe ne ostvaruju iz rada: regionalna distribucija – ARS 2014..	32
Tabela 1. Tranzicione matrice nezaposlenost-zaposlenost prema obrazovnom nivou i mestu stanovanja mladih – SILC 2013, 2014.....	33
Tabela 3. Tranzicione matrice: tip ugovora prema obrazovnom nivou i mestu stanovanja mladih – SILC 2013, 2014.....	34
Tabela 4. Tranzicione matrice: tip ugovora prema polu mladih – SILC 2013, 2014.....	35
Regresioni model br. 1. – Prediktori zaposlenosti mlade osobe - Mundlakova korekcija.....	36
Regresioni model br. 2 – Prediktori sigurnosti zaposlenja mlade osobe.....	37
Regresioni model br. 3 – Prediktori visine prihoda mlade osobe - Mundlakova korekcija.....	39
Regresioni model br. 4 – Prediktori dugoročne nezaposlenosti mlade osobe – Mundlakova korekcija.....	40
Tabela 1.1 Struktura uzorka mladih – 2008–2014. godina – ARS.....	46
Grafikon 1.1 Stope zaposlenosti prema polu – ARS.....	46
Grafikon 1.2 Stope neaktivnosti prema polu – ARS.....	46

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

ANEKS

Stope zaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS	47
Stope neaktivnosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS	47
Stope nezaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja –ARS	48
Tabela 2.1. Tip posla prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, godinu dana od završetka obrazovanja ⁴⁹	
Tabela 2.2. Tip posla prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, pet godina od završetka obrazovanja.....	50
Tip radne organizacije u kojoj mladi rade prema nivou obrazovanja od 2008. do-2014 godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja - ARS	51
U radnom odnosu bez prava na prihod - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine – godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS.....	53
U radnom odnosu bez prava na zdravstveno osiguranje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS.....	53
U radnom odnosu bez prava na penzijsko osiguranje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS	54
U radnom odnosu bez prava na plaćeni godišnji – prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS	55
U radnom odnosu bez prava na bolovanje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja.....	55
Grafikon 11.1 Profesionalni status na glavnom poslu – ARS	56

1. REZIME

Predmet rada je tranzicija ka tržištu rada mladih uzrasta 15-35 godina u Srbiji u poslednjih sedam godina. Osnovni cilj rada je prepoznavanje nejednakosti šansi na tržištu rada na osnovu resursa kojima mlade osobe raspolažu (obrazovanja, materijalnog stanja, zdravstvenog stanja), mesta u kome žive (regiona i razlika između mesta različite gustine naseljenosti) i drugih uloga u kojima se nalaze (u prvom redu roditeljske).

Da bismo došli do navedenog cilja, postavili smo nekoliko istraživačkih pitanja na dva nivoa (eksplorativnom i eksplikativnom) 1. eksplorativni nivo: kakvi su trendovi u stopama nezaposlenosti, dugoročne nezaposlenosti, neaktivnosti, zaposlenosti, sigurnosti zaposlenja, visini prihoda, tipa svojine radne organizacije mladih u odnosu na stepen obrazovanja mladih u periodu prvih pet godina nakon završetka obrazovanja? i 2. eksplikativni nivo: kako možemo objasniti nejednake šanse na tržištu rada? Koji deo varijabiliteta se može objasniti resursima, mestom i ulogama koje mladi preuzimaju?

Za odgovor na prvo istraživačko pitanje korišćene su baze podataka *Ankete o radnoj snazi* od 2008. do 2014. a da bismo prepoznali različite pozicije mladih na tržištu rada prikazani su podaci za svaku obrazovnu grupu mladih koji su: 1. trenutno van procesa obrazovanja i 2. koji su u poslednjih pet godina završili poslednji stepen obrazovanja. Na taj način smo izdvojili prvi period nakon završetka škole i posmatrali načine na koji su se mladi pozicionirani na tržištu rada prema stepenu ostvarenog obrazovanja. Za drugo istraživačko pitanje smo koristili dve uparene baze podataka SILC, 2013. i 2014. godine.

Mlade u Srbiji karakteriše još uvek veoma prolongirana i neizvesna tranzicija od obrazovanja ka tržištu rada, tranzicija koja sa istrajavanjem, pa i produbljivanjem ekonomske krize postaje još problematičnija. Uzroke ovakvom stanju i prikazanim trendovima možemo prepoznati u nedovoljno razvijenoj privredi, recesiji i smanjenju privrednih aktivnosti kao posledici ekonomske krize i merama štedenja.

Prvi problem u prelasku iz sistema obrazovanja u sferu rada je veoma visoka stopa nezaposlenosti odmah po završetku obrazovanja (svega trećina mladih

uspe da dođe do nekog posla) ali i nakon pet godina kada tek nešto više od polovine mladih ima posao. Da se ne radi o strukturnim oblicima nezaposlenosti otkrivaju analize o veoma visokom učešću dugoročne nezaposlenosti u celom periodu upućujući da značajan broj mladih do posla ne može da dođe jer na strani tražnje nema dovoljno radnih mesta.

Status na tržištu rada upućuje na značajne nejednakosti među mladima. Sa povećanjem nivoa obrazovanja rastu i mogućnosti mladih da dođu do posla. Najbolje šanse na tržištu rada imaju oni sa diplomom fakulteta a najlošije oni bez formalnih kvalifikacija. Nejednakosti su prisutne i u odnosu na pol mlade osobe, tako što se rodna segregacija manifestuje u višim stopama nezaposlenosti i neaktivnosti žena tokom celog analiziranog perioda (2008.-2014. godine) čime se patrijarhalna matrica u javnoj sferi reprodukuje i utiče na radne strategije mladih bračnih parova gde muškarci ostvaruju ulogu hranitelja a ženama *pripada* privatna sfera.

Analize pokazuju da u periodu od sedam godina mladi imaju sve više fleksibilnih a sve manje stabilnih radnih angažmana prilikom uključivanja u tržište rada. I ovde se pojavljuju nejednakosti među mladima s obzirom na nivo njihovog obrazovanja. Sa povećanjem stepena obrazovanja opada obavljanje onih poslova koji su najmanje stabilni – sezonski i povremeni, i generalno opadaju mogućnosti da će mlada osoba doći do posla sa ugovorom na određeno vreme. Zabrinjava podatak da se u poslednje dve godine pojavljuju sezonski i povremeni poslovi na početku karijere visokoobrazovane mlade populacije. Ovaj trend je prisutan i kada je reč o poslovima na određeno vreme. U toku poslednje decenije se ovaj oblik radnog aranžmana naročito povećao kod mladih sa visokim obrazovanjem ukazujući da pored relativno boljeg položaja na tržištu rada koje ide sa višim obrazovanjem, istovremeno dolazi do manje stabilnih poslova za sve.

Rezultati koji su alarmantni i zahtevaju najbrže intervencije su oni koji nam ukazuju da rastuća fleksibilizacija rada sa sobom nosi i povećanje rada u neregistrovanim firmama, kao i da značajan deo mladih, a posebno mladih na početku svoje karijere, ne ostvaruje radnička prava. Pravo na prihod, plaćeno bolovanje, odmor, penzijsko i zdravstveno osigura-

nje je sve teže ostvariti preko zaposlenja. Prava koja je najteže ostvariti su plaćeno bolovanje i plaćeni odmor. I na ovom mestu su jasne i verovatno najizraženije razlike među mladima s obzirom na njihov nivo obrazovanja.

U istraživanju nije potvrđeno da ulazak u novu ulogu (roditeljsku) sa sobom nosi neposredno promene pozicija mladih na tržištu rada. Iako ovaj rezultat na prvi pogled deluje optimistično on najverovatnije ukazuje da se usklađivanje posla i roditeljstva planira duže, tako da se asimetrija na tržištu javlja kao deo strategija mladih roditelja u anticipaciji rizika a ne kao neposredna posledica ulaska u ulogu roditelja.

Istraživanje je pokazalo da su regionalne nejednakosti prisutne i da se beogradski region izdvaja kao tržište rada sa više mogućnosti i sigurnijim zaposlenjem. U ovom regionu je značajnije bolja struktura radne snage, niže stope (dugoročne) nezaposlenosti, više je stabilnijih radnih angažmana i posledično viši stepen ostvarenosti radničkih prava koja proizilaze iz rada.

2. UVOD

Tranzicija od obrazovanja ka zaposlenju mladih je u zemljama zapadne Evrope prepoznata kao prolongirana, kompleksnija i daleko neizvesnija nego ikada u skorijoj prošlosti. Iako su sociolozi i ekonomisti očekivali mnogo brži i obuhvatniji razvoj ekonomije zasnovane na znanju, veliki deo poslova i dalje ostaje van ovog sektora dok se jedan deo postojećih seli u druge krajeve sveta. Ubrzano raste broj mladih koji su visoko obrazovani, a čiji je ulazak na tržište rada neizvestan i neretko podrazumeva prekarijatne poslove i rad ispod kvalifikacija¹. Istovremeno, stručnjaci ponovo prepoznaju značaj zanatskih/stručnih škola koje relativno efikasno mlade vode ka tržištu rada (i daleko uspešnije od gimnazija ukoliko mladi ne nastave ka fakultetu) što otvara pitanje koje veštine i znanja su mladima potrebne u svetu u kome podela na *prvi, drugi i treći svet*, a samim tim i globalna podela rada, više nije tako jasna².

Predmet ovog rada je tranzicija ka tržištu rada mladih uzrasta 15-35 godina u Srbiji u poslednjih sedam godina. Za osnovni cilj smo postavili prepoznavanje nejednakosti šansi na tržištu rada na osnovu resursa kojima mlade osobe raspolažu (obrazovanja, materijalnog stanja, zdravstvenog stanja), mesta u kome žive (regiona i razlika između mesta različite gustine naseljenosti) i drugih uloga u kojima se nalaze (u prvom redu roditeljske).

Da bismo došli do navedenog cilja, postavili smo nekoliko istraživačkih pitanja na dva nivoa, eksplorativnom i eksplikativnom:

1. eksplorativni nivo: kakvi su trendovi u stopama nezaposlenosti, dugoročne nezaposlenosti, neaktivnosti, zaposlenosti, sigurnosti zaposlenja, visini prihoda, tipa svojine radne organizacije u odnosu na stepen obrazovanja mladih? i
2. eksplikativni nivo: kako možemo objasniti nejednake šanse na tržištu rada, odnosno koji deo varijabiliteta se može objasniti resursima koje mladi poseduju, mestom u kom žive i ulogama koje mladi preuzimaju?

Za prvo istraživačko pitanje koristićemo baze podataka *Ankete o radnoj snazi* od 2008. do 2014. godine i na osnovu tih podataka pratićemo trendove. Da bismo prepoznali različite pozicije mladih na tržištu rada prikazaćemo podatke za svaku obrazovnu grupu mladih koji su trenutno van procesa obrazovanja. I to, 1. podatke za ukupnu populaciju mladih, ali i 2. za one koji su u poslednjih pet godina završili poslednji stepen obrazovanja. Na taj način ćemo, izdvojiti prvi period nakon završetka škole i videti tempo i način tranzicije ka tržištu rada. Za drugo istraživačko pitanje ćemo koristiti dve uparene baze podataka SILC, 2013. i 2014. godine. Imajući u vidu da se radi o panel istraživanju omogućeno nam je da iskoristimo prednosti i prepoznamo značaj kako fiksnih osobina ispitanika, tako i onih varijabilnih.

U prvom delu članka ćemo predstaviti teorijske i kontekstualne pretpostavke predmeta istraživanja. Zatim ćemo dati metodološki okvir i objašnjenje baza i metoda korišćenih u analizama. Analiza podataka je podeljena u tri dela. U prvom delu su prikazani trendovi na osnovu podataka ARS. U drugom delu smo smatrali da je neophodno napraviti ekskurs i predstaviti regionalne razlike pristupa tržištu rada, dok smo u trećem delu rada na osnovu podataka SILC (kroz panel dizajn) izdvojili efekte kojima možemo objasniti nejednakosti i rizike na tržištu rada Srbije.

¹ Keep, E., (2012): *Youth Transitions, the Labour Market and Entry into Employment: Some Reflections and Questions*, SKOPE Research Paper No. 108.

² CEDEFOP (2012): *From education to working life, The labour market outcomes of vocational education and training*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

3. TEORIJSKI OKVIR

Probleme radne tranzicije možemo izraziti kroz tri bazična problema:

1. razvijenosti tržišta rada,
2. usklađenosti znanja i vještina i potreba poslodavaca i
3. jednakosti šansi koje garantuju da će potencijali (talenti) biti iskorišćeni na adekvatan način.

U ovom tekstu ćemo se baviti direktno trećim problemom i posredno drugim, s obzirom da je rezavijenost tržišta rada stalni predmet istraživanja ekonomista³. S druge strane neposredni efekti obrazovanja na tržištu rada, a posebno nejednakost šansi su tek sporadično bili predmet interesovanja⁴.

Sociolozi prepoznaju da mladi u Srbiji attribute odraslosti nešto kasnije i teže stižu nego njihovi vršnjaci na zapadu i severu Evrope. Duga finansijska i stambena zavisnost od roditelja, uzrokovana nerazvijenom privredom i nefleksibilnim tržištem rada, dovodi kod mladih do razvijanja strategija koje za cilj imaju obezbeđivanje osnovnih sredstava za život⁵. Iako mladi dele većinu problema, kao i svaka druga starosna kohorta, ključna razlika u odnosu na starije jeste intenzivna tranzitornost ove grupe, obeležena procesom sticanja kompetencija potrebnih za ulazak u svet odraslih⁶. Tokom ovog procesa mladi se (kao i ostatak populacije) među sobom značajno razlikuju i ove razlike – mesto gde žive, stepen obrazovanja, pol, porodično poreklo, etnička

pripadnost i dr. – utiču na njihove šanse za uspešno uključivanje u sferu odraslih⁷. Ipak, mladi u ovom procesu pokazuju izuzetnu ranjivost. Jedan od indikatora ranjivosti je stepen rizika od siromaštva koji u Srbiji za mlade starosti 18-24 godina iznosi 27.3% (što ovu grupu stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na druge starosne grupe)⁸.

Srbija pripada grupi zemalja tzv. mediteranskog kruga koju karakteriše prolongirana i veoma nesigurna tranzicija ka tržištu rada mladih. U ovom procesu se oni oslanjaju prvenstveno na resurse porodice iz koje potiču, ali i na one koje su sami stvorili. Mere štednje i globalni trendovi fleksibilizacije tržišta rada dovode do povećanja nesigurnosti poslova i samu tranziciju čine dužom i neizvesnijom. Treba imati u vidu da navedene promene ne pogađaju podjednako sve starosne grupe već utiču da se postojeće nejednakosti povećavaju, ali indukuju i stvaranje novih. Situacija u zemljama EU ukazuje da čak i sa evropskim integracijama ovaj problem neće biti lako rešiv.

Značajne razlike između zemalja se javljaju na osnovu dve dimenzije: razvijenosti tržišta rada (odnosno jačine ekonomije) i javnih politika prema mladima. Walter *et al.* daju klasifikaciju tranzitornih režima mladih u Evropi razlikujući pet režima: liberalni, univerzalistički, sub-protektivni, orijentisan ka zapošljavanju i postsocijalsitički⁹. Postsocijali-

³ Zubović, J., (2011): *Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti*, Beograd, Institut ekonomskih nauka; Arandarenko, M., Žarković-Rakić, J., Vladislavljević, M. (2013): *Od neaktivnosti do nezaposlenosti*, Beograd, SIPRU; Arandarenko, M., (2011): *Pomoćne strategije za oporavak od krize u jugoistočnoj Evropi: Studija procene: Srbija*, Međunarodna organizacija rada, Tim za tehničku podršku dostojanstvenom radu i Kancelarija za centralnu i istočnu Evropu. – Budapest, ILO.

⁴ Krstić, G., *et al* (2010): *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*, Beograd, FREN; Mojić, D. (2012): "Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih", u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Belgrade, ISIFF, 111-125.

⁵ Tomanović, S. *et al.* (2012): *Mladi – naša sadašnjost*, Beograd, ISIFF.

⁶ Goodwin, J., O'Connor, H. (2009): „Youth and generation: in the midst of an adult world“, in: Furlong, A. (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York, Routledge: 22 - 30.

⁷ Brannen, J, Lewis, S., Nilsen, A. and Smithson, J. (eds) (2002): *Young Europeans, Work and Family: futures in transition*. London: Routledge; Brannen, J., Nilsen, A. (2005): „Individualisation, Choice, and Structure: A Discussion on Current Trends in Sociological Analysis“, *The Sociological Review*, 53, 3, 412–428; Wallace, C. and Kovatcheva S., (1998): *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, London, MacMillan; Walther, A. (2006): "Regimes of Youth Transitions. Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts", *Young*, 14, 1, 119–141; Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tubingen, IRIS.

⁸ Matković *et al* (2013): *Prihodi i uslovi života*, Srbija, Republički zavod za statistiku, str. 24.

⁹ *Univerzalistički režim* karakteriše skandinavске zemlje u Evropi i uključuje visok nivo obuhvata obrazovanja na svim nivoima; finansiranje najvećeg dela obrazovanja od strane države; individualizacija i građanska odgovornost predstavljaju cilj obrazovanja; sveobuhvatan sistem socijalne zaštite i podrške pojedincu i posebno

stičke zemlje imaju autohtono razvijeno nasleđe socijalne države, ali i izražene karakteristike subprotektivnih režima. U većini postsocijalističkih društava (uključujući i Srbiju), razvoj sistema socijalne zaštite je, od vremena socijalizma, zaustavljen ili je transformisan u pravcu da je njegov obuhvat najčešće nedovoljan, a sistem mera podrške nepouzdan. Sistem podrške pojedincima tokom tranzicije kroz obrazovanje i posebno ka tržištu rada je nedovoljno razvijen, tako da se mladi prilikom svih tranzicija (obrazovnih, radnih i porodičnih) u velikoj meri oslanjaju na resurse porodice i neformalne mreže podrške. Posledica ovakvog načina transfera resursa između generacija dovodi do reprodukcije postojećih i stvaranja novih oblika nejednakosti. Domaća istraživanja ukazuju da je nezaposlenost mladih i dužina čekanja na posao u direktnoj vezi sa njihovim nivoom obrazovanja, obrazovanjem roditelja, materijalnim stanjem domaćinstva i socijalnim kapitalom, odnosno da se mladi tokom odrastanja (ali i posle toga) u velikoj meri oslanjaju na resurse svojih roditelja¹⁰. Pored direktne materijalne podrške, mladi često koriste i poznanstva svojih roditelja. Istraživanje Instituta za sociološka istraživanja, 2011. godine je pokazalo da je četvrtina mladih prilikom traženja poslova koristilo kontakte svojih roditelja, a do onih koji su zaposleni četvrtina tvrdi da je posao dobila na ovaj način.

Značajan aspekt koji određuje tranziciju mladih ka tržištu rada predstavlja proces formalnog obrazo-

roditeljima; izbalansiranost rodni odnosa u sferi obrazovanja i sferi rada. *Usmeren ka zapošljavanju* je prisutan u Nemačkoj, Austriji, Francuskoj i Holandiji i karakteriše ga sistem obrazovanja koji je visoko diferenciran, selektivan i u službi tržišta rada; osnovni cilj obrazovanja je obuka za posao; sistem socijalne zaštite je manje inkluzivan jer favorizuje one koji su deo procesa obrazovanja ili (koji su trenutno ili su bili) aktivni na tržištu rada. *Liberalni* režim je prisutan u anglosaksonskim zemljama i njegova ključna osobina je značaj koji ima tržište rada. Država tranziciju ka tržištu rada ostavlja pojedincima i njihovim kapacitetima, a period mladosti predstavlja prelaznu i pripremnu fazu za zaposlenje. Iako je tržište rada veoma razvijeno i mladi uspevaju relativno lako da dođu do zaposlenja, ono sa sobom nosi dosta (i sve više) rizika jer tranzicija najčešće podrazumeva obavljanje privremenih poslova. *Subprotektivni* karakteriše zemlje juga Evrope u kojima je nedovoljno nerazvijeno tržište rada i samim tim su opcije za zaposlenje mladih niske. Posle završene škole mladi najčešće imaju period čekanja do ulaska na tržište rada. Sistemska podrška tokom obrazovanja i nezaposlenima je niska, što mlade čini veoma zavisnim od svojih roditelja. Socijalna zaštita je nerazvijena tako da veći deo usluga koje u zemljama severa Evrope obezbeđuje država, na jugu su deo međugeneracijske razmene i podrške. Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tubingen, IRIS, p. 18-21.

¹⁰ Mojić, D. (2012): "Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih", u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Beograd, ISIFP.

vanja i neformalnog ili formalnog sticanja kompetencija za rad. Istraživanja ukazuju da sistem obrazovanja ne reaguje na ionako nefleksibilne trendove na tržištu rada. Mladi u procesu školovanja uglavnom ne rade i pritom nisu motivisani da rade¹¹. Obrazovni kurikulumi na svim nivoima obrazovanja najčešće ne sadrže dovoljno praktičnih vežbi i povezanost sa potencijalnim poslodavcima. Podaci o radu uz studije ukazuju da u Srbiji (ali i regionu) rad predstavlja svojevrsnu privilegiju, koja će mladima iz boljestojećih porodica omogućiti uspešniju i bržu tranziciju ka tržištu rada. Istraživanja u zapadnoj Evropi ukazuju suprotno, da rad preko određenog nivoa angažmana najčešće ometa studije, snižava aspiracije i prolongira putanju ka željenom zaposlenju¹².

¹¹ Arandarenko, M., Žarković-Rakić, J., Vladislavljević, M. (2013): *Od neaktivnosti do nezaposlenosti*, Beograd, SIPRU.

¹² Stanojević, D., Živadinović, I., Čekić-Marković, J. (2015): „Studying and Working: aspirations and needs of students in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia” in Žarkić Joksimović N. & Benković S. (eds) *Finding the right path - Higher education financing and social dimension in Western Balkan countries*, Belgrade, University of Belgrade.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA (BAZE PODATAKA, METODE)

U radu ćemo analizirati tranzicije mladih od obrazovanja ka tržištu rada i dinamiku samog tržišta na osnovu baza podataka Ankete o radnoj snazi (ARS) u periodu od 2008. do 2014. godine¹³ i Ankete o prihodima i uslovima života (SILC) u periodu 2013. i 2014. godine. Na osnovu Ankete o radnoj snazi ćemo pratiti trendove zaposlenosti, nezaposlenosti, neaktivnosti, sigurnosti zaposlenja, ostvarenosti radničkih prava i dr. prema nivou obrazovanja mladih koji su izašli iz procesa obrazovanja (u poslednjih 5 godina) dok će serije podataka biti predstavljene za period sedam godina. Trendovi će biti prikazani za 1. ukupnu populaciju mladih starosti od 15 do 35 godina koji trenutno nisu u procesu obrazovanja (tabela broj 1.1. u prilogu), 2. mlade koji su na početku svoje karijere, odnosno one koji su u protekloj godini završili obrazovanje i 3. mlade koji su već pet godina van obrazovnog procesa, odnosno (potencijalno) na tržištu rada.¹⁴ Za razliku od podataka preseka stanja iz ARS-a, Anketa o prihodima i uslovima života ima panel dizajn i omogućuje posmatranje procesa ne samo na nivou društvenih grupa/kategorija, već i na nivou promena koje ostvaruju pojedinci u periodu između istraživanja.¹⁵ Zbog toga ovaj dizajn pruža mogućnost preciznijeg merenja promena. Za prikazivanje procesa individualnih promena tokom vremena koristićemo tranzicione matrice prema nivou obrazovanja, polu i mestu stanovanja. U radu ćemo takođe pokušati da

izdvojimo uzroke koji utiču na zapošljavanje¹⁶, sigurnost posla, dugoročnu nezaposlenost i visinu prihoda koje mladi ostvaruju, za šta ćemo koristiti modele logističke i linearne regresije dizajnirane za istraživanja na podacima panela. Dizajn podrazumeva poređenje modela *fiksni*h i *slučajni*h efekata, odnosno modela kojim se mere izolovani efekti promena tokom vremena (efekti promena između dva istraživanja, npr. efekti promene mesta prebivališta na zaposlenje) i modela koji uključuje efekte kako promenljivih tako i fiksnih osobina pojedinaca (poput pola, nivoa obrazovanja i sl.). Imajući u vidu da su neki od poređenih modela (kao što će u nastavku biti detaljnije pokazano) ukazivali na postojanje serijskih autokorelacija čime su pretpostavke korišćenja *slučajni*h efekata modela bile narušene, da ne bismo izgubili mogućnost korišćenja vremenski nepromenljivih obeležja odlučili smo se za korišćenje *Mundlak testa*, kojim se *olabavljaju* pretpostavke odnosa regresora i neobjašnjenih karakteristika pojedinaca, ali se individualna obeležja kontrolišu uvođenjem međuserijskih proseka¹⁷.

¹³ U analizi su korišćene baze iz poslednjeg godišnjeg kvartala (podaci su prikupljeni tokom oktobra svake godine).

¹⁴ Izdvojili smo mlade koji su u tekućoj i prethodnoj godini završili poslednji stepen obrazovanja, kao i mlade koji su pre pet i šest godina završili sa obrazovanjem. Na ovaj način smo izdvojili dve kategorije mladih: 1. one koji su aproksimativno oko godinu dana na tržištu rada i 2. one koji su oko pet godina na tržištu rada (ova kategorija uključuje samo mlade koji su pre pet godina završili sa obrazovanjem a ne sve koji su poslednjih pet godina izašli iz obrazovnog procesa).

¹⁵ Baze podataka ARS takođe imaju panel dizajn ali samo na godišnjem nivou (istraživanja se sprovode sa panel dizajnom četiri puta godišnje, i svake sledeće godine se počinje sa novim ciklusom). Mi ćemo u radu koristiti jednu bazu po godini da bismo izdvojili i prikazali trendove.

¹⁶ U radu se oslanjamo na definiciju zaposlenosti Međunarodne organizacije rada, koja se inače korsi u istraživanjima ARS i SILC.

¹⁷ Longhi, S., Nandi, A. (2014): *A Practical Guide to Using Panel Data*, London, SAGE Publications Ltd.

5. ANALIZA TRENDOVA

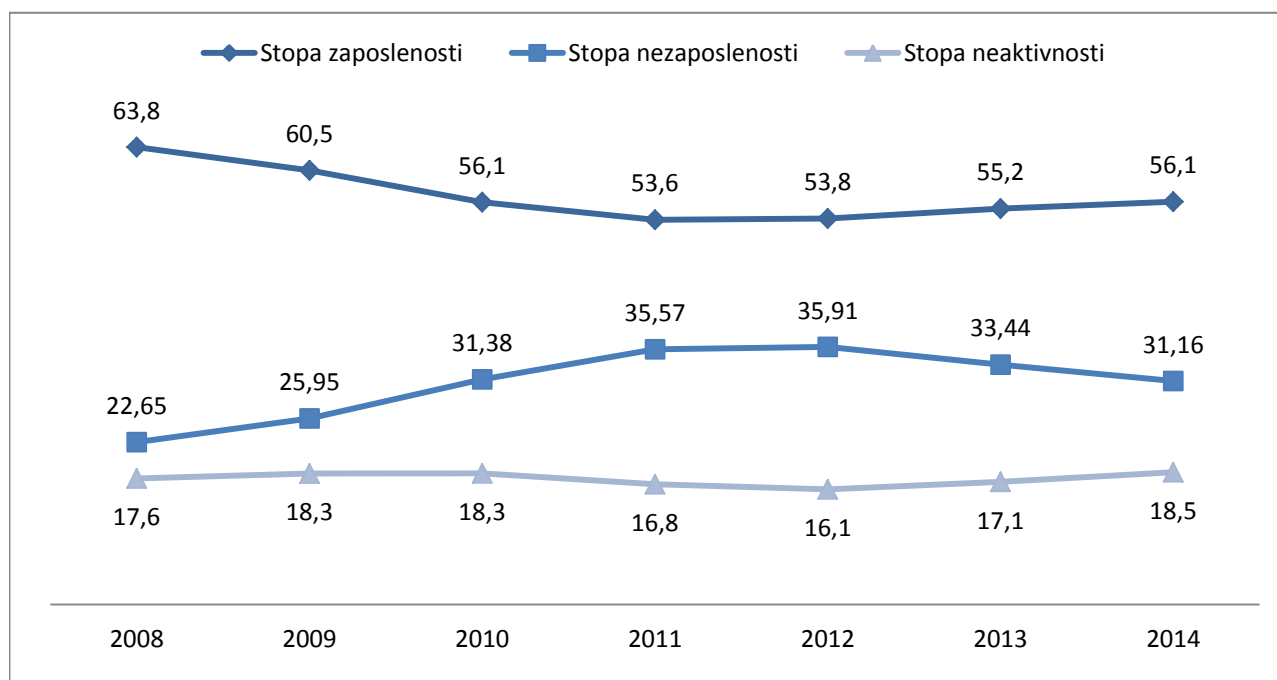
Prvi i drugi efekat ekonomske krize¹⁸ su, bar kada je reč o mladima, dostigli svoj vrhunac 2011. i 2012. godine (grafikon 1). U tom periodu je učešće zaposlenosti mladih bilo najniže, a učešće nezaposlenosti najviše¹⁹. Od 2013. godine sledi veoma blag trend povećanog zapošljavanja mladih i isto tako postepenog smanjenja nezaposlenosti. Učešće neaktivnih nakon završetka obrazovanja veoma malo varira i kreće se na nivou od nešto manje od petine mladih.

Trendovi imaju slične krive i za mladiće i za devojke s tim što je učešće zaposlenosti devojaka u proseku u celom periodu za preko 10 procentnih poena niži od mladića (grafikoni 1.1-1.2 u prilogu), ali je zato

za otprilike toliko više devojaka od mladića koje su neaktivne. Podaci ukazuju da tradicionalna podela na privatnu i javnu sferu reprodukuje patrijarhalne obrasce rodnih radnih strategija, aspiracija i mogućnosti na tržištu rada koje je još uvek nedovoljno rodno senzibilisano.

Poseban problem kod nezaposlenosti mladih predstavlja dugoročna nezaposlenost (određena kao nezaposlenost duža od 12 meseci), koja je izrazito visoka i 2014. godine prelazi polovinu populacije nezaposlenih mladih. Na grafikonu br. 2 koji prati trendove dugoročne nezaposlenosti možemo uočiti četiri stvari. Najpre, stepen dugoročne nezaposlenosti je veoma visok u svim obrazovnim kategorijama. Goto-

GRAFIKON 1. Stope zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti mladih (15-35 godina) koji nisu u procesu obrazovanja – ARS

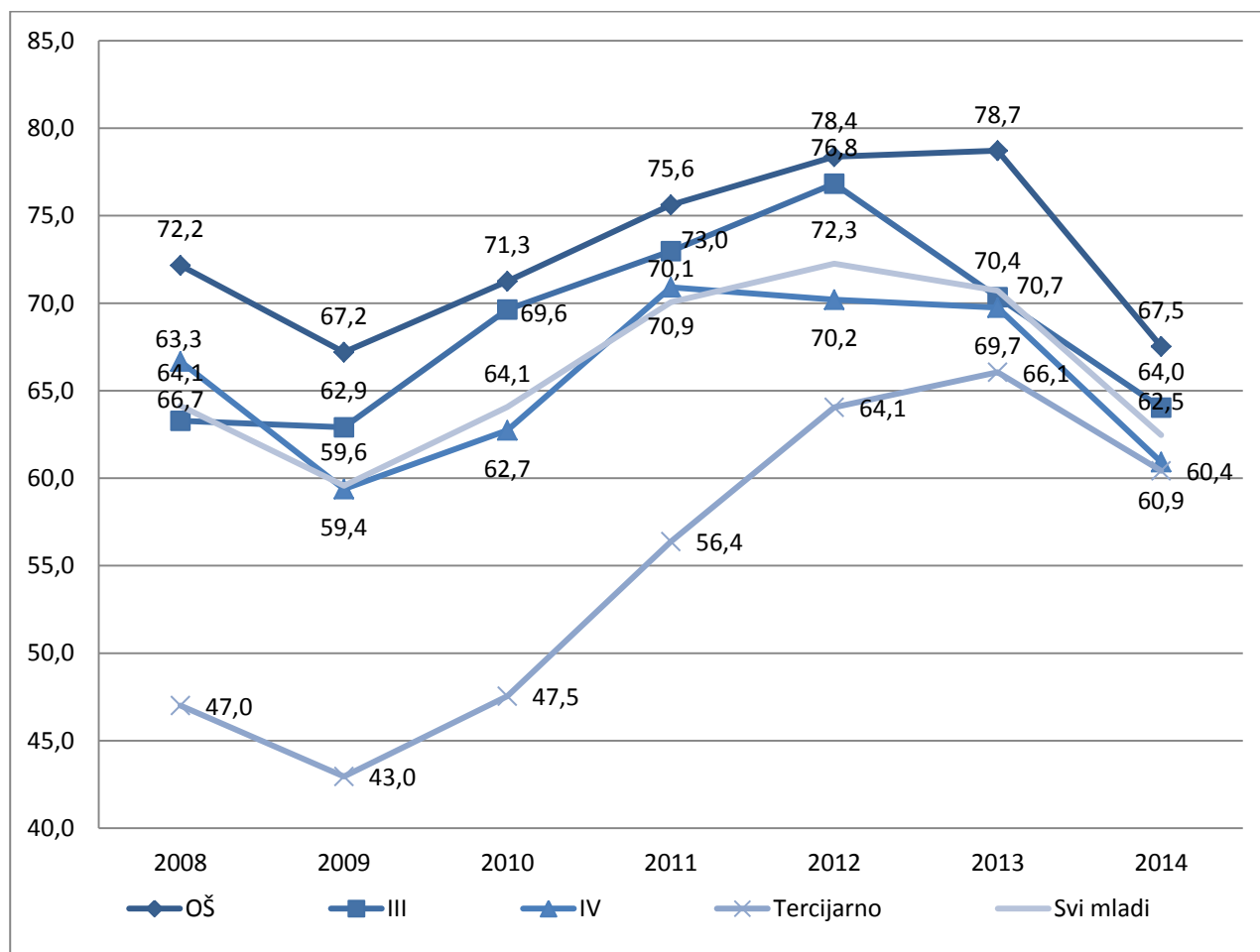

¹⁸ Prvi efekat krize predstavlja ekonomska recesija, odnosno pad proizvodnog rasta, dok se drugi efekat krize ogleda u merama štednje koje utiču (makar kratkotrajno) na povećanje nezaposlenosti, smanjenju tražnje na tržištu rada i smanjenju kupovne moći građana.

¹⁹ Sve stope u istraživanju su računane za mlade starosti 15-35 godina koji su izašli iz procesa obrazovanja, čime je onaj deo populacije mladih koji je trenutno na školovanju izostavljen iz analiza.

vo dve trećine mladih koji traže posao u 2014. godini su nezaposleni duže od godinu dana. Drugo, sa povećanjem nivoa obrazovanja opada nivo dugoročne nezaposlenosti i ova pravilnost je prisutna u celom posmatranom periodu (izuzev 2008. godine). Treća pravilnost ukazuje na pad dugoročne nezaposlenosti 2009. godine, zatim rast sve do 2012-2013 i onda

GRAFIKON 2. Dugoročna nezaposlenost prema nivou obrazovanja mladih starosti 15-35 godina - ARS

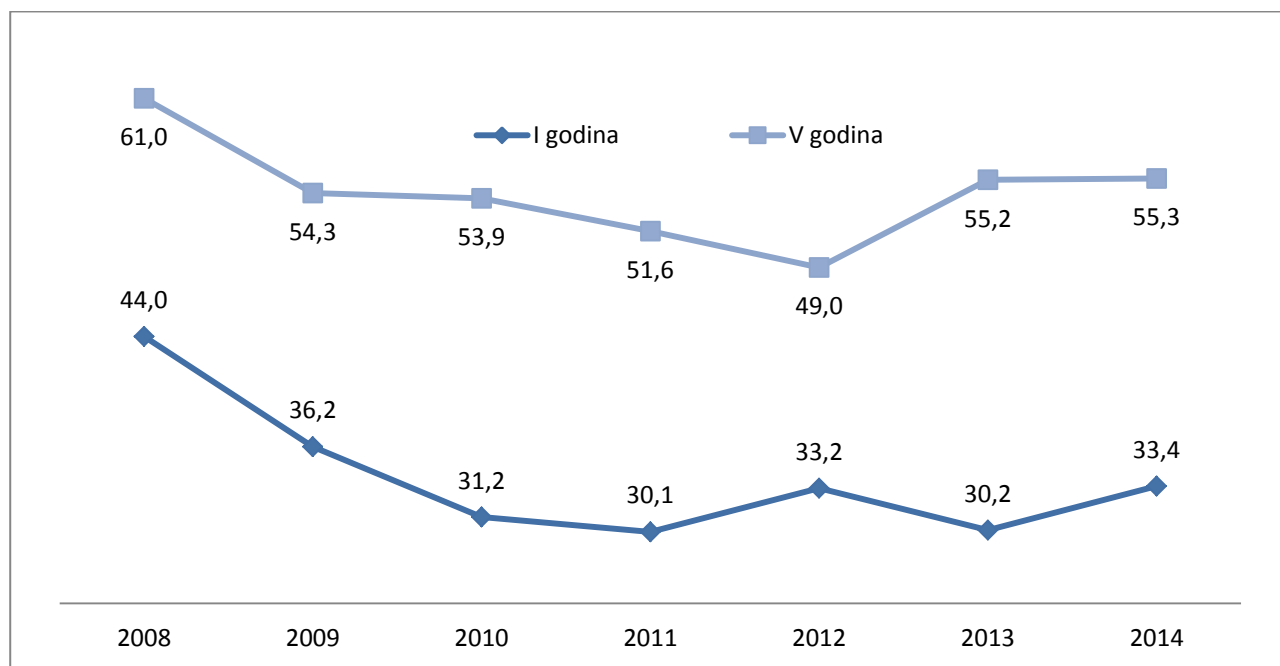
ponovo pad u svim obrazovnim kategorijama mladih. Može se reći da su efekti ekonomske krize počeli da se osećaju od 2009. godine, da su dostigli vrhunac između 2012. i 2013. godine i da je onda započeo svojevrsni oporavak i veća apsorpcija čak i dugonezaposlene radne snage. Četvrto, ekonomska kriza i mere štednje su značajnije pogodile mlade sa tercijarnim nivoom obrazovanja. Nivo dugoročne nezaposlenosti ove populacije se od 2009. do 2013. godine povećao za više od 20 procentnih poena čemu je jedan od razloga i limitiranje zapošljavanja u javnom sektoru koji je mladima sa diplomom veoma važna destinacija.

5.1. Zaposlenost, neaktivnost i nezaposlenost mladih na početku karijere

Iako je pozicija cele populacije mladih na tržištu rada prilično nepovoljna u posmatranom periodu, nivo zaposlenosti, kako na početku karijere mlade osobe tako i posle pet godina nakon završetka školovanja, varira dvostruko: u odnosu na privredne trendove zemlje i u odnosu na stepen obrazovanja mladih. Stope zaposlenosti odmah nakon završetka školovanja su prilično niske u celom posmatranom periodu. Ispod polovine mladih uspe da pronađe bilo kakav posao u prve dve godine nakon završetka obrazovanja. I nakon pet godina je još uvek značajan broj mladih bez posla, jer tek nešto iznad polovine mladih radi.²⁰ Grafikon broj 3 ukazuje na

²⁰ Podaci izražavaju presek zaposlenosti po godinama i ostavljaju mogućnost da su mladi u periodu od završetka obrazovanja do istraživanja već radili i u međuvremenu ostali bez posla.

GRAFIKON 3. Stope zaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završetka obrazovanja mladih starosti 15-35 godina – ARS

trend značajnog smanjenja upošljivosti odmah nakon završetka školovanja, smanjenje koje je drastično između 2008. i 2011. godine a zatim na povremene skokove i padove upošljivosti. Sličan je, mada nešto blaži, trend i kod mladih koji su završili obrazovanje pre pet godina ukazujući da ekonomska kriza pogađa značajnije one koji tek ulaze na tržište rada.

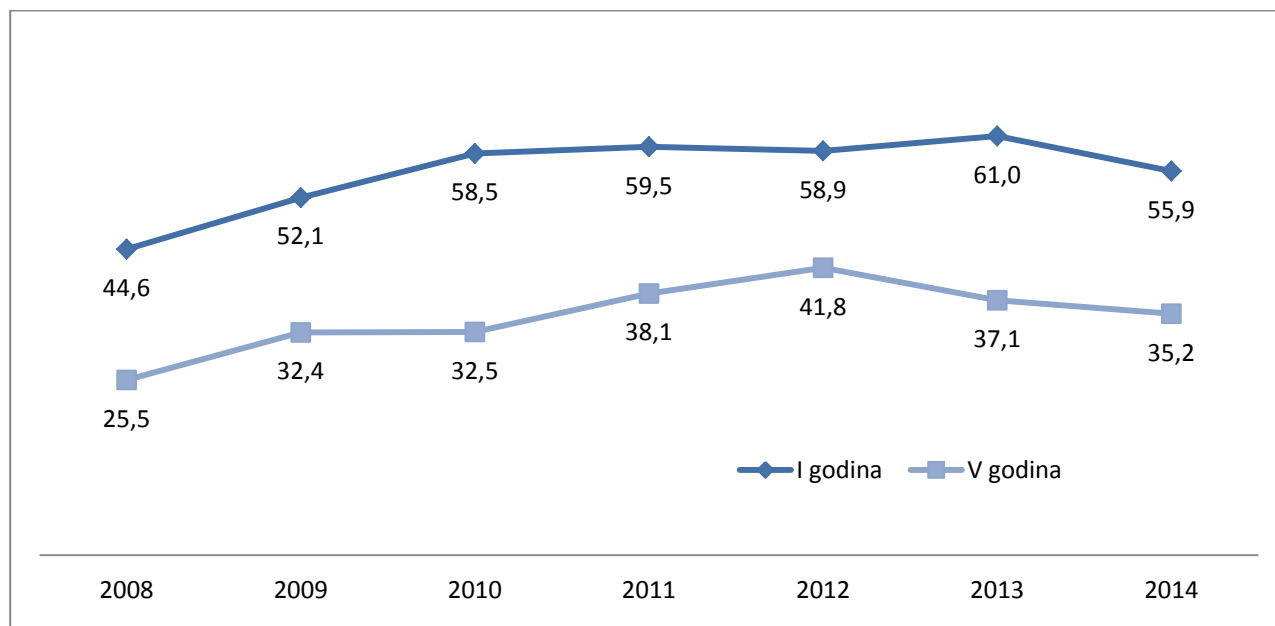
U međusobnom poređenju (grafikoni 2.1-2.4 u prilogu) mladih prema nivou obrazovanja, podaci ukazuju da najbrže do posla nakon završetka školovanja (u prvoj godini) dolaze mladi koji su završili tercijarno obrazovanje, zatim mladi koji imaju završen neki od zanata (III stepen), nešto je teže onima sa srednjom školom, dok je najmanje među zaposlenima onih koji nemaju kvalifikacije, odnosno onima sa ili bez osnovne škole. Mladi sa diplomom fakulteta su i češće zapošleni nakon pet godina od ostalih, ali je interesantno da je tada više mladih sa četvorogodišnjom školom zapošljeno, nego onih sa trećim stepenom. To zapravo znači da mladi sa trogodišnjim obrazovanjem u nešto većoj meri odmah nakon završene škole počinju da rade, ali je granica njihove zaposlenosti nakon pet godina niža od one sa srednjom školom, što ukazuje na bržu tranziciju ka tržištu rada jednog dela ove populacije, ali i njenu limitiranost. One mlade osobe koje nemaju formalne kvalifikacije su u najnepovoljnijoj poziciji na tržištu rada. Longitudinalni podaci ukazuju na velike oscilacije tokom posmatranog perioda uka-

zujući da njihov stepen zapošlenosti najviše zavisi od konjunkturalnih fluktuacija. Tek je svaka deseta osoba samo sa OŠ ili bez OŠ bila zapošljena 2014. godine u prvoj godini nakon završetka obrazovanja i samo trećina nakon pet godina.

Nezaposlenost mladih na početku njihove karijere je veoma visoka i u gotovo celom posmatranom periodu prelazi polovinu populacije. Prilično je kritična situacija i posle pet godina od završetka obrazovanja. Trendovi ukazuju da od 2008. godine raste učešće nezaposlenih, da bi u periodu između 2012. i 2013. godine došlo do njenog izvesnog smanjenja.

Isti trendovi prate sve obrazovne kategorije (grafikoni 4.1-4.4 u prilogu). Najniže stope nezaposlenosti su među visoko obrazovanim, zatim kod onih sa završenom trogodišnjom i četvorogodišnjom školom, a u poslednje dve godine istraživanja najviše su među onima sa ili bez osnovne škole. Kod mladih sa tercijarnim obrazovanjem je nakon pet godina na tržištu rada najbrži pad nezaposlenosti. Sa povećanjem nivoa obrazovanja linearno se smanjuje stopa nezaposlenosti nakon pet godina od završetka obrazovanja, ukazujući da na duži rok obrazovanje vodi brže do posla. Kao i kod zaposlenosti i stope nezaposlenosti kod mladih sa osnovnom školom veoma variraju u periodu ukazujući na ranjivost ove grupacije od godišnjih kretanja.

GRAFIKON 4. Stope nezaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završetka obrazovanja mladih starosti 15-35 godina - ARS

Za razliku od nivoa zaposlenosti, nivo neaktivnosti mladih nakon završenog obrazovanja je najniži kod onih sa tercijskim obrazovanjem, zatim sa trećim stepenom, nešto viši kod onih sa četvorogodišnjim obrazovanjem dok je najviši kod onih sa osnovnom školom. U istraživanju 2014. godine u prvoj godini nakon završetka školovanja neaktivna je svaka šesta osoba sa tercijskim obrazovanjem, svaka treća sa četvorogodišnjim, treća sa trogodišnjim i čak dve od pet sa osnovnim obrazovanjem. Pet godina nakon završetka obrazovanja iz neaktivnosti najbrže izlaze oni sa tercijskim obrazovanjem, njih slede oni sa četvorogodišnjom školom, dok se neaktivnost znatno sporije menja kod onih sa trećim stepenom i kod onih sa osnovnom školom. Kao i kod zaposlenosti, i nivo neaktivnosti varira u velikoj meri kod poslednje dve grupe tokom vremena.

Podaci ukazuju da se u prve dve godine nakon završetka obrazovanja sa povećanjem nivoa obrazovanja smanjuje jaz prema polu u stopama neaktivnosti. Najveći rodni jaz je među onima sa osnovnom školom, a najmanji kod mladih koji imaju diplomu fakulteta. Analiza trendova nam otkriva još jedan rodni obrazac na tržištu rada. Naime, nakon pet godina muškarci u svim obrazovnim kategorijama brže izlaze iz statusa neaktivnosti nego žene. Iako su stope neaktivnosti niže i kod žena u odnosu na prvu godinu nakon završetka obrazovanja, ovaj pad je izrazitiji kod

muškaraca, ukazujući na rodne razlike u prisutnosti na tržištu rada i opstajanje patrijarhalne podela rodne sfera na privatnu i javnu.

5.2. A kada počnu da rade ...

Pokazatelji zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti tek su prvi i grubo pokazatelji situacije na tržištu rada. Kao što naredni grafikoni pokazuju, fleksibilizacija radne snage se intenzivira i u Srbiji među mladima bez obzira na obrazovni profil. Od 2008. godine je značajno opalo učešće mladih koji su zaposleni na neodređeno vreme, a značajno poraslo učešće onih koji rade na određeno vreme. Podaci nedvosmisleno otkrivaju da nisu svi mladi podjednako izloženi rizicima koje ovaj proces nosi.

Najpre, razlike među mladima s obzirom na obrazovni nivo ukazuju da sa povećanjem nivoa obrazovanja opada značaj sezonskih i povremenih poslova, a raste učešće pozicija koje podrazumevaju ugovor ne neodređeno ili određeno vreme. Posebno su ugroženi mladi bez formalnih kvalifikacija. Drugo, još je značajniji nalaz koji ukazuje da tokom vremena kod mladih na svim nivoima obrazovanja dolazi do konstantnog pada rada na neodređeno vreme i postepenog povećavanja učešća rada na određeno vreme, kao i sezonskih i povremenih

radnih angažmana. Najveći rast se beleži u učešću rada na određeno vreme (koji se udvostručio) kod onih sa tercijarnim i četvorogodišnjim obrazovanjem od 2008. do 2014. godine. S druge strane najizrazitiji pad u ostvarivanju radnog odnosa na neodređeno vreme u periodu od sedam godina je među onima na obrazovnim polovima – sa osnovnim obrazovanjem i kod onih sa tercijarnim nivoom obrazovanja.²¹

Kakav im je start? (tabele 2.1-2.2 u prilogu) Mladi koji imaju završenu samo osnovnu ili nezavršenu osnovnu školu su očekivano u najnepovoljnijoj poziciji prilikom ulaska na tržište rada. U prvoj godini nakon izlaska iz sistema obrazovanja trenutno ih nema među zaposlenima na neodređeno vreme (trend koji je prisutan poslednje četiri godine). Nakon pet godina nešto ih je više zaposleno sa ugovorom na neodređeno vreme, ali daleko manje od ostalih. Pozicija ove populacije je veoma nestabilna tokom posmatranog perioda i radna snaga oscilira između sva tri oblika rada.

Oscilacije su primetne i kod mladih sa završenim zanatskim školama odmah po završetku obrazovanja. Od 2012. godine primetno je smanjenje mladih koji imaju ugovore na neodređeno vreme i povećanje udela zaposlenih sa ugovorima na određeno vreme i povremenih i sezonskih zaposlenja i to kako kod onih odmah po završetku obrazovanja tako i onih posle pet godina. Alarmantno je da 2014. godine samo 42.4% ove populacije nakon pet godina od završetka obrazovanja ima *ugovor za stalno*, 43.5% njih radi na određeno vreme, a dodatnih 14.1% sezonski/povremeno.

Trendovi ukazuju da od 2010. godine dolazi do značajnijeg smanjenja mladih sa IV stepenom koji imaju poslove sa ugovorima na neodređeno vreme i rasta poslova sa ugovorima na određeno vreme i to

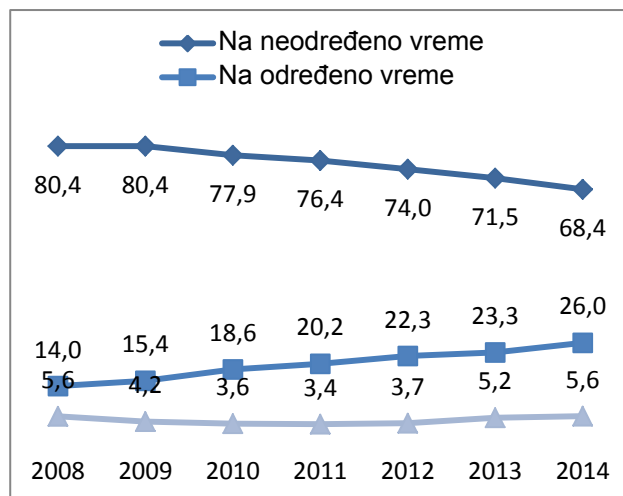
kako na početku karijere, tako i nakon pet godina od završetka obrazovanja.²²

Kod mladih koji su završili fakultet su trendovi manje oscilirajući. Od 2008. godine dolazi do postepenog smanjenja onih koji rade na određeno vreme i povećavanje ugovora na neodređeno. Ovi trendovi prate i mlade na početku karijere i posle pet godina. Dok je 2008. godine tek svaka četvrta (23%) mlada osoba odmah nakon diplomiranja imala ugovor na određeno vreme (tri četvrtine je imalo ugovor za stalno – 77%) 2014. godine je gotovo polovina (45.9%) njih radila na određeno vreme (i nešto više od polovine je imalo ugovor za stalno – 51.1%). Od 2012. godine se beleži i rast povremenih i sezonskih poslova koji su ranije tek sporadično bili deo radnih aranžmana visokoobrazovne populacije.

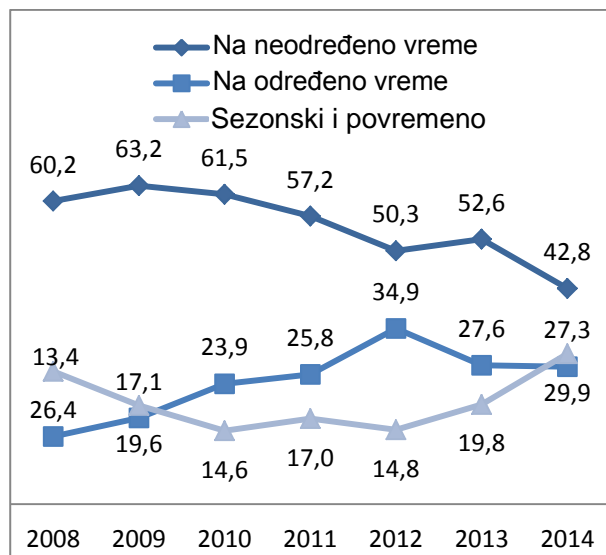
²¹ Iako trendovi pokazuju promene u pravcu fleksibilnijih radnih aranžmana na tržištu rada, struktura radne snage prema vrsti poslodavca (da li su samozaposleni, rade za druge ili su neplaćeni pomažući članovi) se u posmatranom periodu nije bitno menjala. Gotovo tri od četiri mlade osobe radi za druge, svaka sedma radi za sebe a svaka jedanaesta je pomažući neplaćeni radnik. Iz grafikona (11.1. u prilogu) je jasno da se trendovi u posmatranom periodu ne kreću u pravcu većeg ili manjeg nivoa zapošljavanja ili čak većeg ili manjeg nivoa prisutnosti neplaćenog pomažućeg angažmana mladih, što implicira da se fleksibilni aranžmani odvijaju u istom stepenu u svim postojećim radnim aranžanima a ne u pojedinim (npr. kod samozaposlenih ili pomažućih).

²² Izvesno povećavanje ovih pozicija se uočava tokom 2014. godine, ali nije izvesno da li se radi o trendu ili o konjunkturalnim kretanjima.

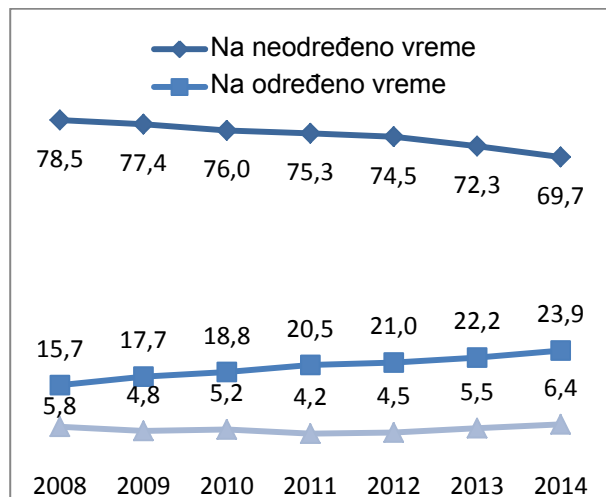
GRAFIKON 5. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina – ARS

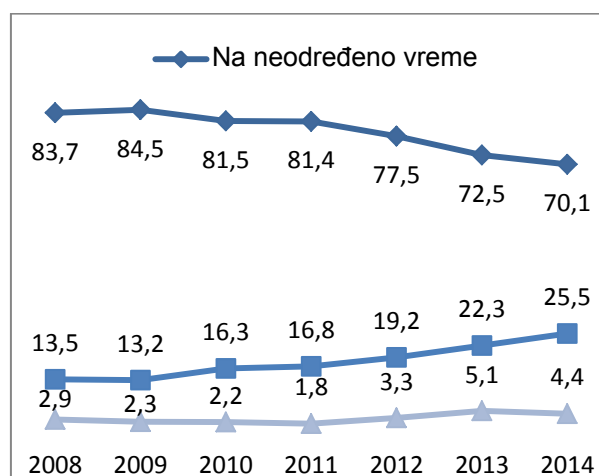
GRAFIKON 6. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa osnovnom školom – ARS

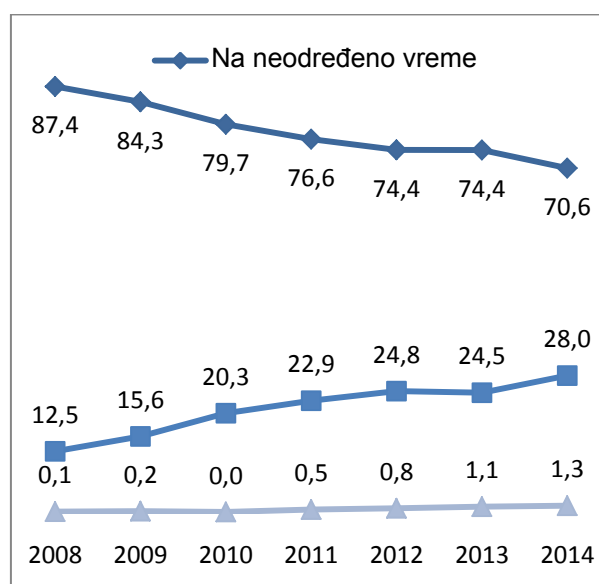
GRAFIKON 7. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa III stepenom – ARS

GRAFIKON 8. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa IV stepenom – ARS

GRAFIKON 9. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa tercijarnim obrazovanjem – ARS

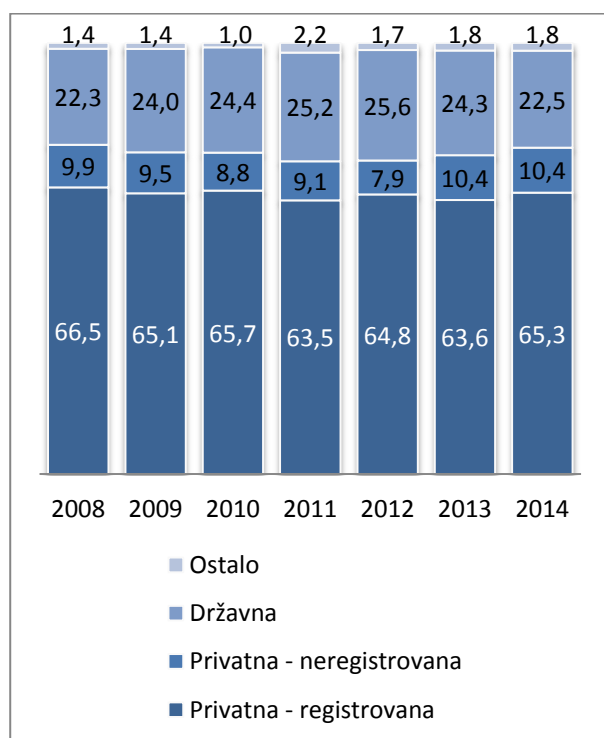

Gde se zapošljavaju? Ukoliko imamo na umu da je državni posao (posao u javnom ili društvenom preduzeću) želja većine mladih u Srbiji²³ upravo zato što u većoj meri garantuje sigurnost zaposlenja, redovnost plate i izvesnost radničkih prava (na zdravstveno, socijalno i penziono osiguranje kao i godišnji odmor), onda ova privilegija nije podjednako dostupna mladima sa različitim nivoom obrazovanja. Posmatrajući naredne grafikone moguće je uočiti sledeće pravilnosti. Sa rastom nivoa obrazovanja raste i zaposlenost mladih u državnom sektoru, tako da 2014.

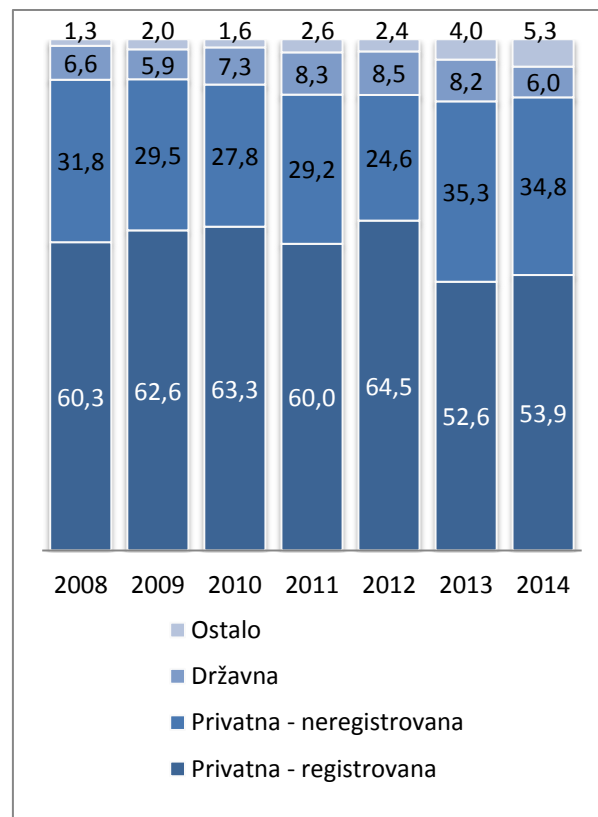
²³ Mojić, D. (2012): "Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih", u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Begrade, ISIFP.

godine tek svaka dvadeseta mlada osoba koja ima osnovnu školu radi u ovom sektoru, ali zato svaka treća sa diplomom fakulteta. Posledično mladi sa visokim obrazovanjem u najmanjoj meri rade u privatnom sektoru, u kome upošljenost raste sa opadanjem nivoa obrazovanja. Sledeći trend, koji je jasno vidljiv, upućuje da sa rastom obrazovanja opada učešće mladih koji rade u privatnim neregistrovanim preduzećima. Ovaj vid rada ne podrazumeva mogućnost ostvarivanja radničkih prava i ukazuje na značajne rizike, poput sigurnosti zaposlenja, isplate zarada, neplaćenog prekovremenog rada i dr. Još jedna pravilnost je vezana za visokoobrazovnu populaciju. Naime, tokom posmatranog perioda dolazi do smanjenja učešća radne snage zaposlene u državnim preduzećima i rast u privatnom sektoru. Jedan deo ovog trenda se može objasniti promeni u relativnom odnosu između državnog i privatnog sektora usled povećanja nezaposlenosti (uzrokovane primarno ograničenjem zapošljavanja u javnom sektoru), a sa druge strane izvesnog uspeha u apsorbovanju jednog dela radne snage od strane privatnog sektora. Zabrinjava podatak da je u poslednje dve istraživane godine značajan rast mladih sa visokim obrazovanjem koji rade u neregistrovanim firmama, ali i generalni trend povećanog zapošljavanja u ovakvim firmama koje rade u svojoj zoni privrede.

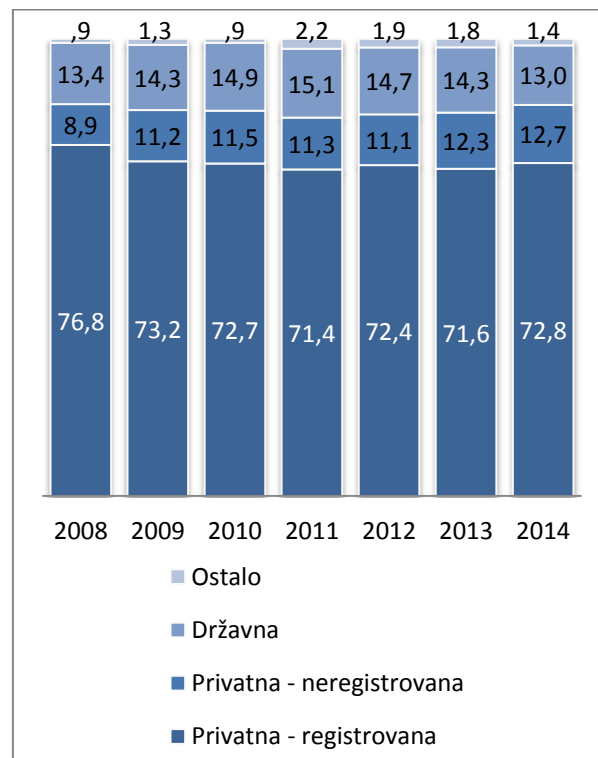
GRAFIKON 10. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina - ARS

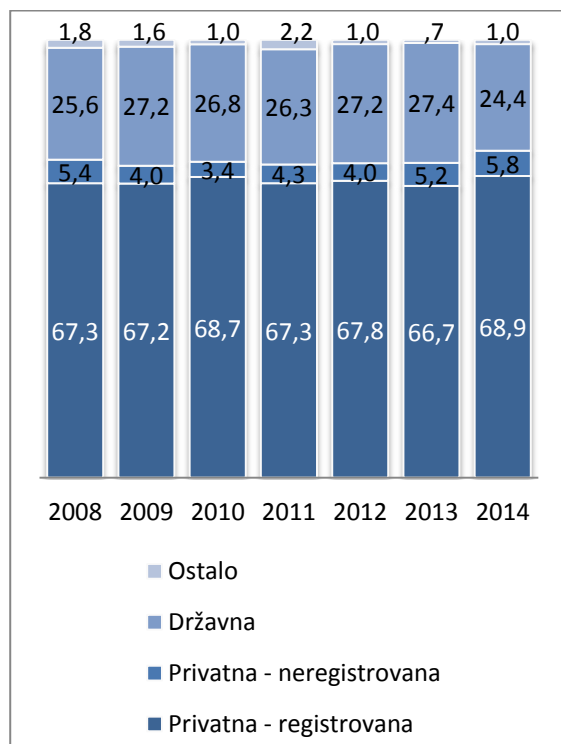
GRAFIKON 11. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa osnovnom školom - ARS

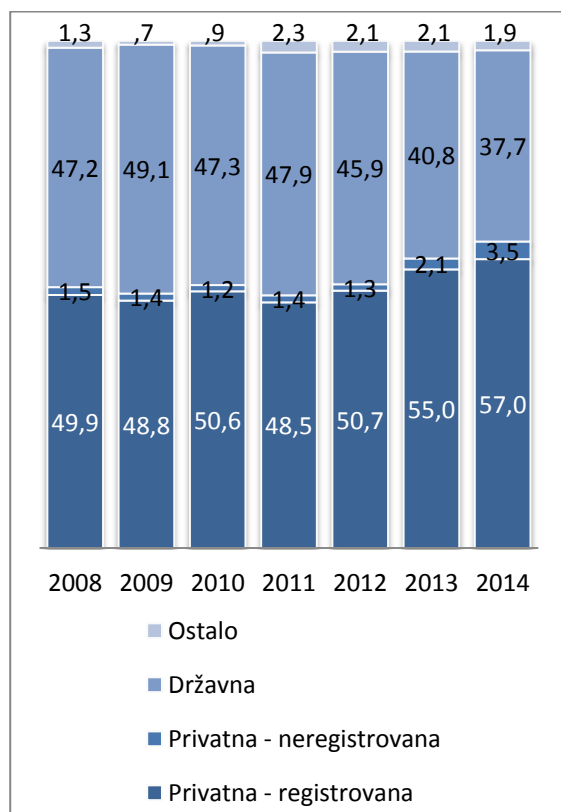
GRAFIKON 12. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa III stepenom - ARS

GRAFIKON 13. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa IV stepenom – ARS

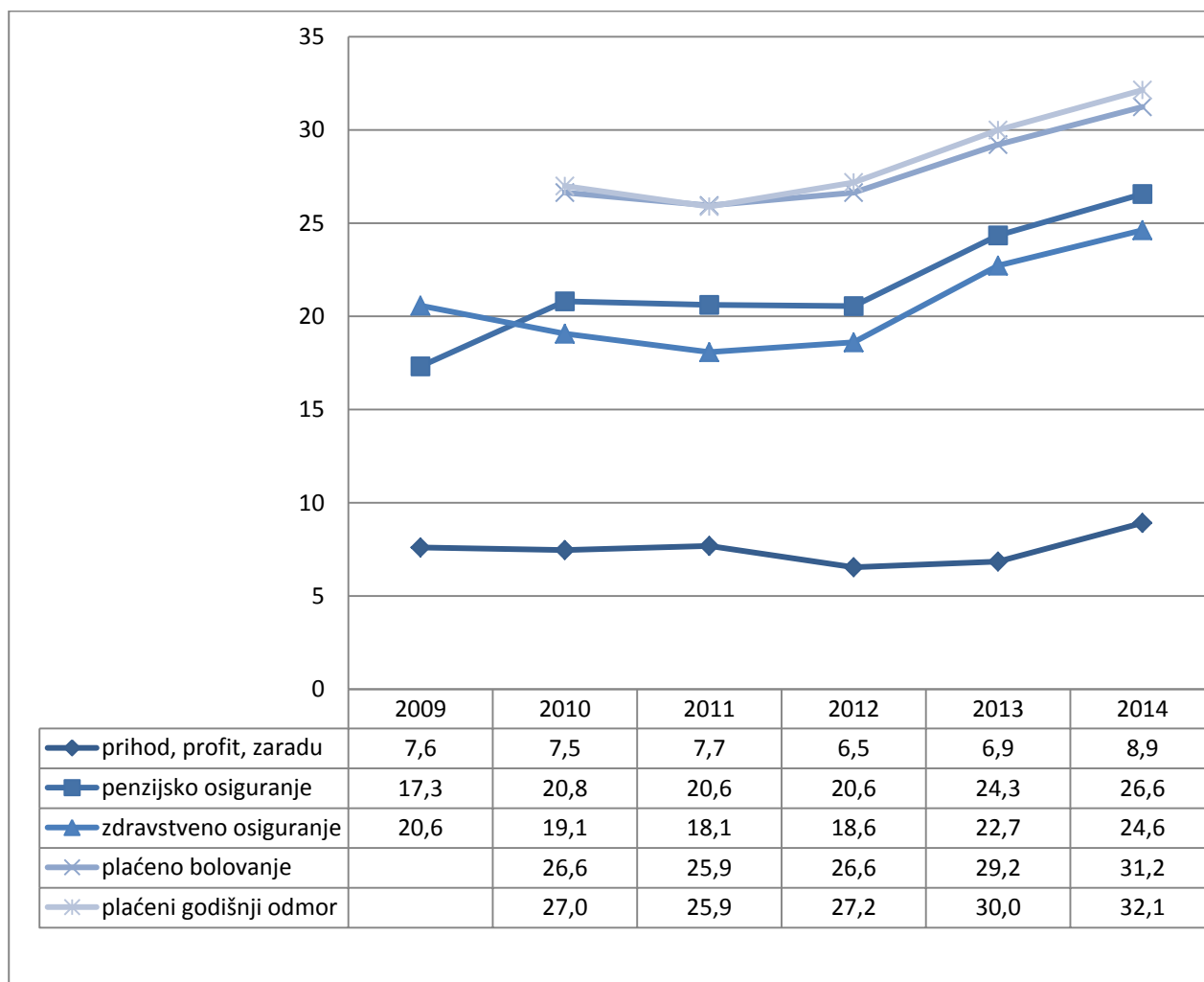
GRAFIKON 14. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa tercijarnim obrazovanjem – ARS

U kojoj firmi započinju karijeru? (grafikoni 5.1.-5.4. u prilogu) Za mlade koji su završili samo osnovnu školu u prvoj godini nakon izlaska iz obrazovnog procesa su dostupni samo poslovi u privatnom sektoru i to kako u registrovanim tako i u neregistrovanim firmama. U oba oblika su gotovo podjednako zastupljeni i njihovo učešće (najčešće usled povremene i sezonske prirode poslova koje obavljalju) značajno varira od godine do godine. Zabrinjava podatak da se pozicija ove populacije mladih ne menja u pravcu sigurnije zaposlenosti ni nakon pet godina od izlaska iz školskog sistema. Mladi sa završenom zanatskom školom takođe gotovo isključivo svoju karijeru započinju u privatnim firmama. Iako u značajno manjem broju u neregistrovanim firmama, i dalje u veoma visokom procentu rade u nelegalnim aranžmanima (ovo učešće varira od jedne petine do jedne četvrtine u posmatranom periodu). Pet godina nakon završetka obrazovanja vidljivo je smanjenje rada u neregistrovanim i povećanje učešća u registrovanim privatnim i državnim preduzećima. Alarmantan je podatak da i posle pet godina provedenih na tržištu rada, svaka deseta mlada osoba sa zanatom radi u firmi koja je neregistrovana. Karijerne putanje mladih sa četvorogodišnjom školom takođe češće podrazumevaju uključivanje u privatni sektor, ali izvestan broj njih ulazi i u javni sektor. Pet godina nakon završenog obrazovanja više je mladih koji su zapošljeni u državnom sektoru i manje onih koji su u neregistrovanim privatnim firmama. Oni koji su završili tercijarno obrazovanje i na početku karijere i nakon pet godina u daleko većoj meri od ostalih rade u državnim preduzećima. Od 2011. godine je jasan trend drastičnog pada upošljavanja mladih sa diplomama u javnom sektoru i posledično povećanje njihove prisutnosti u privatnim firmama. Dok je 2011. godine polovina mladih svoju karijeru započinjala u javnom sektoru (49.8%), 2014. godine ih je u istom radilo manje od jedne trećine (31.3%).

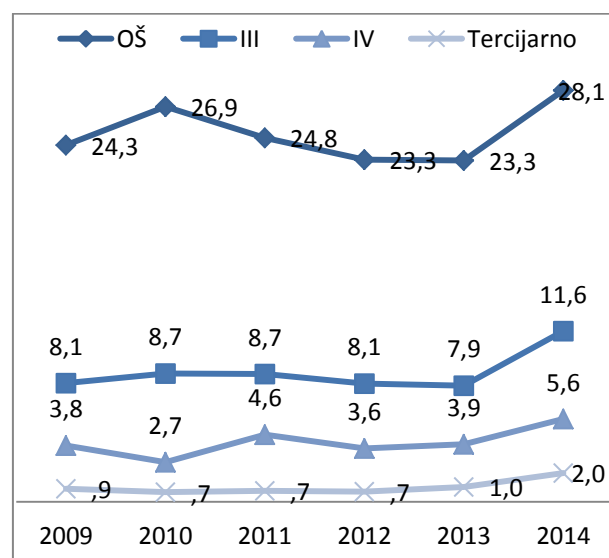
Radnička prava. Kao što smo videli, ulaskom na tržište rada, jedan deo mladih ostaje van legalnog miljea rada, i samim tim ne ostvaruje zakonom zagarantovana radnička prava. Međutim, radna prava im nisu uskraćena samo u onim slučajevima kada rade u neregistrovanim firmama. Neretko im nisu dostupna prava ni u registrovanim preduzećima. Iz dole navedenih grafikona je moguće uočiti dve pravilnosti. Najpre, sa smanjenjem nivoa obrazovanja mlade osobe opadaju i ostvarena prava koja proističu iz rada. U najnezavidnijoj poziciji su mladi sa (ili bez)

GRAFIKON 15. Prava koja zaposlene mlade osobe ne ostvaruju iz rada: mladi starosti 15-35 godina - ARS

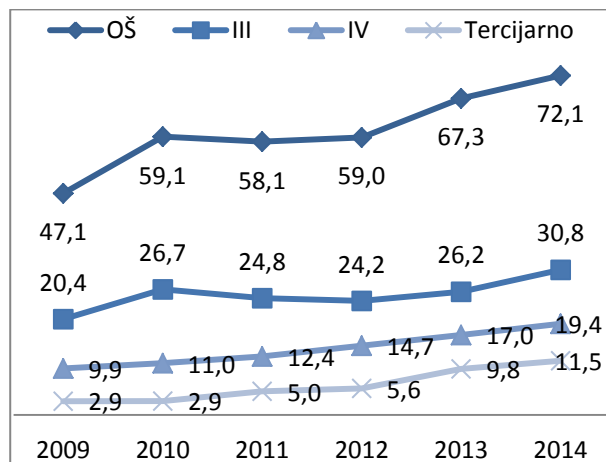

osnovnim obrazovanjem. U 2014. godini više od četvrtine njih nije ostvarivalo prihod, čak je tri četvrtine njih bez prava na penziono i dve trećine na zdravstveno osiguranje, a plaćeni odmor je mogla da ima tek svaka četvrta mlada osoba. Drugi trend koji je jasno vidljiv je da obespravljenost u svim obrazovnim kategorijama raste iz godine u godinu i da poslednje dve godine predstavljaju godine značajnog smanjenja ostvarivanja prava koje normativni okviri podrazumevaju.

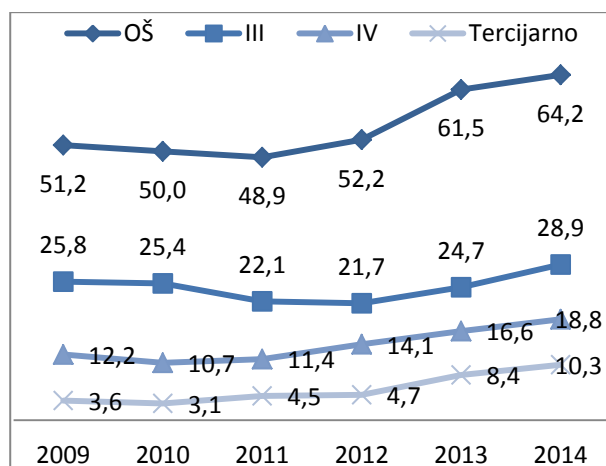
GRAFIKON 16. Ne ostvaruju pravo na prihod, profit, zaradu, prema nivou obrazovanja - mladi 15-35 - ARS

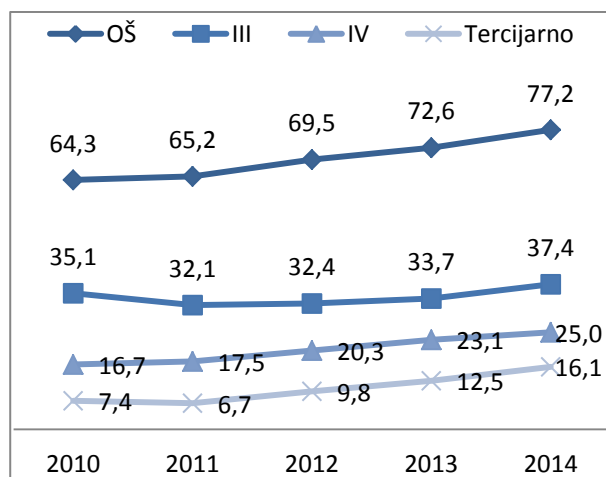
GRAFIKON 17. Ne ostvaruju pravo na penzijsko osiguranje prema nivou obrazovanja - mladi 15-35 - ARS

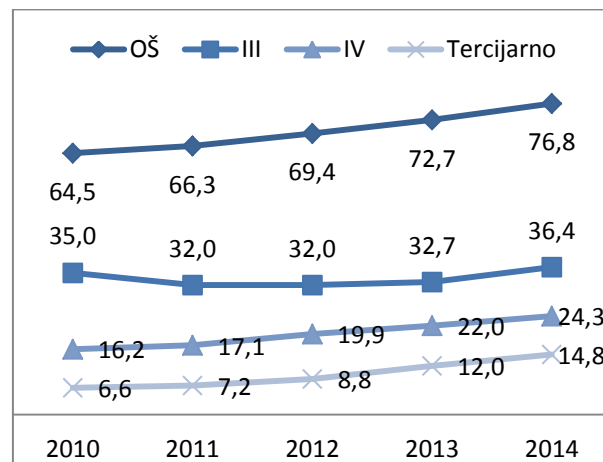
GRAFIKON 18. Ne ostvaruju pravo na zdravstveno osiguranje prema nivou obrazovanja - mladi 15-35 - ARS

GRAFIKON 19. Ne ostvaruju pravo na plaćeni godišnji odmor prema nivou obrazovanja - mladi 15-35 - ARS

GRAFIKON 20. Ne ostvaruju pravo na plaćeno bolovanje prema nivou obrazovanja - mladi 15-35 - ARS

A kada počinju da rade, njihova prava su... (grafikoni 6.1-10.4. u prilogu) Veoma nepovoljna slika cele populacije je još nepovoljnija kada posmatramo mlade na početku karijere. Oni sa najnižim obrazovanjem neretko natpolovično ne ostvaruju prihode (ovo učešće značajno varira od godine do godine) a i posle pet godina od završetka obrazovanja značajan broj njih je i dalje u istom statusu (od jedne četvrtine do jedne polovine). Ostvarivanje prava na penzijsko osiguranje, na bolovanje i plaćeni odmor je još teže. Tokom 2013. i 2014. godine niko od mladih koji su upravo završili osnovnu školu i počeli da rade nije imao ostvarena ova prava, a tri četvrtine njih ni nakon pet godina provedenih na tržištu rada. Nešto je bolja situacija sa zdravstvenim osiguranjem, ali se ona može objasniti time što se ovo pravo može ostvariti i van formalnog radnog odnosa.

Mlade zanatlije, takođe, na početku karijere u značajnom procentu ne ostvaruju pravo na prihod. Trend ukazuje da je od 2010. godine i sve manje njih koji ostvaruju ovo pravo. Dok 2010. godine svaka šesta mlada osoba (16.6%) radila i nije iz tog rada ostvarivala prihod, to je 2014. godine čak svaka treća osoba (35.6%). U poslednje dve godine je poraslo i učešće onih koji ne ostvaruju ovo pravo i pet godina nakon završetka formalnog obrazovanja. Kod ove populacije pravo na penzijsko osiguranje na početku karijere je u poslednjoj dekadi postalo pravo manjine, koje 2014. godine ne ostvaruje dve trećine (65.9%) mladih zanatlija. I ovde se radi o trendu s obzirom na to da je 2009. godine svaka treća (38.2%) mlada osoba bila u tom statusu. Kao i kod prava na prihod, u

poslednje dve posmatrane godine se povećalo učešće zanatlija koji ne ostvaruju pravo na penzijsko osiguranje ni posle pet godina provedenih na tržištu rada. Isti trend je prisutan i kod ostvarivanja prava na zdravstveno osiguranje. U 2014. godini gotovo dve trećine (63.8%) mladih na početku radnog staža ne ostvaruje pravo na ovu vrstu osiguranja, a nešto preko jedne trećine (36.6%) ni posle pet godina na tržištu rada. Isti trendovi su prisutni i kod prava na plaćeno bolovanje i plaćeni godišnji odmor.

Mladi koji su završili četvorogodišnje obrazovanje od 2010. godine ulaskom na tržište rada sve manje prava uspevaju da ostvare. Svega 1.7% onih na početku radnog staža nije ostvarivalo pravo na prihod 2010. godine, ali zato čak 17.6% 2014. godine. Slična je situacija i sa penzijskim osiguranjem, koje 2010. godine nije ostvarivalo 24.2% a 2014. godine čak 52.5% mladih koji su tek izašli iz procesa školovanja. Gotovo isti procenti su pitanju i kada se radi o neostvarivanju prava na zdravstveno osiguranje, pravo na plaćeno bolovanje i odmor (grafici u aneksu). Dugoročni trendovi ukazuju da tokom vremena dolazi do postepenog povećavanja učešća mladih sa četvorogodišnjom školom koji ne uspevaju da ostvare svoje prava ni posle pet godina od završetka obrazovanja. Tako 2014. godine 7.2% mladih posle pet godina od završetka obrazovanja ne radi u organizaciji u kojoj ostvaruje pravo na prihod, četvrtina ne ostvaruje penzijsko (25.8%), isto toliko (25.1%) ni zdravstveno osiguranje a nešto manje od trećine ni pravo na bolovanje (29.3%) i plaćeni odmor (30.8%).

Diplomci koji ulaze u sferu rada su u nešto boljoj poziciji u odnosu na ostale. Zasnivanjem radnog odnosa odmah posle završenog obrazovanja mali broj njih ne ostvaruje pravo na prihod (2014. godine 3.3%), iako trendovi ukazuju da se ovo učešće postepeno povećava (grafikoni u aneksu). Ipak, penzijsko osiguranje, zdravstveno osiguranje, prava na plaćeni odmor i bolovanje su i ovoj populaciji sve manje dostupna. I dok učešće mladih koji su tek dobili diplomu i počeli da rade, a ne ostvaruju ova prava varira (ali se postepeno povećava njihovo učešće) od godine do godine, mladi diplomci koji su pre pet godina izašli sa visokoškolskih ustanova iz godine u godinu imaju sve manje šanse da ih ostvare. Svaka deseta visokoobrazovana mlada osoba 2014. godine ne uspeva ni posle pet godina da ostvari pravo na penzijsko (10.9%) i zdravstveno (11.1%) osiguranje, a svaka šesta na plaćeno bolovanje (15%) i odmor (16.6%).

Navedeni podaci mogu da se objasne povećanjem učešća privremenih poslova (sezonskih, povremenih i sa ugovorom na određeno vreme) koje mladi obavljaju a koji često ne podrazumevaju ni ugovorne odnose, a ni prava koja iz radnih angažmana proizilaze.

5.3. Geografski ekskurs – regionalne nejednakosti na tržištu rada

Obrazovna struktura mladih. Ispitujući regionalne razlike u obrazovnoj strukturi mladih koji su izašli iz procesa obrazovanja možemo uočiti tri značajne činjenice. Najpre, obrazovna struktura mladih ljudi ukazuje na značajno povoljniju situaciju u Beogradu u celom posmatranom periodu. U regionu glavnog grada je 2014. godine skoro dvostruko više onih sa tercijarnim obrazovanjem nego u drugim regionima i istovremeno je gotovo dvostruko niže učešće mladih koji imaju samo osnovnu školu (ili čak ni to). Ostali regionima se između sebe ne razlikuju u velikoj meri. Drugo značajno zapažanje je da je jaz koji postoji između beogradskog i drugih regiona konstantan i da se polako povećava. U svim regionima je u posmatranom periodu došlo do povećavanja učešća visokoobrazovnog stanovništva (najviše u Vojvodini i Beogradu, nešto manje u regionima centralne Srbije), ali je beogradski region zadržao najbolju obrazovnu strukturu. Treće, trendovi ukazuju da je region prestonice jedini u kome je došlo do stagnacije i čak izvesnog povećanja udela mladih sa osnovnom školom (ili bez nje). Dok je u svim ostalim regionima učešće mladih sa najnižim i trogodišnjim obrazovanjem opadalo, u beogradskom regionu je jedino značajnije opadalo učešće mladih sa srednjim četvorogodišnjim obrazovanjem. Ovi rezultati ukazuju da u regionima van beogradskog dolazi do postepenog pomeranja obrazovne strukture mladih ka sve višim nivoima obrazovanja (pa samim tim možemo govoriti o višem stepenu meritokratije²⁴, dok opstajanje istog učešća

²⁴ Na ovom mestu treba biti oprezan. U regionima van beogradskog smo već konstatovali nižu obrazovnu strukturu mlade populacije. Naime, u ovim regionima je izrazitije pomeranje populacije sa nižim nivoima obrazovanja ka višim, ali je verovatniji razlog tome jer je i inače više učešće niže obrazovane populacije, dok u beogradskom regionu svedočimo dosegnutom limitu pokretljivosti onih sa nižih delova obrazovne piramide. Situacija bi se mogla iskazati metaforom da

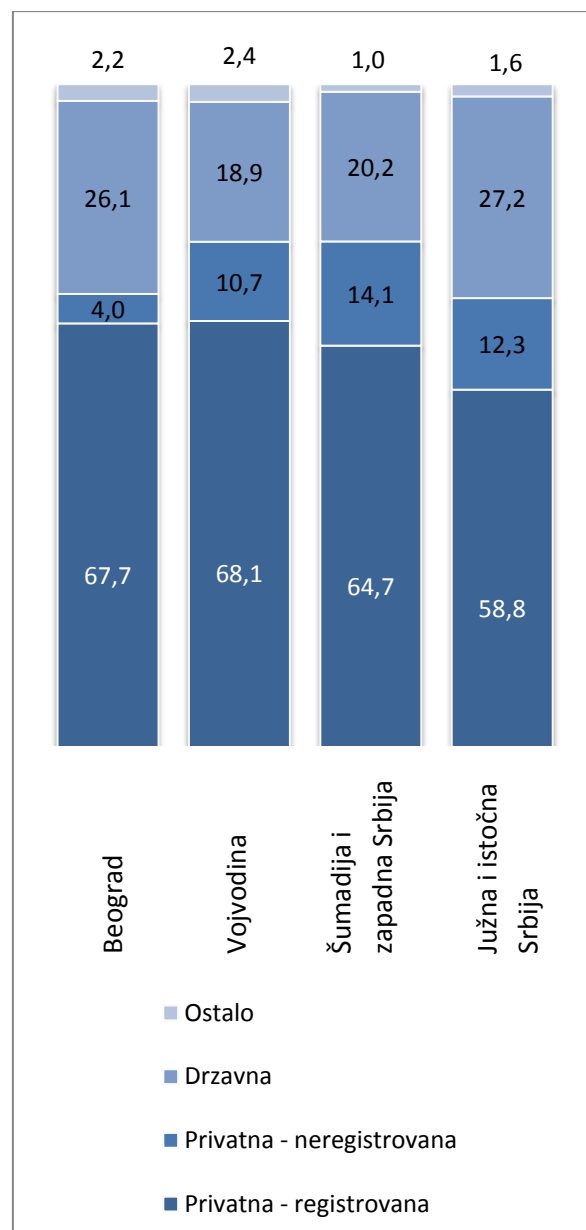
mladih sa niskim kvalifikacijama ukazuje na značajnije nejednakosti između onih sa dna i sredine društvene lestvice u regionu glavnog grada. Cena bolje obrazovne strukture velikog grada je plaćena jednim delom i nejednakostima šansi mladih u obrazovnom sistemu.

Razlike su primetne i na **tržištu rada**. U poslednjoj godini istraživanja ARS u Beogradu su nešto niže stope nezaposlenosti nego u drugim regionima, a značajno su niže stope dugoročne nezaposlenosti (duže od 12 meseci). Podaci ukazuju da su posebno pod rizikom od (dugoročne) nezaposlenosti mladi u regionu Južne i Istočne Srbije. 2014. godine je 38.3% mladih u ovom regionu bilo bez posla (za razliku od 29.9% mladih iz Šumadije i Zapadne Srbije, 29.8% iz Vojvodine i 27.6% onih iz beogradskog regiona) a od čega čak 68.3% u statusu dugoročne nezaposlenosti (za razliku od 64,1% mladih iz Šumadije i Zapadne Srbije, 60,2% iz Vojvodine i 57,1% mladih iz beogradskog regiona). Analiza trendova stope ukupne nezaposlenosti ukazuje da su oscilacije u regionu glavnog grada bile manje (na šta ukazuju nešto niže razlike u stepenu nezaposlenosti tokom posmatranog perioda) i kratkotrajnije u poređenju sa ostalim regionima, potvrđujući nešto povoljniju tržišnu situaciju u okolini prestonice.

Regionalne razlike se ispoljavaju i u odnosu na poslodavca za koga rade i na koji način ulaze u ugovorni odnos sa poslodavcem. Beogradski region se izdvaja po veoma niskom učešću rada mladih u neregistrovanim firmama, i relativno visokim učešćem rada u privatim registrovanim firmama i državnom sektoru. U nepovoljnijem položaju su mladi koji rade u regionima centralne Srbije gde je učešće rada u neregistrovanim firmama značajno više. Takođe, još jedan je pokazatelj da su poslovi koje mladi u beogradskom regionu obavljaju sigurniji. U ovom regionu je najviše stalnih poslova i nešto manje onih sa ugovorima na određeno vreme. Vojvođanski region se izdvaja kao region relativno nepovoljne strukture zaposlenja, jer je najmanje stalnih zaposlenja za mlade, ali i značajno višeg udela sezonskih i part-time poslova.

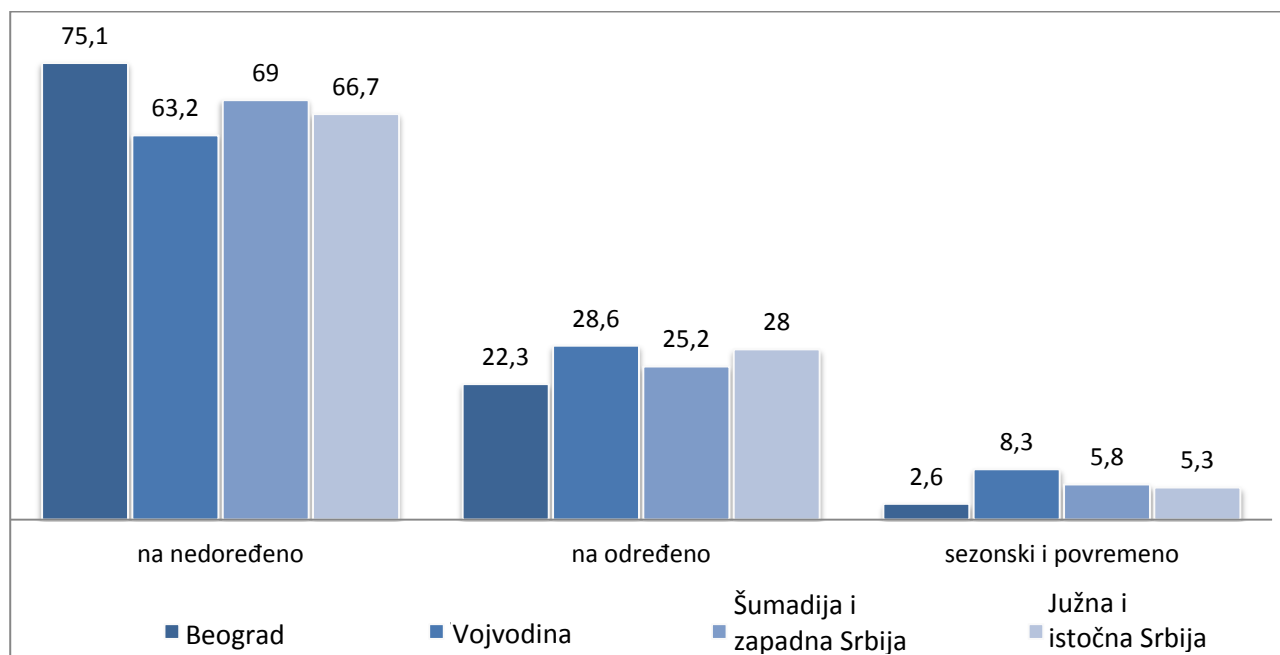
su mladi u manje razvijenim regionima jednaki u svom siromaštvu ali su im zato šanse bolje za napredovanje (kroz obrazovanje) dok u najrazvijenijem regionu dolazi do stagnacije učešća onih sa najnižim obrazovanjem ukazujući na granice sistema da absorbuje i održi u sistemu obrazovanja one sa dna obrazovne piramide.

GRAFIKON 21. Tip svojine firme u kojoj mladi rade: regionalna distribucija – ARS 2014

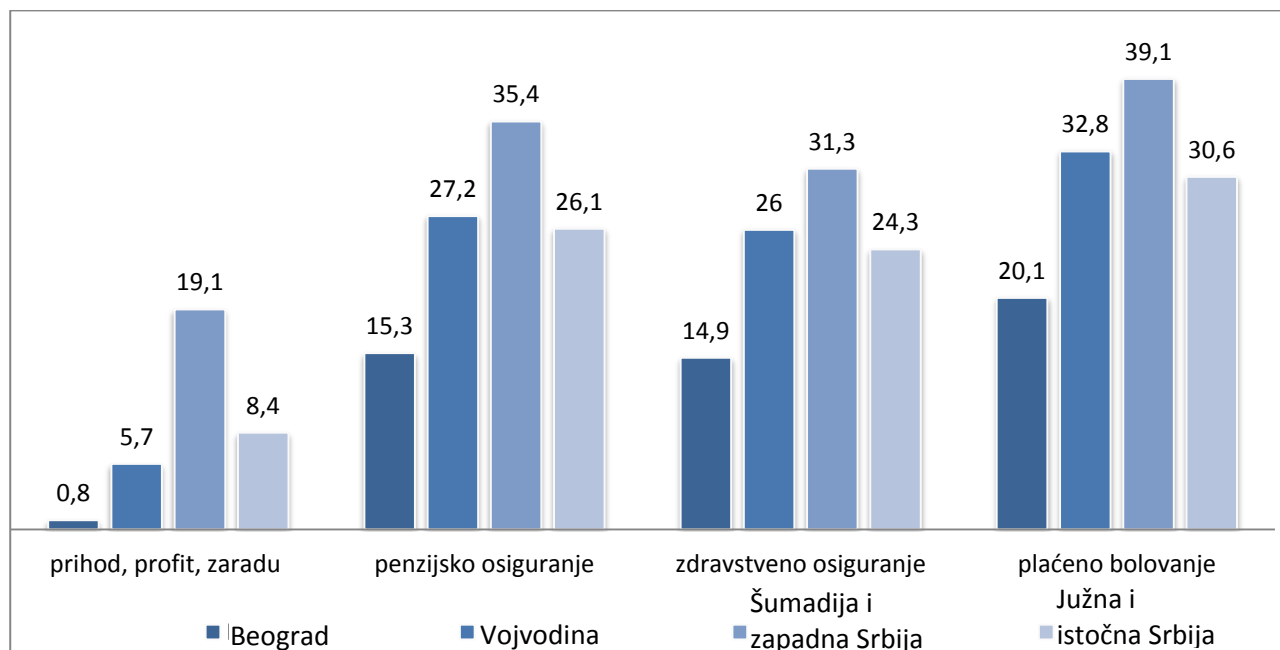

Najizrazitije regionalne razlike javljaju se kada govorimo o mogućnosti mladih za ostvarivanje prava koja proizilaze iz radnog odnosa. Najveće razlike javljaju se prilikom ostvarivanja prava na prihod, profit ili zaradu, koje u najmanjoj meri ostvaruje populacija mladih u regionima centralne Srbije a najviše u beogradskom regionu. Posebno ugroženim se izdvaja populacija mladih koja živi u regionu Šumadije i Zapadne Srbije, s obzirom na to da svaka četvrta zaposlena mlada osoba u ovom regionu ne ostvaruje pravo na prihod, profit ili zaradu, a svaka treća ni na plaćeno bolovanje, penzijsko i zdravstveno osiguranje.

GRAFIKON 22. Tip ugovora na poslu regionalna distribucija – ARS 2014

GRAFIKON 23. Prava koja zaposlene mlade osobe ne ostvaruju iz rada: regionalna distribucija – ARS 2014

5.4. Individualne promene i uzroci promena

Nešto precizniji oblik praćenja dinamike oblasti rada nam pružaju mogućnosti istraživanja na panel podacima, jer na taj način možemo da pratimo promene kod istih pojedinaca kroz vreme, umesto da promene gledamo bezlično (na primer preko obrazovnih kategorija). Tranzicione matrice kojima su izražene mogućnosti dobijanja i gubitka posla,

kao i sigurnosti zaposlenja, potvrđuju već navedene rezultate o nejednakim mogućnostima mladih sa različitim nivoima obrazovanja, mesta različite gustine naseljenosti i pola.

U razmaku između 2013. i 2014. godine, 20.1% mladih koji su bili nezaposleni uspeo je da pronađe posao, ali je 18.5% onih koji su bili zaposleni ostalo bez posla. Prepreke dobijanju posla kao i rizici gubitka posla su nejednako raspoređene u odnosu

TABELA 1. Tranzicione matrice nezaposlenost-zaposlenost prema obrazovnom nivou i mestu stanovanja mladih – SILC 2013, 2014

	nezaposlen	zaposlen	nezaposlen	zaposlen
	2013		2014	
	(bez) OŠ		Gusto naseljena područja	
nezaposlen	91,13	8,87	79,24	20,76
zaposlen	32,14	67,86	13,66	86,34
	Srednja škola		Srednje naseljena područja	
nezaposlen	78,56	21,44	82,81	17,19
zaposlen	18,67	81,33	19,23	80,77
	Tercijarno		Retko naseljena područja	
nezaposlen	65,38	34,62	78,19	21,81
zaposlen	10,48	89,52	21,84	78,16

na stepen obrazovanja mladih i mesto u kome žive. Tabela tranzicionih matrica broj 1 upućuje da su sa povećanjem nivoa obrazovanja 1. mladi češće uspevali da iz statusa nezaposlenog pređu u status zaposlenog, 2. da su češće u ostajali u statusu zaposlenog i 3. da su u manjoj meri gubili posao.

U odnosu na mesto stanovanja tranzicione matrice upućuju da razlike u mogućnostima novog zapošljavanja nisu velike i da su gotovo identične šanse mladima u naseljima svih gustina naseljenosti da pronađu posao. Međutim, šanse da ga zadrže ili izgube nisu iste. Sa povećanjem gustine naseljenosti rastu šanse da mladi posao zadrže, a sa opadanjem da ga izgube, upućujući na značajnije rizike od gubitka posla u seoskim oblastima.

U odnosu na pol mlade osobe izvesne razlike se pojavljuju u stepnu zapošljavanja. Kao što naredna tabela (broj 2) pokazuje, muškarci su nešto češće uspevali da iz statusa nezaposlenih pređu u status zaposlenih, ali su zato podjednake šanse mladića i devojaka da posao zadrže (ili izgube).

U roku od godinu dana je 65.7% mladih koji su obavljali privremene poslove to nastavili dok je 34.3% njih iz ovog statusa prešlo u status obavljanja posla sa ugovorom na nedoređeno vreme. Istovremeno, 81% onih koji su bili u statusu zaposlenja na nedoređeno su ostali u istom statusu dok ih je 19% iz stabilne pozicije prešlo u status rada na određeno vreme. Kao što tranzicione matrice ukazuju, rizici statusa na poslu nisu isti za sve mlade. Sa povećanjem nivoa obrazovanja smanjuju se (iako ne drastično) šanse mladih da ostanu u statusu privremenog radnog aranžmana i povećavaju da nađu posao sa stabilnijim ugovorom o radu. Sa povećanjem nivoa obrazovanja su izraženije razlike u mogućnostima da ostanu u statusu stalnog zaposlenja, odnosno niže da iz ovog statusa pređu u neki od radnih statusa (privremen, sezonski) koji ne podrazumeva rad na nedoređeno vreme. Čak trećina mladih sa osnovnom školom, petina onih sa četvorogodišnjom i tek svaki osmi sa tercijarnim obrazovanjem iz stalnog zaposlenja pređe u nešto manje povoljniji radni angažman.

TABELA 3. Tranzicione matrice: tip ugovora prema obrazovnom nivou i mestu stanovanja mladih – SILC 2013, 2014

	Na određeno	Na neodređeno	Na određeno	Na neodređeno
	2013		2014	
	(bez) OŠ		Gusto naseljena područja	
Na određeno	69,7	30,3	59,06	40,94
Na neodređeno	33,33	66,67	19,47	80,53
	Srednja škola		Srednje naseljena područja	
Na određeno	66,15	33,85	70,91	29,09
Na neodređeno	19,86	80,14	19,43	80,57
	Tercijarno		Retko naseljena područja	
Na određeno	63,24	36,76	68,07	31,93
Na neodređeno	13,42	86,58	18,66	81,34

Kada je reč o mogućnostima koje pružaju mesta različite gustine naseljenosti, samo se gusto naseljena područja izdvajaju kao mesta u kojima je nešto više mogućnosti da se iz statusa privremenog uđe u status zaposlenja za stalno. Ostanak u statusu stalnog zaposlenja (ili gubitak ovog statusa) ne zavisi u velikoj meri od mesta stanovanja.

Mladići su nešto ređe uspevali da iz privremenog pređu u status stalnog zaposlenja od devojaka, ali su zato nešto češće uspevali da zadrže status stalnog zaposlenja.

Ispitujući uzroke razlika na tržištu rada išli smo sledećom logikom. Najpre smo nastojali da prepoznamo razlike u šansama da mladi iz statusa nezaposlenosti / neaktivnosti pređu u status zaposlene osobe, odnosno da pronađu posao. Zatim smo hteli da prepoznamo koje su šanse mlade osobe da ukoliko radi, ima i ugovor koji garantuje veću stabilnost radnog mesta. U sledećem koraku smo testirali uzroke razlika u prihodima mladih osoba. Poslednjim korakom smo ispitivali verovatnoće mladih da postanu dugoročno nezaposleni. U modele smo uključili kovarijate koji izražavaju lične osobine mlade osobe (poput pola, stepena obrazovanja i dr.) i

konteksta u kome osoba živi (gustine naseljenosti, mesta stanovanja i regiona).

Prvim modelom smo ispitivali uzroke zapošljivosti mladih. Za to svrhu smo formirali sledeću jednačinu logističke regresije dizajniranu za panel podatke:

$$Y^*_{zaposlenostit} = \beta_{Osnovno obrazovanjeit} + \beta_{Srednje obrazovanjeit} + \beta_{Hronična bolestit} + \beta_{Menjao posao u poslednjih godinu danait} + \beta_{Dugoročna nezaposlenostit} + \beta_{Otacit} + \beta_{Majkait} + \beta_{Polit} + \beta_{Gusto naseljeno područjeit} + \beta_{Gusto naseljeno područjeit} + \beta_{Srednje naseljeno područjeit} + \beta_{Vojvodinait} + \beta_{Šumadija i zapadna Srbijait} + \beta_{Jugoistočna Srbijait} + \varepsilon (\alpha_i + \mu_{it})$$

Zavisna varijabla izražava zaposlenost odnosno nezaposlenost ili neaktivnost mlade osobe u dve vremenske tačke. Modelom se mere verovatnoće prelaska iz jednog statusa u drugi, a za prediktore smo uveli: obrazovanje (gde je terciarno referentna kategorija), zdravstveno stanje (da li osoba ima neku od hroničnih bolesti), da li je osoba u poslednjih godinu dana već menjala posao, da li je osoba

TABELA 4. Tranzicione matrice: tip ugovora prema polu mladih – SILC 2013, 2014

	2013	2014
	Muškarci	
Na određeno	71,99	28,01
Na neodređeno	17,38	82,62
	Žene	
Na određeno	66,08	33,92
Na neodređeno	22,07	77,93

već dugoročno nezaposlena, da li se sa roditeljstvom menjaju šanse da se posao nađe zbog čega smo uveli posebne varijable za muškarce i žene koji su roditelji, pol (gde je muški referentna kategorija), gustinu naseljenosti (gde su retko naseljena područja referentna kategorija) i regione (gde je beogradski region referentna kategorija). Za sve kovarijate koji variraju tokom vremena su izračunati individualni proseci tokom vremena i dodati modelu kako bi se iskontrolisali individualni efekti koji nisu izraženi jednačinom (koji pripadaju neobjašnjenom delu varijanse).

Određeni broj mladih ljudi je u roku do godinu dana uspeo da se zaposli i verovatnoća da će do ovog doći ukazuje da su mladi sa visokim obrazovanjem imali više šansi od onih sa osnovnom školom. Roditeljstvo oba pola, nije uticalo na zapošljavanje. Ovaj rezultat najverovatnije ukazuje, da se roditeljstvo planira i u skladu sa planovima dolazi do podešavanja radnih strategija bračnog para, tako da postajanje roditeljem ne remeti uspostavljenu ravnotežu načina usklađivanja posla i roditeljstva (ne dovodi do napuštanja posla, otpuštanja ili zapošljavanja). Interesantan nalaz je da kada su ostali kovarijati držani pod kontrolom, veću verovatnoću da pronađu posao su imale devojke nego mladići. Veliki urbani centri (GNP) su mesta koja pružaju više mogućnosti mladima da pronađu posao, kao i Beogradski region u poređenju sa Vojvodinom. Dakle, ključni prediktori dolaženja do posla su obrazovanje, mesto stanovanja i pol.²⁵

Drugim modelom smo ispitivali verovatnoće mladih da u periodu od godinu dana pređu iz statusa nekog od oblika privremenog zaposlenja u status koji ga-

rantuje radni ugovor za stalno. Jednačina²⁶ koja izražava mogućnost prelaska iz privremenog u stalno zaposlenje ima sledeći oblik:

$$Y^* \text{sigurnost posla} = \beta \text{Broj godina na plaćenom poslu} + \beta \text{Osnovno obrazovanje} + \beta \text{Srednje obrazovanje} + \beta \text{Zdravstveno stanje} + \beta \text{Oticit} + \beta \text{Majkait} + \beta \text{Polit} + \beta \text{Gusto naseljeno područje} + \beta \text{Srednje naseljeno područje} + \beta \text{Vojvodina} + \beta \text{Šumadija i zapadna Srbija} + \beta \text{Jugoistočna Srbija} + \varepsilon (\alpha + \mu t)$$

Zavisna varijabla izražava status na poslu (zaposlen sa ugovorom na određeno ili neodređeno vreme) mlade osobe u dve vremenske tačke. Modelom smo merili verovatnoće prelaska iz jednog statusa u drugi, a kao prediktore smo koristili: obrazovanje, zdravstveno stanje (samopercepcija strepena zdravlja), roditeljstvo (odnosno majčinstvo i očinstvo), pol, gustinu naseljenosti i regione.

²⁵ Sa verovatnoćom od 7% da grešimo u proceni, možemo reći da su manje šanse za zaposlenje mladih ukoliko imaju neku od hroničnih bolesti i ukoliko su već dugoročno nezaposleni.

²⁶ U ovom slučaju je korišćen *metod slučajnih efekata* model s obzirom da je Hausmanov test ukazao na opravdanost njegovog korišćenja ($p > .05$) u poređenju sa *fiksniim metodom* modelom. Imajući u vidu ispunjenost pretpostavke o nezavisnosti ε i kovarijata nije bilo potrebno koristiti Mundlakov test kao u drugim modelima kada ova pretpostavka nije bila održiva.

REGRESIONI MODEL BR. 1. – Prediktori zaposlenosti mlade osobe - Mundlakova korekcija²⁷

Zaposlenje (našao/la posao)	Coef.	Std. Err.	z	[95% Conf. Interval]	
Osnovna škola	-0,08**	0,02	-5,00	-0,11	-0,05
Srednja škola (ref. Tercijarno)	-0,01	0,01	-1,43	-0,03	0,01
Hronična bolest (HB)	-0,05	0,03	-1,84	-0,11	0,00
Menjao posao (PP)	0,01	0,02	0,49	-0,03	0,06
Dugoročna nezaposlenost(DN)	0,05	0,03	1,84	0,00	0,11
Otac	0,05	0,04	1,29	-0,03	0,13
Majka	0,00	0,04	0,01	-0,08	0,08
Pol (ref. muški)	0,04**	0,01	3,13	0,01	0,06
Gusto naseljena područja	0,03**	0,01	2,86	0,01	0,05
Srednje naseljena područja	0,00	0,07	-0,07	-0,14	0,13
Vojvodina	-0,04**	0,01	-3,50	-0,06	-0,02
Šumadija	-0,01	0,01	-1,03	-0,03	0,01
Jugoistok	-0,02	0,01	-1,21	-0,04	0,01
mean__(HB)	0,08*	0,03	2,45	0,02	0,15
mean__(PP)	0,01	0,03	0,29	-0,05	0,06
mean__(DN)	-0,18**	0,04	-5,11	-0,26	-0,11
mean__otac	-0,03	0,04	-0,67	-0,11	0,05
mean__majka	-0,03	0,04	-0,72	-0,11	0,05
mean__SNP	0,03	0,07	0,43	-0,10	0,16
_cons	0,83**	0,06	14,52	0,71	0,94
sigma_u .16478864 sigma_e .1272769 rho .62635177 (fraction of variance due to u_i)					

²⁷ Model Mundlak, Number of groups = 2603, R-sq: within = 0.0100, Wald chiz(19) = 134.04, corr(u_i, X) = 0 (assumed) Prob > chi2 = 0.0000.

REGRESIONI MODEL BR. 2 – Prediktori sigurnosti zaposlenja mlade osobe²⁸

Tip ugovora	Coef.	Std. Err.	z	[95% Conf. Interval]	
Br. god. na plaćenom poslu	0,30**	0,02	13,05	0,25	0,34
Osnovna škola	-2,27**	0,30	-7,56	-2,86	-1,68
Srednja škola (ref. Tercijarno)	-0,94**	0,17	-5,57	-1,27	-0,61
Zdravstveno stanje	-0,05	0,09	-0,54	-0,21	0,12
Otac	0,28	0,20	1,39	-0,11	0,67
Majka	0,15	0,19	0,79	-0,22	0,53
Pol (ref. muški)	0,05	0,18	0,30	-0,30	0,41
Gusto naseljena područja	-0,18	0,17	-1,10	-0,51	0,14
Srednje naseljena područja	-0,11	0,17	-0,64	-0,44	0,22
Vojvodina	-0,39*	0,19	-2,03	-0,76	-0,01
Šumadija	-0,77**	0,20	-3,89	-1,15	-0,38
Jugoistok	0,03	0,21	0,14	-0,38	0,44
Insig2u	1,57	0,17		1,24	1,91
sigma_u	2,19	0,19		1,86	2,60
rho	0,59	0,04		0,52	0,67

²⁸ Random-effects logistic regression, Number of obs = 3827, Number of groups = 2854, Wald chi2(12) = 193.20, Log likelihood = -2252.0386 Prob > chi2 = 0.0000.

Druge analize nam već govore da je zapošljavanje samo po sebi dovoljno teško u privredi na periferiji Evrope, a dolazak do ugovora koji podrazumeva veći stepen sigurnosti je još teže. Rezultati ukazuju da šanse da se takav prelaz desi zavise, najpre od iskustva, odnosno broja godina koje su mladi proveli na plaćenim poslovima do sada. Drugo, sa povećanjem nivoa obrazovanja mlade osobe, raste šansa da će dobiti stabilniju poziciju u firmi, ukazujući da fleksibilizacija radnih angažmana pogađa u većoj meri one sa nižim nivoima obrazovanja. Očekivano u najboljoj situaciji su mladi sa visokim obrazovanjem. Pol, kao ni roditeljske uloge, ne objašnjavaju mogućnost stabilnijeg zaposlenja. Podaci dalje upućuju da čak ni gustina naseljenosti ne utiče na šanse za stalni posao, ali se zato regioni među sobom značajno razlikuju. Beogradski region se pojavljuje kao privilegovanije mesto stabilnijih radnih pozicija u odnosu na Vojvodinu i Šumadiju, odnosno region sa bržom tranzicijom iz privremenog u stalni posao.

Trećim modelom smo ispitivali uzroke visine prihoda koje mladi ostvaruju od rada. U analizama su korišćeni podaci samo za mlade osobe koje se vode kao zaposlene.

Y visina zarade $= \beta$ Broj sati provedenih na glavnom poslu $it + \beta$ Osnovno obrazovanje $it + \beta$ Srednje obrazovanje $it + \beta$ Otacit $+ \beta$ Majkait $+ \beta$ Polit $+ \beta$ Gusto naseljeno područje $it + \beta$ Srednje naseljeno područje $it + \beta$ Vojvodina $it + \beta$ Šumadija i zapadna Srbija $it + \beta$ Jugoistočna Srbija $it + \beta$ Talas istraživanja $it + \varepsilon (\alpha_i + \mu_{it})$

Zavisna varijabla u modelu izražava visinu prihoda mlade osobe u dve vremenske tačke, a kao prediktore smo koristili: nedeljni broj sati koji osoba provede na glavnom poslu, obrazovanje, roditeljstvo (odnosno majčinstvo i očinstvo), pol, gustinu naseljenosti i region u kom osoba živi. Da bismo eliminisali efekte inflacije i godišnjih razlika u platama u model smo uključili i varijablu (t) talasa istraživanja.²⁹ Za sve kovarijate koji variraju tokom vremena su izračunati individualni proseci tokom vremena i dodati modelu.

Očekivano, sa povećanjem broja sati provedenih na poslu raste i visina plate. Takođe očekivano, viša primanja rastu sa povećanjem formalnih kvalifikacija mladih osoba. Roditeljstvo sa sobom muškarcima ne menja značajno visinu zarade, ali ženama značajno smanjuje prihode. Ovaj rezultat je delimično oče-

kivan, s obzirom da su zakonske norme koje su bile na snazi do početka 2014. godine podrazumevale isplaćivanje 65% od ličnog dohotka roditeljima na porodiljskom i roditeljskom odsustvu³⁰. Imajući u vidu da najveći broj žena preuzima bolovanje i roditeljsko odsustvo, to objašnjava značajnije smanjenje njihovih prihoda. Ipak, u globalu, mlade žene su ostvarivale niže prihode od muškaraca. Veliki urbani centri se pojavljuju kao mesta sa poslovima koji nose višu cenu rada, a među regionima se naročito izdvaja beogradski.

Poslednjim modelom smo ispitivali verovatnoće da će mlada osoba ući u status dugoročne nezaposlenosti (godinu dana i više bez posla). Jednačina ima sledeći izraz:

Y^* dugoročna nezaposlenost $it = \beta$ Osnovno obrazovanje $it + \beta$ Srednje obrazovanje $it + \beta$ Hronična bolest $it + \beta$ Otacit $+ \beta$ Majkait $+ \beta$ Polit $+ \beta$ Gusto naseljeno područje $it + \beta$ Srednje naseljeno područje $it + \beta$ Vojvodina $it + \beta$ Šumadija i zapadna Srbija $it + \beta$ Jugoistočna Srbija $it + \beta$ Talas istraživanja $it + \varepsilon (\alpha_i + \mu_{it})$

Zavisna varijabla u modelu je binarna i izražava da li je mlada osoba u dve vremenske u statusu dugoročne nezaposlenosti. Kao prediktore smo koristili: obrazovanje, da li je osoba hronično bolesna, roditeljstvo (odnosno majčinstvo i očinstvo), pol, gustinu naseljenosti i regione. Za sve kovarijate koji variraju tokom vremena sumo izračunali individualne proseke tokom vremena i dodati modelu.

Razultati ukazuju da šanse mladih da uđu u kategoriju dugoročno nezaposlenih opadaju sa nivoom obrazovanja, tako da su šanse onih sa visokim obrazovanjem da budu bez posla duže od godinu dana značajno niže u poređenju sa onima sa srednjom i osnovnom školom. Mladi koji pate od nekog oblika hronične bolesti će češće biti dugoročno nezaposleni, ali i devojke znatno češće nego mladići. Roditeljska uloga ne menja značajno dužinu nezaposlenosti, kao ni gustina naseljenosti mesta u kome mladi žive. Sama činjenica da mladi žive u različitim regionima utiče na šanse da mladi (ne) budu dugoročno nezaposleni. Beogradski region ponovo predstavlja privilegovano mesto, jer će unutar ovog dela Srbije mladi imati manje šanse da dugoročno budu bez posla u poređenju sa regionima Centralne Srbije.

²⁹ Rezultati ukazuju na direktne efekte štednje i smanjenja plata u javnom sektoru, jer su plate u razmaku između istraživanja opale.

³⁰ Osim pojedinih opština koje su sopstvenim odlukama uplaćivale do 100% plate.

REGRESIONI MODEL BR. 3 – Prediktori visine prihoda mlade osobe - Mundlakova korekcija³¹

Visina prihoda	Coef.	Std. Err.	z	[95% Conf. Interval]	
Broj sati provedenih na glavnom poslu (BS)	265,72**	68,71	3,87	131,06	400,39
Osnovna škola	-27.973,08**	1.941,66	-14,41	-31.778,67	-24.167,49
Srednja škola (ref. Tercijarno)	-18.382,37**	1.203,22	-15,28	-20.740,63	-16.024,11
Otac	3918,14	5489,92	0,71	-6.841,90	14.678,18
Majka	-17.883,84**	5.501,11	-3,25	-28.665,82	-7.101,86
Pol (ref. muški)	-3.963,59*	1.413,30	-2,80	-6.733,60	-1.193,57
Gusto naseljena područja	7.605,62**	.1239,54	6,14	5.176,17	10.035,08
Srednje naseljena područja	9.176,98	9.222,78	1,00	-8.899,33	27.253,30
Vojvodina	-6.355,92**	1.438,39	-4,42	-9175,11	-3.536,73
Šumadija	-9.505,91**	1.446,44	-6,57	-12.340,88	-6.670,95
Jugoistok	-9.671,69**	1.567,73	-6,17	-12.744,37	-6.599,00
t (2013, 2014)	-9.691,40**	872,12	-11,11	-11.400,72	-7.982,07
mean__(BS)	-109,93	83,32	-1,32	-273,23	53,37
mean__otac	-3.084,98	5.658,11	-0,55	-14.174,66	8.004,71
mean__majka	17.520,12**	5.713,34	3,07	6.322,18	28.718,06
mean__SNP	-4.716,78	9.312,25	-0,51	-22.968,46	13.534,89
mean__t	-968,26	1.525,28	-0,63	-3.957,75	2.021,23
_cons	63.182,74**	3.936,65	16,05	55.467,06	70.898,43
sigma_u 19440.401 sigma_e 17221.726 rho .56029599 (fraction of variance due to u_i)					

³¹ Model Mundlak, Number of groups = 2578, R-sq: within = 0.1613, Wald chiz(19) = 816.04, corr(u_i, X) = 0 (assumed) Prob > chiz = 0.0000.

REGRESIONI MODEL BR. 4 – Prediktori dugoročne nezaposlenosti mlade osobe – Mundlakova korekcija³²

Dugoročna nezaposlenost	Coef.	Std. Err.	z	[95% Conf.Interval]	
Osnovna škola	0,19**	0,02	8,56	0,14	0,23
Srednja škola (ref. Tercijarno)	0,11**	0,02	6,64	0,08	0,14
Hronična bolest (HB)	0,12*	0,05	2,71	0,03	0,21
Otac	0,06	0,08	0,69	-0,10	0,22
Majka	-0,03	0,08	-0,37	-0,18	0,12
Pol (ref. muški)	0,04*	0,02	2,04	0,00	0,07
Gusto naseljena područja	0,01	0,02	0,86	-0,02	0,04
Srednje naseljena područja	0,17	0,15	1,12	-0,13	0,47
Vojvodina	0,00	0,02	-0,05	-0,04	0,04
Šumadija	0,05*	0,02	2,61	0,01	0,09
Jugoistok	0,09**	0,02	4,49	0,05	0,13
mean__(HB)	-0,13*	0,05	-2,32	-0,23	-0,02
mean__otac	-0,20*	0,08	-2,33	-0,36	-0,03
mean__majka	-0,04	0,08	-0,55	-0,20	0,11
mean__ SNP	-0,12	0,15	-0,76	-0,42	0,18
_cons	0,16*	0,07	2,34	0,03	0,30
sigma_u .28935374 sigma_e .35514536 rho .39897102 (fraction of variance due to u_i)					

³² Model Mundlak, Number of groups = 4645, R-sq: within = 0.0048, Wald chiz(15) = 190.25, corr(u_i, X) = 0 (assumed) Prob > chiz = 0.0000.

6. ZAKLJUČAK

Mlade u Srbiji karakteriše još uvek veoma prolongirana i neizvesna tranzicija od obrazovanja ka tržištu rada, tranzicija koja sa istrajavanjem, pa i produbljivanjem ekonomske krize postaje još problematičnija. Uzroke ovakvom stanju i prikazanim trendovima možemo prepoznati u nedovoljno razvijenoj privredi, recesiji i smanjenju privrednih aktivnosti, kao posledici ekonomske krize, merama štednje, ali i novim normativnim okvirima koji su deo procesa neoliberalizacije³³ koji za cilj imaju fleksibilniju, mobilniju ali i jeftiniju radnu snagu.

Prvi problem u prelasku iz sistema obrazovanja u sferu rada je veoma visoka stopa nezaposlenosti odmah po završetku obrazovanja (svega trećina mladih uspe da dođe do nekog posla), ali i nakon pet godina kada tek nešto više od polovine mladih ima posao. Da se ne radi o strukturnim oblicima nezaposlenosti otkrivaju analize o veoma visokom učešću dugoročne nezaposlenosti u celom periodu upućujući da značajan broj mladih do posla ne može da dođe jer na strani tražnje nema dovoljno radnih mesta. Dalje, trendovi (ne)zaposlenosti mladih ukazuju na izvesne oporavke u poslednje dve godine, ali nešto viši stepen zaposlenosti (i pad nezaposlenosti) ima svoju cenu u tipu posla koje mladi obavljaju, uslovima rada i prava koja ostvaruju na tim poslovima.

Status na tržištu rada takođe otkriva značajne nejednakosti među mladima. Sa povećanjem nivoa obrazovanja raste i verovatnoća da se izbegne dugoročna nezaposlenost, da se zaposle, da ostvare sigurniji radni odnos i da ostvare viša primanja. Očekivano, najbolje šanse na tržištu rada imaju oni sa diplomom fakulteta, a najlošije oni bez formalnih kvalifikacija.

Rezultati dalje ukazuju da fleksibilni radni aranžmani postaju opcija (ili jedina mogućnost) za sve veći broj mladih i da iz godine u godinu raste učešće poslova sa ugovorom na određeno vreme. Sa povećanjem nivoa obrazovanja opada obavljanje poslova koji su najmanje stabilni – sezonski i povremeni, i generalno opada mogućnost da će mlada osoba doći do posla sa ugovorom na nedoređeno vreme. Iznenaduje poda-

tak da su u poslednje dve godine sezonski i povremeni poslovi slučaj na početku karijere visokoobrazovane mlade populacije, kao i poslovi na određeno vreme. U toku poslednje decenije se ovaj oblik radnog aranžmana naročito povećao kod mladih sa visokim obrazovanjem, ukazujući da pored relativno boljeg položaja na tržištu rada koje dolazi sa višim obrazovanjem, istovremeno ima manje stabilnih poslova za sve (što je inače i globalni trend).

Zabrinjavaju rezultati koji ukazuju da dolazi do povećanja učešća rada u neregistrovanim firmama, ukazujući istovremeno na ustupke koje državna administracija (preko inspektorskih službi) čini privredi. U vezi sa poslednjim nalazima su i posebno zabrinjavajući rezultati da značajan deo mladih, a posebno mladih na početku karijere, ne ostvaruje prava koja proističu iz važećeg radnog zakonodavstva u Republici Srbiji. Pravo na prihod, plaćeno bolovanje, odmor, penzijsko i zdravstveno osiguranje je sve teže ostvariti preko zaposlenja. Prava koja je najteže ostvariti su plaćeno bolovanje i plaćeni odmor. I na ovom mestu su jasne i verovatno najizraženije razlike među mladima s obzirom na njihov nivo obrazovanja, gde sa višim obrazovanjem rastu šanse za ostvarivanje radničkih prava.

Istraživanje je pokazalo da su regionalne nejednakosti prisutne i da se beogradski region izdvaja kao tržište rada sa više mogućnosti i sigurnijim zaposlenjem. U ovom regionu je značajnije bolja struktura radne snage, niže su stope (dugoročne) nezaposlenosti, više je stabilnijih radnih angažmana i posledično viši stepen ostvarenosti radničkih prava koja proizilaze iz rada.

Nejednakosti su prisutne i u odnosu na pol mlade osobe, tako što se rodna segregacija manifestuje u višim stopama nezaposlenosti i neaktivnosti žena tokom celog analiziranog perioda (2008-2014. godine). U istraživanju nije potvrđeno da ulazak u novu ulogu (roditeljsku) sa sobom nosi neposredno promene pozicija mladih na tržištu rada. Iako ovaj rezultat na prvi pogled deluje optimistično on najverovatnije ukazuje da se usklađivanje posla i roditeljstva planira duže, tako da se asimetrija na tržištu javlja kao deo strategija mladih roditelja u anticipaciji rizika, a ne kao neposredna posledica ulaska u ulogu roditelja.

³³ Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010), "Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways", *Global Networks*, 10: 182–222; Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010): "After Neoliberalization?" *Globalizations*, Vol. 7, Iss. 3.

7. PREPORUKE

Prilikom analize različitih programa koji za cilj imaju zapošljavanje mladih u EU, O'Reilly et al zaključuju da se posledice odložene radne tranzicije prepoznaju u smanjenju daljih aspiracija mladih, padu samopoštovanja, promeni vrednosti, rastu skepse prema političkoj sferi, ali i reproduktivnog ponašanja (odlaganje ili odustajanje od braka i roditeljstva) koje utiče na demografske trendove (2015:13). Upravo zato je, između ostalog, veoma važno osigurati brzu tranziciju od obrazovanja ka radu, koja bi imala za cilj iskorišćavanje punih humanih potencijala, ali i razvijanje ličnosti mladih. U nastavku ćemo nastojati da damo preporuke samo za one one aspekte kojih smo se dotakli u istraživanju.

Mere praktične politke smo podelili prema sektori- ma zadužnim za njihovo sprovođenje:

1. Ministarstvo nadležno za pitanja obrazovanja.

U okviru ovog sektora je preporučljivo formirati pake- te mera kojima bi se delovalo na proces učenja i sticanje veština. Mere bi obuhvatale:

a. Razvijanje znanja i veština koje odgovaraju po- trebama tržišta rada. Naime, treba raditi na uspo- stavljanju, proširenju i unapređivanju saradnje iz- među sistema srednjeg i visokog obrazovanja i po- treba poslodavaca u privatnom i javnom sektoru. Na ovaj način bi se školski programi/kurikulumi prilagođavali novim potrebama, a država preko fi- nansiranja imala posebne kvote za one koji su u funkciji brže tranzicije ka tržištu rada. Poseban deo ovih mera bi trebalo da bude razvijanje *pre- duzetničkih veština* kod mladih tokom školovanja. U svakom slučaju treba voditi računa o nacional- nom kontekstu i mogućnostima podrške koje ova- kav sistem podrazumeva.

b. Programi doškolovavanja, treninga i preobuke. Imajući u vidu da, pod uticajem novih tehnologija, veštine i znanja sa kojima mladi ulaze na tržište rada zastarevaju (posebno one stečene kroz za- natske i srednje stručne škole), neophodno je osi- gurati podršku doživotnom usavršavanju. Takođe, treba posebno organizovati programe stručnog osposobljavanja još uvek značajnog broja mladih bez ikakvih kvalifikacija koji su izašli iz procesa obrazovanja. Večernje škole i trening programi mogu biti način.

2. Ministarstvo zaduženo za pitanje privrede.

Drugi paket mera bi za cilj imao poboljšanje situaci- je mladih na samom tržištu rada.

a. Start-up krediti, subvencije i razvojni fond za preduzetnike. Ove mere su veoma bitne jer za cilj imaju one mlade osobe koje su spremne da se upuste u preduzetničke vode. Bilo bi dobro obezbediti gde god je moguće mentorsku i su- pervizorsku podršku preduzetništvu. U okviru već postojećih mera bi bilo poželjno obezbediti obaveznu kvotu za mlade preduzetnike.

b. Pripravnički staž. Razmotriti mogućnosti pro- širenja podrške pripravničkom stažu u javnim preduzećima i otvaranje mogućnosti saradnje sa privatnim sektorom. Mogućnost sticanja iskus- tva odmah nakon završetka obrazovanja, čak ia- ko ne vodi direktnom zapošljavanju podiže šan- se mladoj osobi da ostane u struci i brže ostvari radni odnos. Pripravnički staž predstavlja naj- češće prvu šansu u struci i samim tim razvija ne- ophodne praktične veštine i znanja odmah na- kon završetka obrazovanja.

3. Ministarstvo zaduženo za pitanja zapošljavanja i socijalne zaštite.

a. Poboljšati kontrolu uslova rada i ostvarivanja prava koje proizilaze iz rada. Podaci ovog istraži- vanja nedvosmisleno ukazuju da se rizici sa koji- ma se mladi na tržištu rada suočavaju uvećavaju i da fleksibilizacija sa sobom nosi sve manje šanse da mladi ostvare i ona prava koja im po zakonu pripadaju. Posebno treba voditi računa o pravima koja omogućavaju tranziciju mladih u porodičnom domenu, jer se finansijska izvesnost (u smislu sig- urnosti prihoda i radnih angažmana) pokazuje kao veoma značajna za planiranje porodice.

b. Javni radovi. Ove mere ne treba olako odbacivati imajući u vidu da one predstavljaju neretko jedinu šansu za mlade bez kvalifikacija i u veoma ugro- ženim (devastiranim) opštinama. Jedan deo ovih aktivnosti (posebno onih organizovanih oko so- cijalne zaštite) pruža mogućnost sticanja odre- đenih veština i makar privremene zarade.

3. Međusektorsko povezivanje

*(Ministarstvo omladine i sporta,
Nacionalna služba za zapošljavanje,
Ministarstvo obrazovanja i Ministarstvo privrede)*

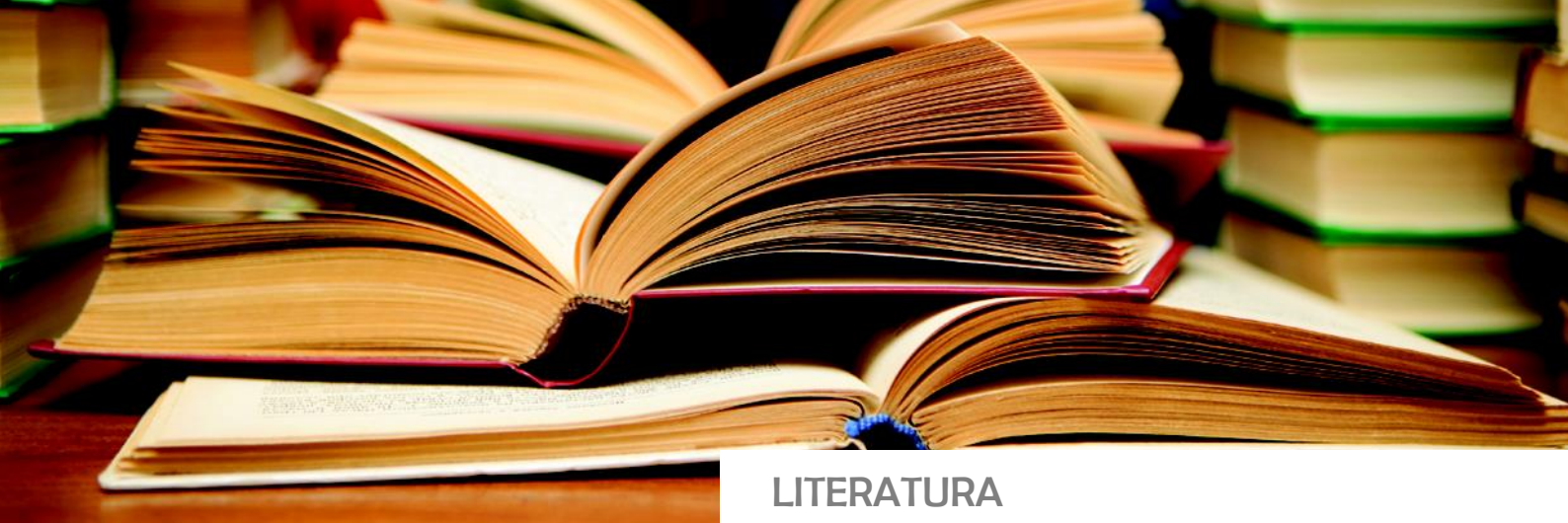
a. Mere *informisanja* mladih o školskim programima, vananstavnim programima, mogućnostima i potrebama poslodavaca. Jedno od rešenja bi mogla da bude zajednička internet platforma na kojoj bi se razmenjivale sve potrebne informacije.

b. Mere podrške udruženjima koje se bave karijernim vođenjem (nevladine organizacije, karijerni centri pri školama i univerzitetima).

LITERATURA

- Arandarenko, M., Žarković-Rakić, J., Vladislavljević, M. (2013): *Od neaktivnosti do nezaposlenosti*, Beograd, SIPRU.
- Arandarenko, M., (2011): *Pomoćne strategije za oporavak od krize u jugoistočnoj Evropi: Studija procene: Srbija*, Međunarodna organizacija rada, Tim za tehničku podršku dostojanstvenom radu i Kancelarija za centralnu i istočnu Evropu. – Budapest, ILO.
- Brannen, J, Lewis, S., Nilsen, A. and Smithson, J. (eds) (2002): *Young Europeans, Work and Family: futures in transition*. London: Routledge.
- Brannen, J., Nilsen, A. (2005): „Individualisation, Choice, and Structure: A Discussion on Current Trends in Sociological Analysis”, *The Sociological Review*, 53, 3, 412–428.
- Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010), “Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways”, *Global Networks*, 10: 182–222;
- Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010): “After Neoliberalization?” *Globalizations*, Vol. 7, Iss. 3.
- CEDEFOP (2012) *From education to working life, The labour market outcomes of vocational education and training*, Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- Goodwin, J., O’Connor, H. (2009): „Youth and generation: in the midst of an adult world“, in: Furlong, A. (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York, Routledge: 22 - 30.
- Keep, E., (2012): *Youth Transitions, the Labour Market and Entry into Employment: Some Reflections and Questions*, SKOPE Research Paper No. 108.
- Krstić, G., et al (2010): *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*, Beograd, FREN.
- Longhi, S., Nandi, A. (2014): *A Practical Guide to Using Panel Data*, London, SAGE Publications Ltd.
- Matković et al (2013): *Prihodi i uslovi života*, Srbija, Republički zavod za statistiku.
- Mojić, D. (2012): “Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih”, u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Beograd, ISIFP, 111-125.
- O’Reilly, J., Eichorst, W., Gábos, A., Hadjivassiliou, K., Lain, D., Leschke, J., ... Villa, P. (2015). „Five Characteristics of Youth Unemployment in Europe: Flexibility, Education, Migration, Family Legacies, and EU Policy“. *Sage Open*, 5(1), 1-19. <http://sgo.sagepub.com/content/5/1/2158244015574962>
- Stanojević, D., Živadinović, I., Ćekić-Marković, J. (2015): „Studying and Working: aspirations and needs of students in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia” in Žarković Joksimović N. & Benković S. (eds) *Finding the right path - Higher education financing and social dimension in Western Balkan countries*, Belgrade, University of Belgrade.

LITERATURA

Tomanović, S. et al. (2012): *Mladi – naša sadašnjost*, Beograd, ISIFF.

Wallace, C. and Kovatcheva S., (1998): *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, London, MacMillan.

Walther, A. (2006): "Regimes of Youth Transitions. Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts", *Young*, 14, 1, 119–141.

Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tübingen, IRIS.

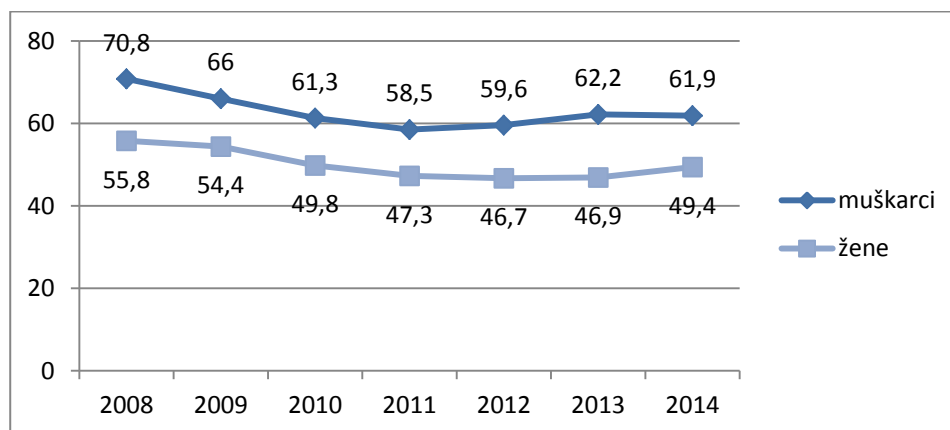
Zubović, J., (2011): *Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti*, Beograd, Institut ekonomskih nauka.

ANEKS

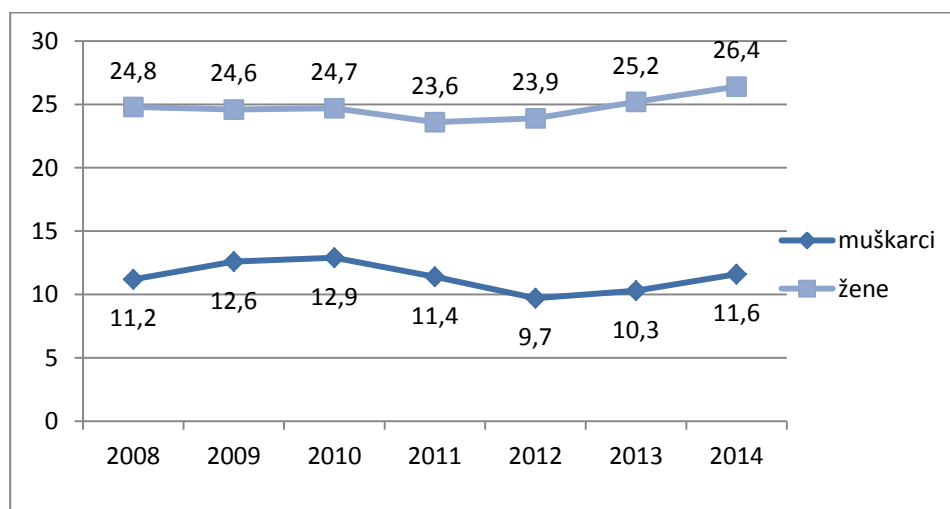
TABELA 1.1 Struktura uzorka mladih – 2008-2014. godina – ARS

Struktura uzorka	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
OŠ i niže	19,9	18,3	17,6	18,1	17,1	18,4	16,4
III stepen	31,3	32,2	30,6	31,0	30,0	28,9	27,7
IV stepen	35,3	34,6	35,8	33,0	32,9	32,6	33,9
Tercijarno	13,5	14,9	15,9	17,9	20,0	20,2	22,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

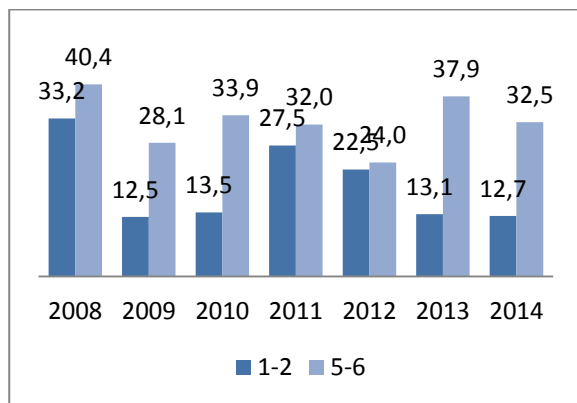
GRAFIKON 1.1 Stope zaposlenosti prema polu – ARS

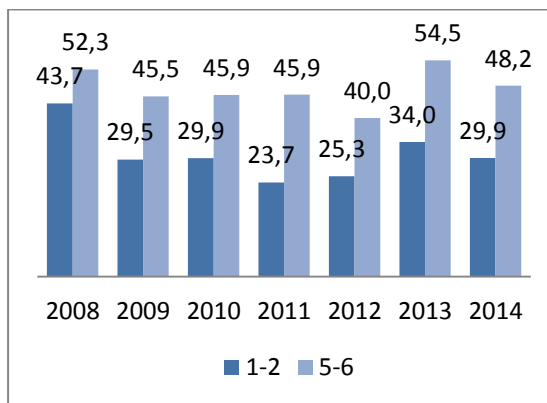
GRAFIKON 1.2 Stope neaktivnosti prema polu – ARS

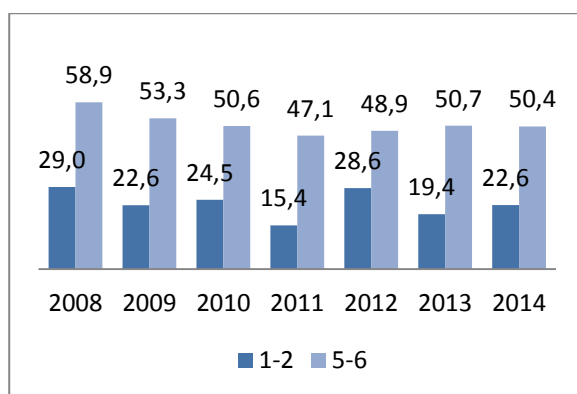
Stope zaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS

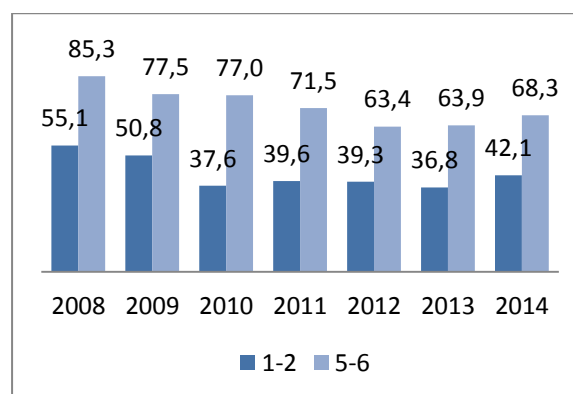
Grafikon 2.1 OŠ

Grafikon 2.2 III stepen

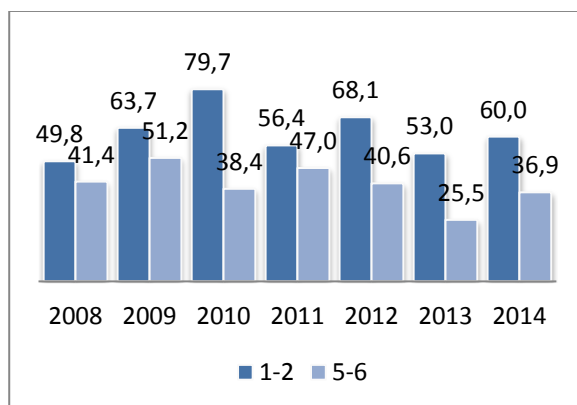

Grafikon 2.3 IV stepen

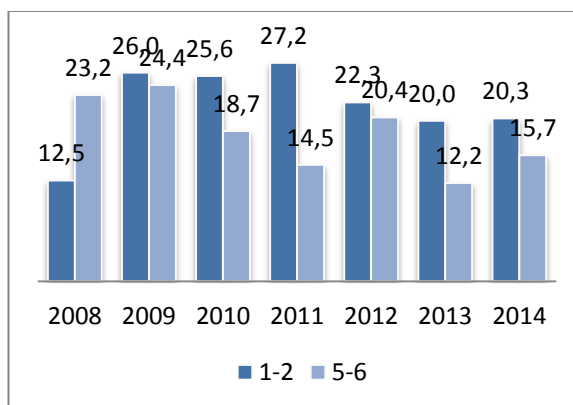

Grafikon 2.4 Tercijarno

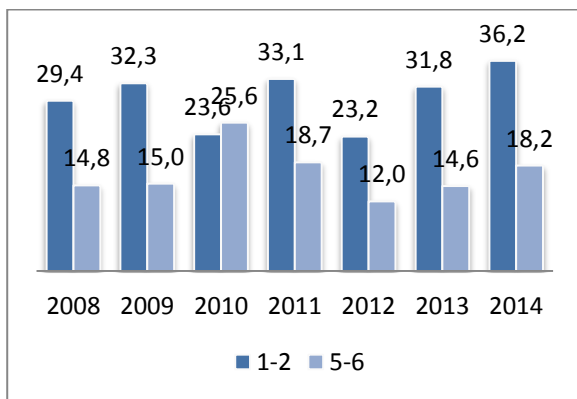
Stope neaktivnosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS

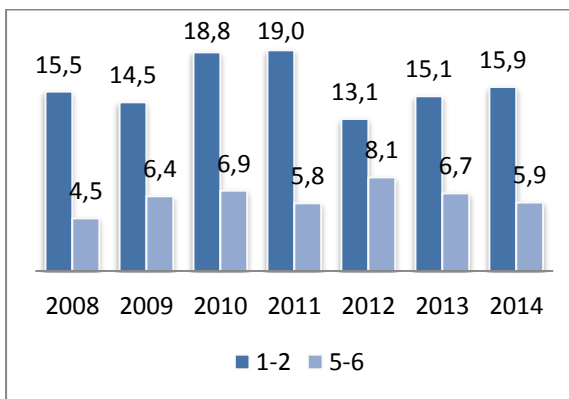
Grafikon 3.1 OŠ

Grafikon 3.2 III stepen

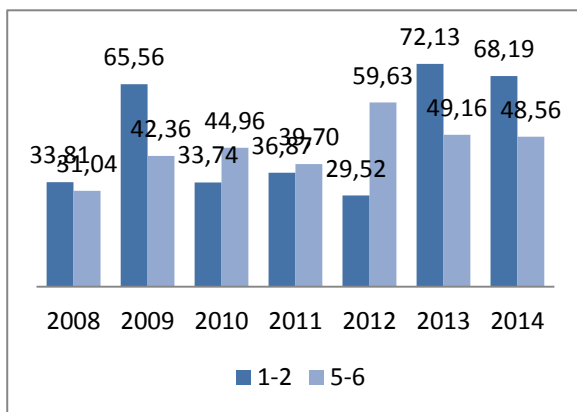

Grafikon 3.3 IV stepen

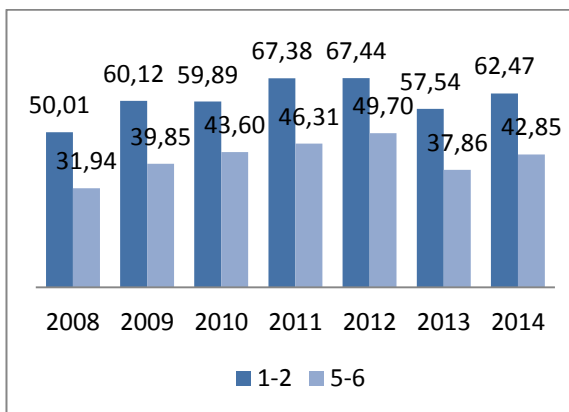

Grafikon 3.4 Tercijarno

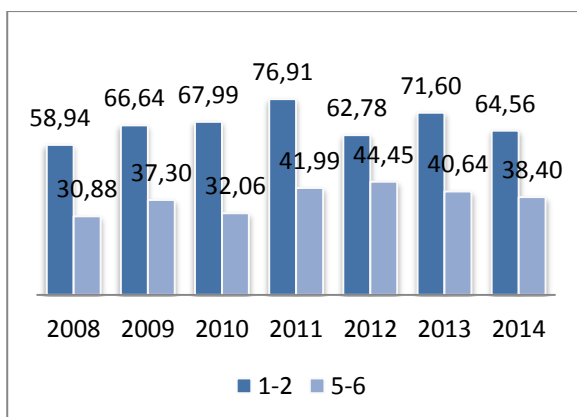
Stope nezaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja –ARS

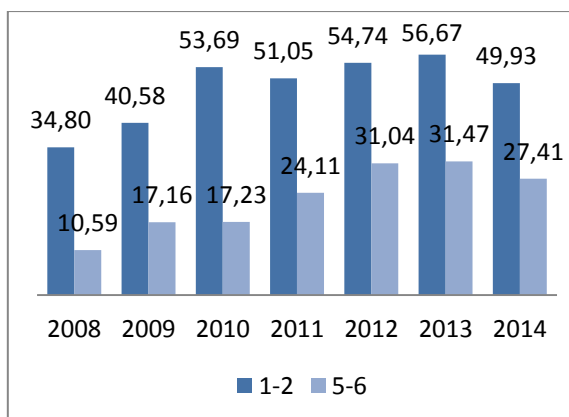
Grafikon 4.1 OŠ

Grafikon 4.2 III stepen

Grafikon 4.3 IV stepen

Grafikon 4.4 Tercijarno

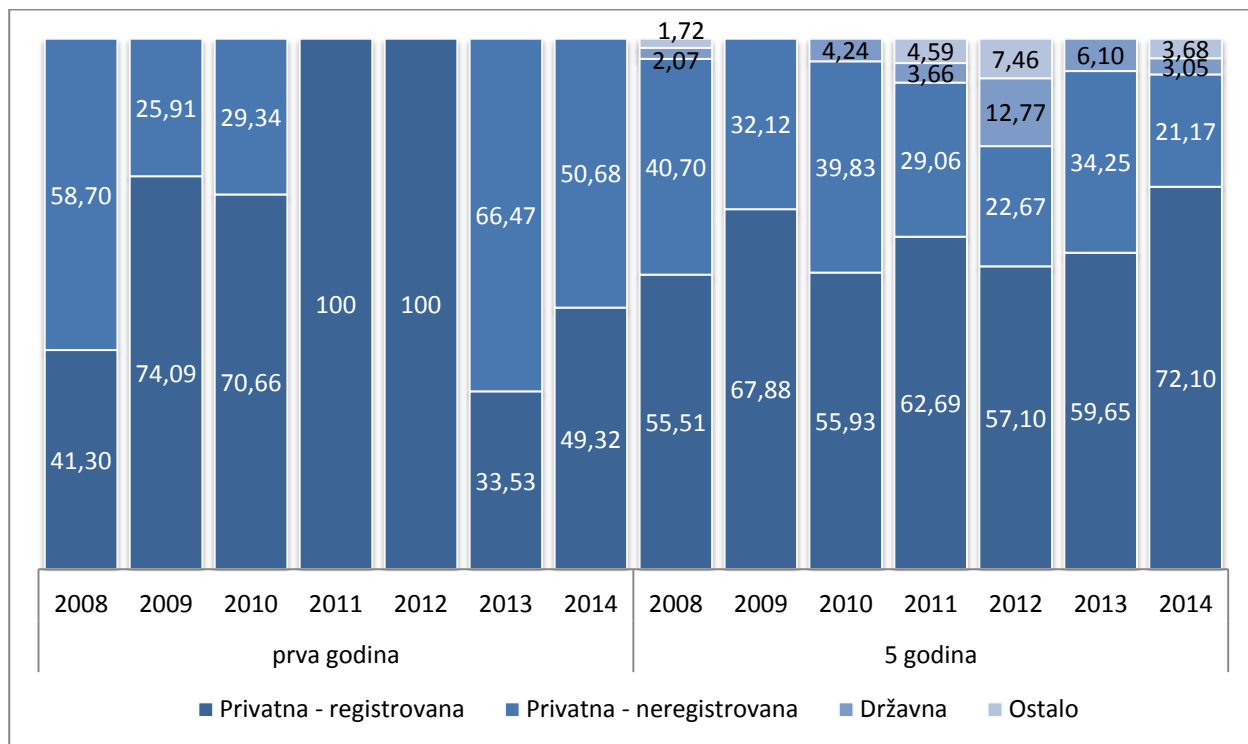
TABELA 2.1. Tip posla prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, godinu dana od završetka obrazovanja

Prva godina		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
OŠ i niže	Na neodređeno vreme	31,9	42,1	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Na određeno vreme	17,4	0,0	0,0	100,0	100,0	0,0	32,4
	Sezonski	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	31,4
	Povremeno	50,7	57,9	0,0	0,0	0,0	100,0	36,1
III stepen	Na neodređeno vreme	43,8	27,1	64,0	27,3	48,5	34,6	11,1
	Na određeno vreme	47,2	70,1	36,0	43,7	44,8	51,6	78,7
	Sezonski	5,0	2,8	0,0	15,7	0,0	6,8	3,3
	Povremeno	4,1	0,0	0,0	13,3	6,7	7,0	6,9
IV stepen	Na neodređeno vreme	59,1	65,5	68,0	38,3	31,8	34,4	38,5
	Na određeno vreme	22,3	29,7	24,6	61,7	55,0	63,5	46,4
	Sezonski	7,0	4,8	0,0	0,0	3,9	0,0	6,1
	Povremeno	11,5	0,0	7,3	0,0	9,2	2,1	9,0
Tercijarno	Na neodređeno vreme	77,0	70,7	70,9	56,8	54,9	56,0	51,1
	Na određeno vreme	23,0	28,6	29,1	43,2	43,6	38,2	45,9
	Sezonski	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
	Povremeno	0,0	0,7	3,7	0,0	1,5	5,8	2,0

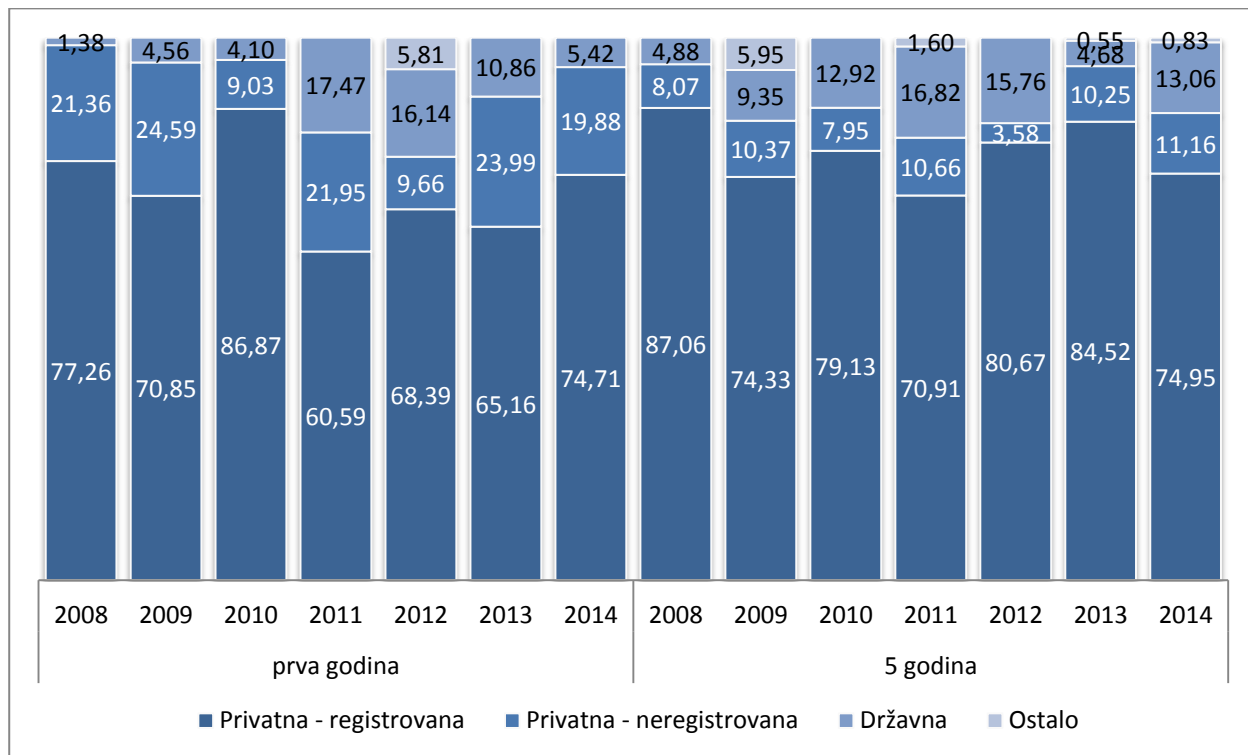
TABELA 2.2. Tip posla prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, pet godina od završetka obrazovanja

Peta godina		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
OŠ i niže	Na neodređeno vreme	39,0	46,4	7,8	52,3	26,9	54,5	38,2
	Na određeno vreme	8,0	36,4	35,0	22,1	53,0	36,9	31,1
	Sezonski	17,3	0	18,4	0,0	0,0	0,0	7,5
	Povremeno	35,7	17,2	38,8	25,6	20,1	8,6	23,3
III stepen	Na neodređeno vreme	70,5	74,5	59,3	71,6	73,2	61,7	42,4
	Na određeno vreme	19,2	16,1	31,4	24,1	20,7	34,2	43,5
	Sezonski	3,5	6,4	5,8	3,8	0,6	2,0	5,2
	Povremeno	6,8	3,1	3,5	0,6	5,5	2,1	8,9
IV stepen	Na neodređeno vreme	76,4	63,2	74,8	74,7	68,5	55,0	59,0
	Na određeno vreme	14,8	32,4	20,1	23,4	28,0	34,3	33,9
	Sezonski	3,9	0,0	1,6	1,0	0,0	0,4	3,2
	Povremeno	4,9	4,4	3,4	0,9	3,6	10,3	3,9
Tercijarno	Na neodređeno vreme	88,6	86,6	80,8	78,4	76,0	70,9	65,0
	Na određeno vreme	11,4	13,4	19,2	21,1	23,5	26,9	33,2
	Sezonski	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,7	0,4
	Povremeno	0,0	0,0	0,0	0,5	0,6	1,5	1,4

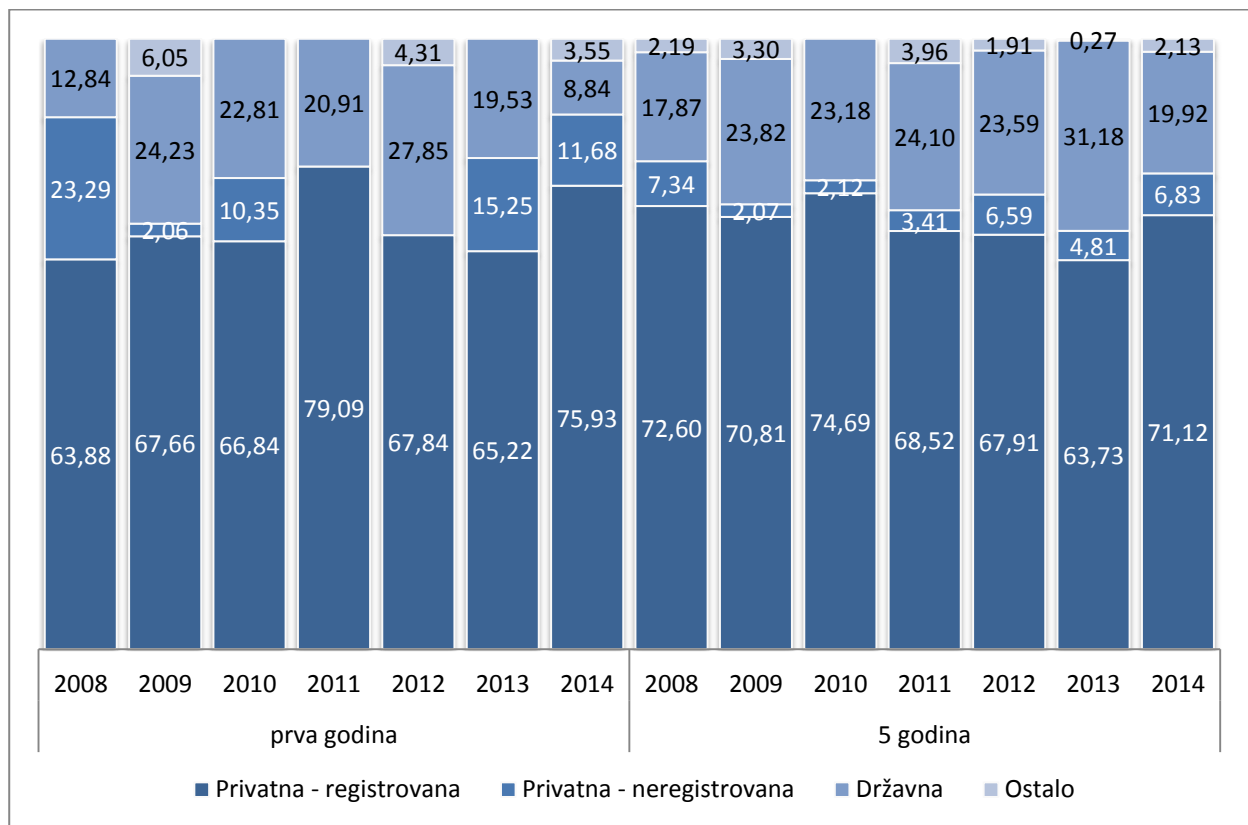
Tip radne organizacije u kojoj mladi rade prema nivou obrazovanja od 2008. do-2014 godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja - ARS

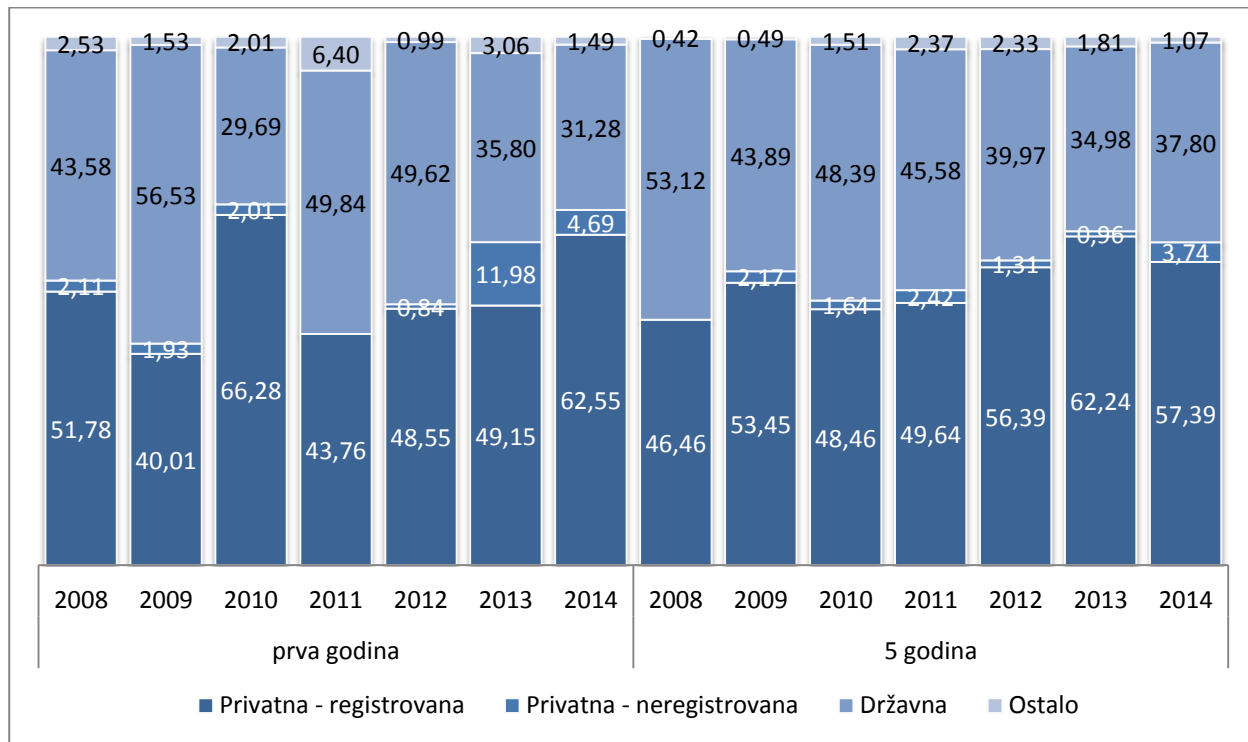
Grafikon 5.1. Osnovna škola

Grafikon 5.2. Srednja trogodišnja škola

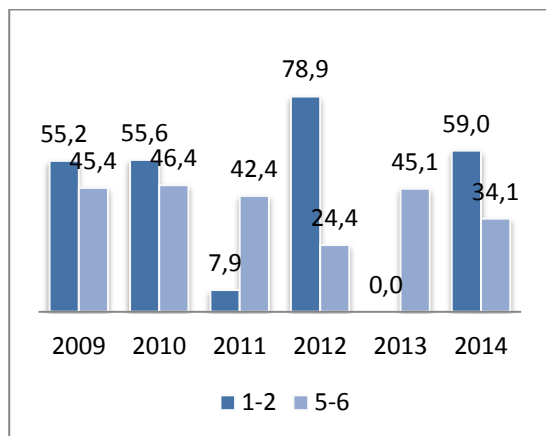

Grafikon 5.3. Srednja četvorogodišnja škola

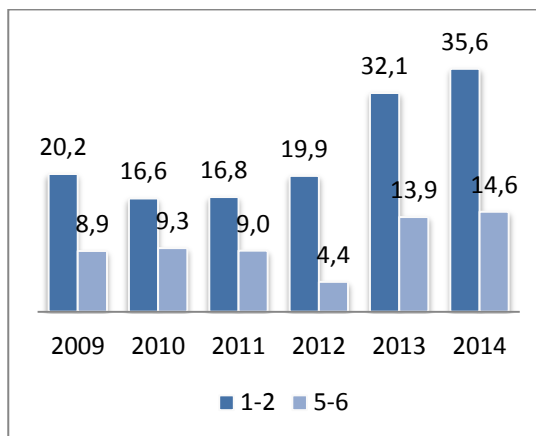

Grafikon 5.4. Tercijarno

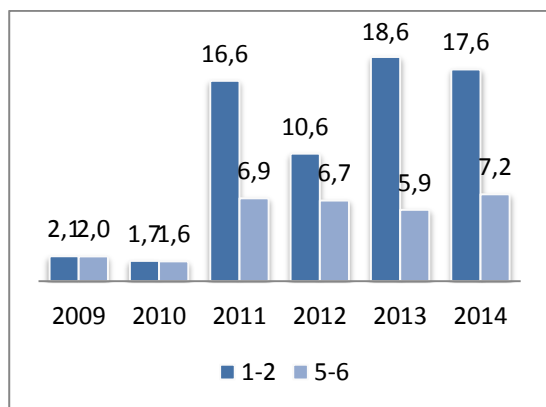
U radnom odnosu bez prava na prihod - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine - godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja - ARS

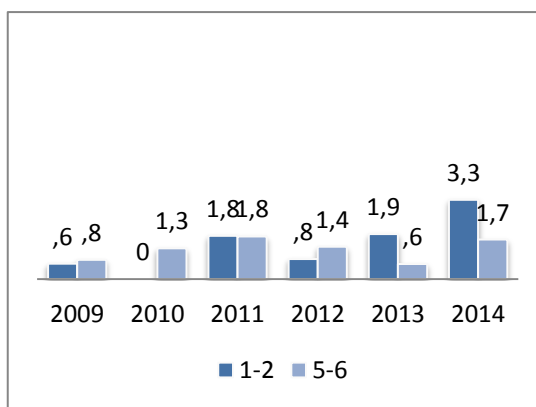
Grafikon 6.1 OŠ

Grafikon 6.2 III stepen

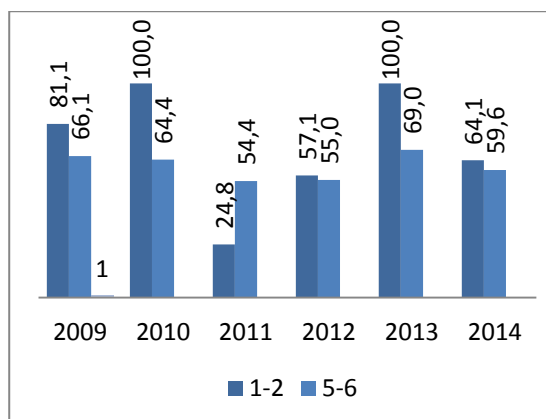

Grafikon 6.3 IV stepen

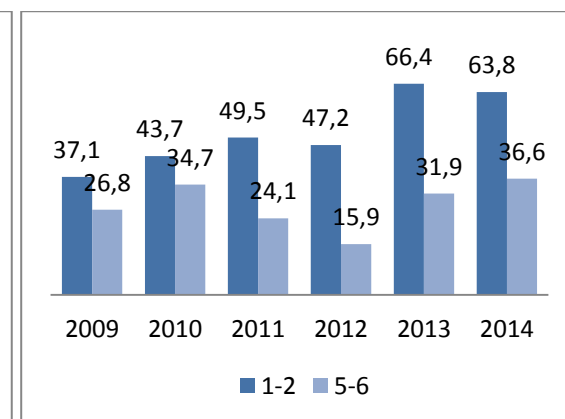

Grafikon 6.4 Tercijarno

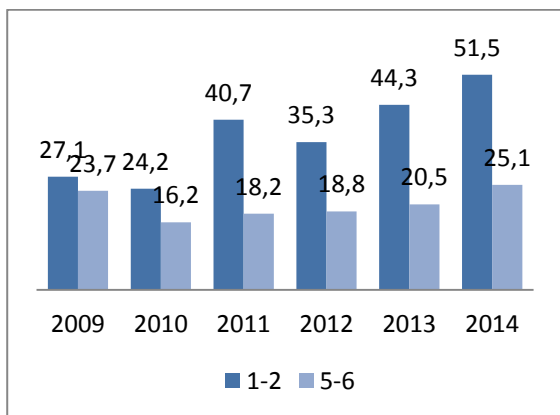
U radnom odnosu bez prava na zdravstveno osiguranje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja - ARS

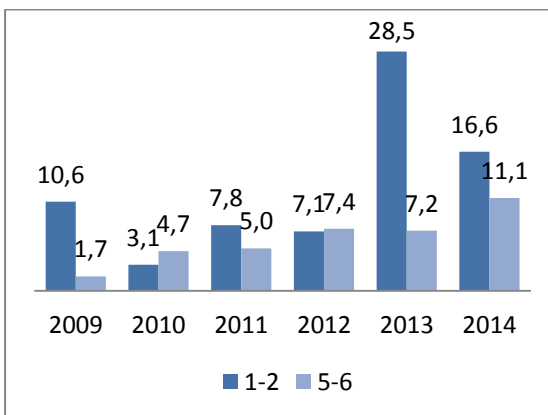
Grafikon 7.1 OŠ

Grafikon 7.2 III stepen

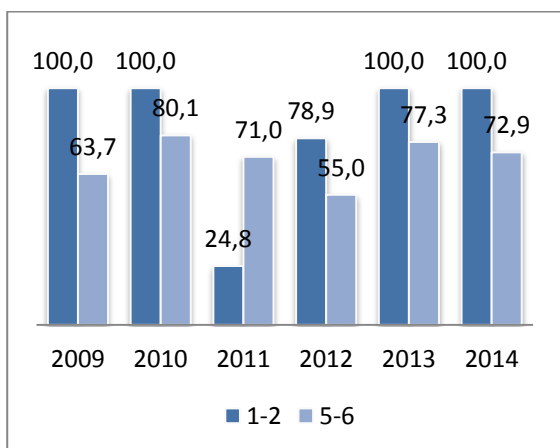

Grafikon 7.3 IV stepen

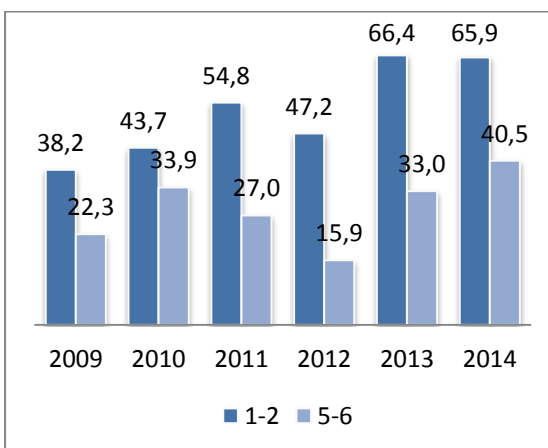

Grafikon 7.4 Tercijarno

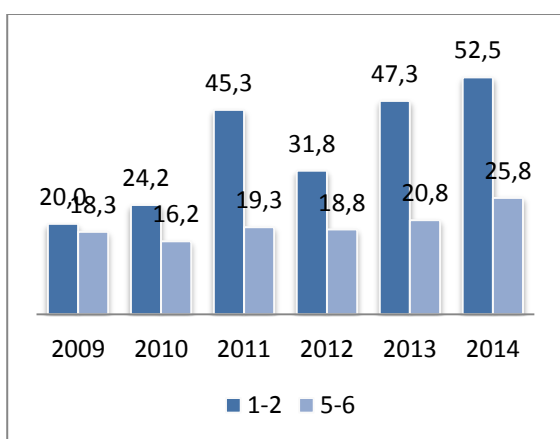
U radnom odnosu bez prava na penzijsko osiguranje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS

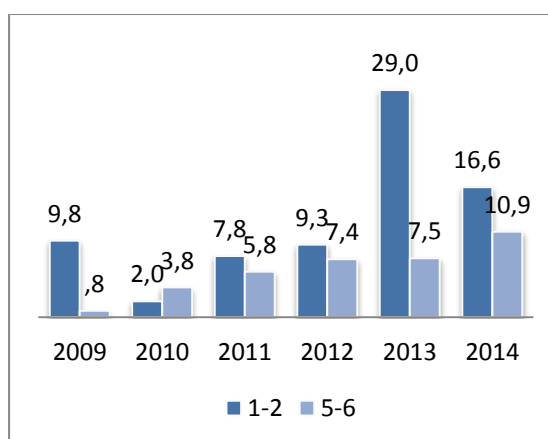
Grafikon 8.1 OŠ

Grafikon 8.2 III stepen

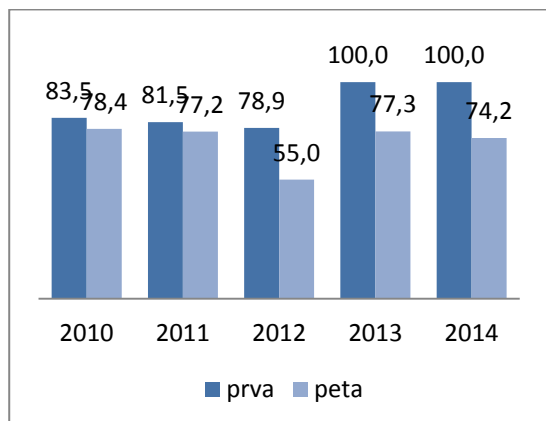

Grafikon 8.3 IV stepen

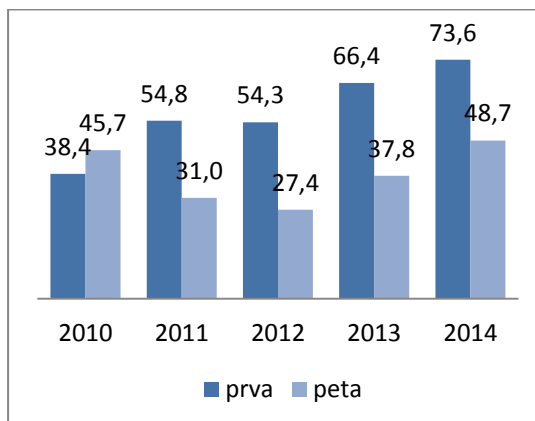

Grafikon 8.4 Tercijarno

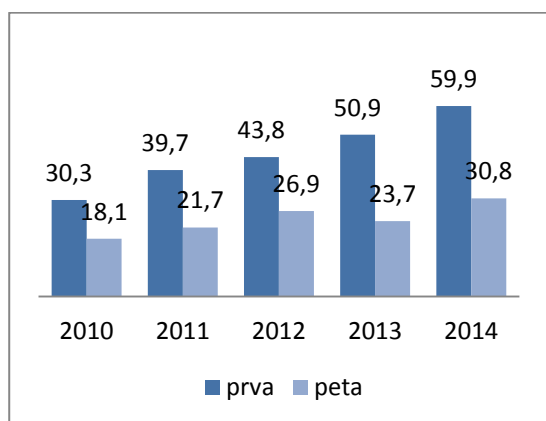
U radnom odnosu bez prava na plaćeni godišnji – prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS

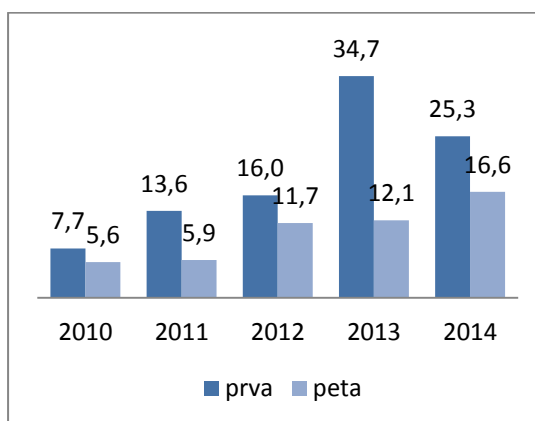
Grafikon 9.1 OŠ

Grafikon 9.2 III stepen

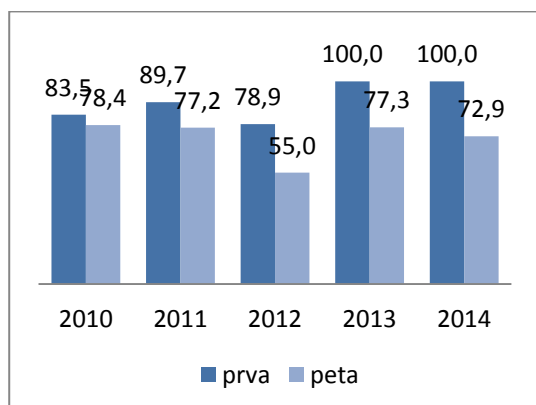

Grafikon 9.3 IV stepen

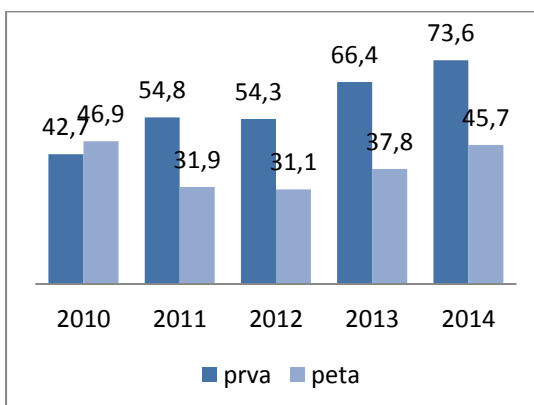

Grafikon 9.4 Tercijarno

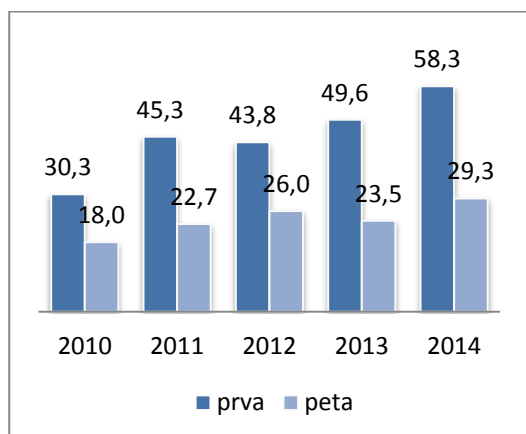
U radnom odnosu bez prava na bolovanje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja

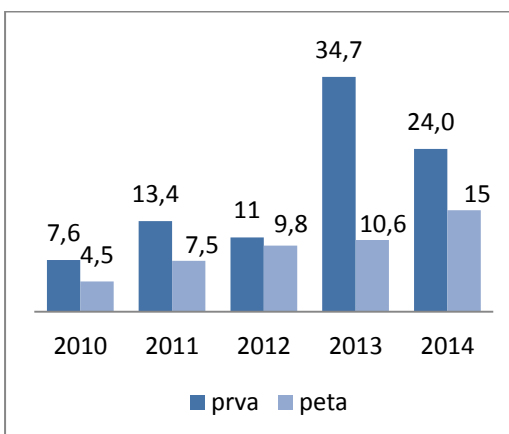
Grafikon 10.1 OŠ

Grafikon 10.2 III stepen

Grafikon 10.3 IV stepen

Grafikon 10.4 Tercijarno

Grafikon 11.1 Profesionalni status na glavnom poslu - ARS

